PUBLICAȚIUNILE CASEI ȘCOALELOR

BIBLIOTECA SECUNDARĂ No. 49

ROMANICA

STUDII

ISTORICE, FILOLOGICE ȘI ARCHEOLOGICE

DE

G. POPA-LISSEANU

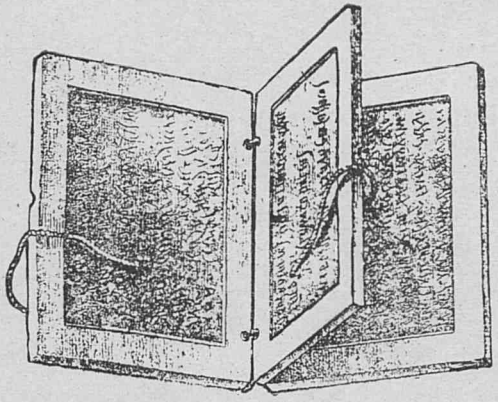

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA ION C. VĂCĂRESCU

No. 4. STRADA UMBREI, No 4

1926

www.dacoromanica.ro

ROMANICA

STUDII ISTORICE, FILOLOGICE ŞI ARCHEOLOGICE

www.dacoromanica.ro

DIN PUBLICAȚIUNILE ACELUIAȘ:

Mitologia greco-romană în lectură ilustrată, cu 80 ilustrațiuni și 29 planșii

Monografia cetății Drâstorul-Silistra, cu două hărți și ilustrațiuni

Cetăți și orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei, cu o hartă și 22 ilustrațiuni

Legende și povești antice, cu stampe și ilustrațiuni

Viața și opera lui Gheorghe Lazăr (în colaborare cu G. Bogdan-Duică)

Basarabia, privire istorică.

Cultura Romană în lectură ilustrată, manuale pentru studiul limbii latine, clasele III și IV.

Gramatica limbii latine, Morfologia, Sintaxa și Noțiuni de stilistică, manual de școală.

Versificațiunea latină, Prosodia și Metrica, manual de școală.

Cicero, Oratio pro Marcello, text latin adnotat.

Studii pedagogice, Limbile clasice în învățământul secundar și metodica lor.

Eutropius, Istoria Romană, traducere.

Plinius, Corespondența cu împăratul Traian, traducere.

Apuleius, Amor și Psyche, cu 10 ilustrațiuni, traducere.

Lucian, Toxaris sau Prietenia, traducere.

Cicero, Discursul pentru Archias, traducere.

www.dacoromanica.ro

PUBLICAŢIUNILE CASEI ŞCOALELOR

BIBLIOTECA SECUNDARĂ No. 48

ROMANICA

STUDII

ISTORICE, FILOLOGICE ŞI ARCHEOLOGICE

DE

G. POPA-LISSEANU

BUCUREŞTI

TIPOGRAFIA ION C. VĂCĂRESCU

No. 4, STRADA UMBREI, No. 4

1925

www.dacoromanica.ro

Memoriae

ALEXANDRI ODOBESCU

qui me in litteris erudivit

rebusque causas quaerere docuit

D. D. D.

www.dacoromanica.ro

PREFAȚĂ

Petrecându-se în întregime întâia ediție a unora dintre studiile mele de istorie, filologie și archeologie și de oarece aceste studii nu și-au perdut actualitatea lor, am hotărît să le public din nou, strânse la un loc, în volumul de față. Noua ediție apare de astă dată mai completă și, în acelaș timp, lipsită de tot ceea ce am crezut că este neesențial sau de prisos.

Studiile acestea ale noastre, constituind fie care o unitate de sine stătătoare, au fost grupate în ordinea lor logică, iar nu în ordinea cronologică a primei lor apariții și au fost împărțite în trei mari capitole: lucrări de mitologie populară, lucrări de filologie și lucrări de archeologie.

Lectura ce oferim astăzi tineretului liceelor noastre și în genere marelui public va contribui, sperăm, la întregirea și îmbogățirea cunoștințelor privitoare la țara noastră și la sufletul nostru românesc. Căci, aproape toate aceste studii pe cari le publicăm în volumul de față sunt de un caracter riguros științific și tratează cestiuni referitoare, cel puțin în parte, fie la o regiune a solului românesc, fie la o latură a sufletului neamului nostru

Orice progres pornește de la cunoașterea temeinică a noastră, ca individ și dela cunoașterea țării în care trăim,

www.dacoromanica.ro

ca mediu ambiant. Şi, în studiile noastre am fost călăuziţi, în genere, de acel γνῶθι σεαυτόν, *cunoaşte-te pe tine însu-ţi, scris pe frontispiciul templului lui Apollo de la Delphi şi care rezumă cumineenia de secole a gândiri elenice. Cunoaşterea noastră şi a ţării noastre se va desprinde şi din lectura acestei cărţi. Contribuind într'o cât de mică măsură la progresul culturii naţionale, socotim că am găsit chiar în aceasta o răsplată îndestulătoare pentru toate sforţările ce vom fi făcut.*

G. POPA-LISSEANU

www.dacoromanica.ro

PARTEA I

URME DE SĂRBĂTORI PĂGÂNEŞTI [1])

BRUMALIA BRUMARIU ŞI BRUMAREL

I.

Lexicograful grec *Suidas*, din secolul al X-lea dupa Christos, citând un pasagiu dintr'o scriere, perdută astăzi, a unui scriitor roman, ne spune următoarele: «Romulus a instituit şi aşà numitele *Brumalia*, fiindcă el şi fratele său Remus, născuţi dintr'un păcat, au fost aruncaţi într'o pădure deasă, de unde, fiind găsiţi, i-a luat şi i-a crescut mari o ţărancă. La Romani însă treceà drept o ruşine ca cineva să fi fost crescut şi hrănit de un străin. La ospeţe, fiecare om îşi aduceà de acasă mâncarea şi băutura, pentru ca să nu se spună, că altul îi dă de mâncare (ἀλλοτριοφάγοι). De aceea, s'a gândit Romulus să institue *Brumalia*, socotind că e bine ca regele să dea un ospăţ senatorilor cu ocasiunea *începutului de iarnă*, în semn de consideraţie

1) Studiu publicat întâiaoară în *Convorbiri Literare*, an. XLI, No 6 şi 7. Redacţia l-a însoţit de următoarea notă:

Biserica creştină de nenumărate ori a căutat să şteargă urma sărbătorilor păgâneşti. Faţă de noua încercare. ce se face in ţara noastră, am crezut că e de un interes deosebit să lămurim pe cititorii noştrii asupra originei acestor, sărbători publicând acest interesant studiu.

www.dacoromanica.ro

deosebită, ori de câte ori nu se găsià în răsboiu, iar senatorii la rândul lor să dea un ospăţ soldaţilor. Şi începù deci, continuă Suidas, să-i cheme la masă, dela cel dintâiu până la cel din urmă, dând poruncă ca şi senatorii să facă acelaş lucru cu soldaţii. De aceea, soldaţii, plecând pe la casele celor cari îi poftiau la masă, cântau, de cu seară, din flaute, şi jucau, pentru ca să ştie lumea întreagă, că a doua zi vor fi ospătaţi cu toţii. Aceasta o făcù Romulus, după cum se spune, pentru ca să-şi satisfacă mândria, dând ospăţului numele de *Brumalium*, ceeace pe latineşte însemnează a fi hrănit de un străin şi obiceiul Brumaliilor dăinueşte până în ziua de astăzi în statul roman» [1]).

Informaţiunea aceasta, în chipul în care ne este dată e curioasă din mai multe puncte de vedere şi mi se pare că pentru noi, Românii, are o importanţă deosebită. Este curioasă *a)* fiindcă în întreaga literatură clasică latină nu găsim nici măcar amintit numele de Brumalia; *b)* fiindcă toate izvoarele istorice ce ne vorbesc despre faptele răsboinice şi despre instituţiunile lui Romulus, nu ne spun nici măcar un cuvânt despre ruşinea ce ar fi simţit acest prim rege al Romanilor, fiul lui Marte şi al Reei Silvia, că ar fi fost crescut în copilărie de o ţărancă; şi, în sfârşit, este curioasă pentru înţelesul ce se dă cuvântului Brumalium «hrănit» sau «ospătat» de un altul [2]).

Notiţa de mai sus a lui Suidas, tradusă probabil din vre-un scriitor latin, a cărui operă a dispărut astăzi, notiţă trecută neobservată de filologii şi istoricii noştri, are, pare-mi-se, o deosebită însemnătate. In numirea de Brumalia regăsim un nume românesc interesant, găsim pe *Brumariu* şi *Brumărel* al nostru.

Ce sunt Brumaria, ce este Brumariu şi Brumărelul nostru? Iată prima parte a cercetării noastre.

1) Cf. *Sitzungsberichte der K Akademie der Wissenschaften* LX, II, 1868: Tomaschek, *Ueber Brumalia und Rosalia, nebst Bemerkungen über den bessischen Volksstamm*, pag 364

2). Cuvântul Βρῶμα în greceşte însemnează *mâncare*

www.dacoromanica.ro

Omul simplu şi neînvăţat, trăindu-şi traiul lin în mijlocul naturii vii şi vecinic în mişcare, nu-şi poate da seamă de fenomenele ce în fiecare moment se desfăşoară pe dinaintea ochilor săi. El e lipsit de armele ştiinţei, cu ajutorul cărora omul cult şi civilizat stăpâneşte natura întreagă, punându-şi-o în serviciul său. De aceea, în simplitatea sa, omul de jos atribuie vieaţă şi suflare întregei lumi ce-l înconjoară, însufleţeşte totul împrejurul său.

Schimbările atmosferice, căldura şi ploaia, tunetul şi fulgerul, mişcarea stelelor şi, mai presus de toate, a soarelui dătător de vieaţă, sunt atâtea lucruri, pe cari omul neînvăţat nu şi-le poate explică şi pe cari le pune pe seama unor puteri mai presus de natură.

In deosebi popoarele indo-europene, din care facem parte şi noi, trăind o vieaţă preistorică cu mult mai îndelungată decât trăesc ele în timpurile istorice, avându-şi, prin urmare, stabilită conformaţiunea lor sufletească de zecimi şi sutimi de secole, înainte de a le cunoaşte istoria, cred din copilăria lor şi până astăzi în fiinţe supranaturale, unele bune, altele rele, unele protectoare ale omenirii, altele duşmane ei, unele frumoase, cu chip mândru de bărbat sau de femeie, altele uricioase, cu chip de şarpe şi de balaur. Işi figurează bunăoară soarele supt forma unui cap de om-ideal, împrăştiind din belşug raze de lumină.

Din contra, iarna cea rece şi posomorîtă, duşmana de moarte a căldurii dragi şi a luminii plăcute, a fost închipuită, ca o fiinţă rea şi vrăjmaşă omului.

Între vară şi iarnă, între divinitatea bună şi divinitatea cea rea, între D-zeu şi diavol, trebuia să se desfăşoare o luptă crâncenă. In această luptă pentru stăpânirea lumii, în care biruinţa o are pe rând când unul, când altul, stau prefacerile vremei ce le vedem zilnic perându-se pe dinaintea ochilor noştri.

Nu numai spiritul cel rău este învins, ci din când în când, în această luptă cruntă, cade biruit chiar spiritul cel bun. Atunci el este pus în lanţuri şi dus în robie.

Dar, după iarna cea neagră şi geroasă are să revie

www.dacoromanica.ro

iarăş vara cea veselă şi călduroasă; zeul odinioară rănit şi-a vindecat rănile şi învinge pe demon; sfântul Gheorghe învinge pe Bălaur, Christos al Creştinităţii, pus în mormânt de puterea cea rea a diavolului, reînvie a treia zi, după cum se spune în scripturi, etc.

Peirea şi reînvierea zeităţii celei bune a fost în antichitate obiectul unui cult deosebit.

La începutul iernei, o sărbătoare pompoasă celebrà moartea sa prea timpurie, iar la începutul verii o altă sărbătoare şi mai pompoasă, sărbătorià întoarcerea zeului împreună cu întreaga sa ceată de zeităţi însoţitoare.

Peste Dunăre, în Peninsula Balcanică, şi anume în Macedonia şi Tracia, găsim foarte mult dezvoltat acest cult al naturii, atribuit odinioară lui *Dionysos Bacchus* şi mai târziu lui *Liber-Pater.*

In Dacia-Traiană, se ştie că preotul Deceneu s'a văzut silit, la un moment dat, să ia măsuri împotriva adoratorilor lui.

Să spunem câtevà cuvinte despre cultul lui *Liber-Pater Tasibastenus*, din ţara *Bessilor*, dela cari, după părerea acreditată astăzi, s'ar trage dinastia *Basarabilor* noştri, întemeetorii principatului Muntenesc [1]).

Ca zeu principal al producţiunii şi al fertilităţii pământului, Liber Pater purtà aci numele de *Sabazius* — pe limba tracă, veneratul, — şi erà adorat pe vârful munţilor, unde i se ridicà altare, şi în profunzimea pădurilor, unde ca un zeu al minelor şi al comorilor, întocmai ca şi Sf. Gheorghe al nostru, se identificà având aceleaş atribuţiuni ca Pheobus-Apollo, cu Dionysos-Bacchus şi cu Jupiter [2]).

In ţara Bessilor, la Philippi, în ţinuturile locuite astăzi de o populaţiune compactă de Aromâni, ceva mai la miază

1) Cf D Onciul, *Originile Principatelor Române*, pag II şi 115.

2) Macrobius, *Saturnalia*, I. 18: Item in Thracia, eundem haberi solem atque Liberum accipimus, quem illi Sabazium nuncupantes, magnifica religione celebrant, ut Alexander scribit, eique Deo in colle Zilmisso aedes dicata est, specie rotunda, cuius medium interpatet tectum cf. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, pag. 302.

www.dacoromanica.ro

noapte de înălţimile muntelui Pangæus, *alta Pangaei* atât de duios cântate de Vergiliu, cultul din Dionysos-Bacchus, erà sărbătorit de Traci cu toată pompa orgiastică.

Preoţii şi adoratoriiilui Bacchus erau constituiţi în corporaţiuni numite *thiase*. „Ascunse de orice ochiu bărbătesc, în fundul munţilor şi văilor, noaptea la lumina faclelor, femeile şi copilele trace, numite mimallones şi clodones, cari îndepliniau în sărbătoarea orgiastică rolul menadelor din Grecia, îmbrăcate într'o rochie lungă orientală zisă *Bassara* sau *bassaris* [1]), sau în piele de tânără ciută cu şerpi, în mână, pe braţe, pe cap, învârtiau thirsii (toiagele) lor, ca nişte lănci şi în sunetul tumbelechielor şi a tot felul de instrumente, dănţuind şi chiuind, fugind în dreapta şi în stânga, ca furiile cuprinse de delir, aduceau sacrificii tot felul de animale de pădure, pui de ciute, de lupi, iezi, etc., chiar tauri, cari închipuiau pe Sabazius ταυρόμορφος. Asemeni animale, ucizându-le cu securea, le sfâşià şi mâncà în bucăţi crude spre aluziune la suferinţele ce are să le încerce natura creatoare, torturată fiind de iarnă şi la moartea ei până la primăvară [2])

La *Tasibasta*, un oraş în ţara Bessilor, populaţiunea tracă, în timpul romanizării sale, deci, în primele secole după Christos, a format o corporaţiune, un thiasus, în onoarea lui Liber Pater, numit Tasibastenus, după numele localităţii. Zeul erà adorat acì în două mari sărbători: într'una la începutul iernii şi într'alta la începutul verii.

Vom vorbì mai întâiu despre sărbătoarea de iarnă şi despre urmele ce ea ne-a lăsat în legendele şi tradiţiunile noastre româneşti, rămânând ca în partea a doua a acestui studiu, să vorbim despre sărbătoarea de vară a zeului dela Tasibasta.

1) Cf. *Deusara* şi alte numiri din Dacia terminate în *Sara*, în *Tablele* noastre *cerate*, p. 139.

2) Tocilescu, *op. cit.* pag. 309.

www.dacoromanica.ro

II

Începutul iernii, în antichitate, nu era bine fixat. In unele localităţi ea începe mai din vreme, în altele însa mai târziu. In genere, se socotia că începe într'una din zilele dintre 10—25 Noembre.

La Roma, ziua de 25 Noembre, se credeà că este cea mai scurtă zi de peste an, corespunzând solstiţiului nostru de iarnă, dies brevissima, brevuma, bruma [1]). Cuvântul bruma n'are nimica de comun cu numirea *Bromius* [2]).

Din *bruma*, avem vorba românească brumă, *pruina*, (în celelalte limbi romanice: franc. *brume*, ital. *bruma*, span. *bruma* şi *broma;* în limba albaneză *briuma* şi *brima*, cu înţelesul de *mijlocul iernii* sau de *negură* [3]), la Aromâni *brumă* [4]). Din bruma derivă şi vechea vorbă Brumariu şi diminutivul Brumărel, nume populare ale lunilor Novembre şi Octombre, de acì şi numele *Brumajo*, dat de Italieni lui Decembre [5]).

In calendarul Lambecian, din timpurile împăratului Con-

1) Alter motus solis est ac coeli, quod movetur a *bruma* ad solstitium, dicta Bruma, quod brevissimus tunc dies est. Varro, *L. latina* VI, 8, Cf. Vanicek, *Etym Worterbuch*, pag. 565

2) *Bromius* erà un cognomen al lui Bacchus, iar *Brome* erà doica sa Servius în comentariul său asupra lui Vergiliu, *Eclog VI*, ne spune: Bacchus a bacchatione idest insania dictus, unde et comites eius Bacchae Alii a Baccha nymnpha, quae cum *Brome* sorore sua eum nutriverat in monte Nysa Anysa nutrice Iar în *Georg I* Usque sub extremum *brumae* id est non usque ad Brumae finem, sed circa, nam *bruma finitur VIII Kal. Ianuarias die.*

3) Cf Laurian-Massim, *Dict limb. rom*

4) După Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen* pag. 8 şi după Schuhardt, *Vokalismus des Vulgärlateins*, III, 51, vorba românească bruma ar proveni din *pruina* prin schimbarea lui p în b, ca şi abur vapor. Cf O. Densuşianu, *Hist de la langue roumaine.* I, 33

5) Forma latină *bruma* s'a format ca şi superlativele infimus, postumus etc. cf. Fr Stolz, *Lat. Grammatik*, pag. 353. Sincopa vocalelor neaccentuate e foarte frequentă în limba latină.

www.dacoromanica.ro

stantius II-lea, de pe la anul 254 d. Chr., prin urmare de pe vremea când creştinismul isbutind să devie o religiune tolerată, începe el goana împotriva păgânismului îmbătrânit şi îngăduitor [1]), întâlnim sărbătoarea *Bruma* cu opt zile înainte de calendele lui Decemvrie[2]); iar Tertullian, în *Idolatria* sa ne spune: Saturnalia et Ianuariae et *Brumae* et Matronales frequentantur.

Deci *Bruma* erà şi o sărbătoare.

In afară de aceste două notiţe scurte şi în afară de rândurile de mai sus, citate de Suidas, nu mai găsim în întreaga literatură greco-latină, şi nici chiar în inscripţiuni, nici cea mai mică amintire despre sărbătoarea numita Bruma, Brumae sau Brumalia.

In ce constă această sărbătoare?

Ea trebuie să fi fost, fără îndoială, sărbatoarea dela sfârşitul toamnei, atunci când se isprăveşte culesul recoltei de pe câmp şi când începe iarna posomorîtă. Natura întreagă ni se înfăţişează ca moartă, lumina plăcută a zilei se scurtează, iar omul ca şi celelalte vietăţi, retrase în sălaşurile lor, se hrăneşte în linişte din ce a agonisit în timpul verii.

Dar, de oarece Brumalia, τὰ Βρουμάλια sau τὰ Βροῦμα, cum o numiau Grecii din Bizanţ, se celebrà la începutul iernii şi deoarece tot la această dată se sărbătorià şi cultul lui Liber-Bacchus Tasibastenus, s'a putut prea uşor să se întâmple, ca aceste două sărbători să se unească la un loc.

In Chronica lui Symeon Magister şi la Cedrenus, citaţi de Tomaschek, găsim următorul pasagiu, pe care îl dăm în traducere românească: «sărbătorì el şi aşà numita Brumalia, întocmai precum agricultorii, când îşi isprăvesc munca câmpului, se ospătează unul pe altul, petrecând şi chefuind» [3]).

Sărbătoarea aceasta păgână a fost oprită prin canonul 62 al conciliului al VI-lea, din Trullo, din anul 706, îm-

1) Cf Boissier, *La fin du paganisme*, II, 259.

2) Tomaschek, *op cit.* de unde împrumutăm mai multe date în cercetarea de faţă

3) Tomaschek, *op, cit* pag 362

www.dacoromanica.ro

preună cu sărbătoarea Calendelor şi cu Vota: «Poruncim ca mai sus zisele Calendae şi Vota şi aşà numitele Βρουμάλια să fie oprite» [1])

Dar, cu toată porunca acestui conciliu Constantinopolitan, Brumalia n'a putut fi cu totul înlăturată. Ba din contra, sărbătoarea aceasta a lui Brumos, a ajuns, cu timpul, una din cele mai plăcute şi mai gustate sărbători din imperiul roman de Răsărit şi, în Bizanţ, sărbătoarea ţineà, într'o vreme, 24 de zile.

III.

Odată cu triumful desăvârşit al Creştinismului, s'a perdut şi urmele acestei sărbători şi nu ne-au rămas despre ea decât amintiri în legendele noastre populare.

Religiunea creştină, neputând însă scoate cu totul pe zeii păgâni din inimile şi sufletele noilor săi adepţi, a cercat să schimbe cel puţin caracterul primitiv al acestor zei. Astfel, zeii păgâneşti, buni şi binefăcători, au devenit în mintea celor convertiţi spre creştinism, divinităţi rele, draci, cari, de câteori întâlnesc vre-o fiinţă omenească, îi pricinuesc un rău fizic sau moral, îmbolnăvindu-l de vr'o boală grea sau luându-i minţile. Astfel, drăgălaşele *menade*, astfel *nimfele* bune şi frumoase se prefac în zeităţi rele şi urăcioase, devin *Iele* şi *Rusalii* în legendele noastre populare. Când ele întâlnesc vre-un om în drumul lor, îi iau puterea din mâini şi din picioare, sau îl înebunesc; astfel *Brumos*, *Bacchus* ca zeu adorat la începutul iernei, devine *Satana*, care vine însoţit de alte duhuri rele.

Mimallones şi *Clodones*, din cortegiul lui Liber Pater Tasibastenus, drăgălaşe şi seducătoare, rămân tot frumoase şi seducătoare, însă drăgălăşenia şi ademenirea

1) Tomaschek, *op. cit.* pag. 362

www.dacoromanica.ro

lor este drăcească şi vai de omul pe care întâmplarea l-ar scoate în calea lor.

In noaptea Sfântului Andrei, cap de iarnă, cum îi se spune în tradiţiunile noastre populare, la 30 Noemvrie, când, deci, începe un an nou, începe totdeodată şi stăpânirea lui Satan, a lui Brumos, ca zeu răufăcător, care împreună cu ceata de duhuri diavoleşti ce-l însoţesc, totdeauna şi peste tot locul, iese din morminte şi din sicrie.

Alecsandri a prins acest moment de superstiţie populară în «Noaptea Sfântului Andrei:

Zgomot trist în câmp răsună
Vin strigoii, se adună
Părăsind a lor sicrii
Voi creştinilor popoare
Faceţi crucı mântuitoare
Căci e noaptea îngrozitoare
Noaptea sfântului Andrei.

Vântul suflă cu turbare
A picat stejarul mare
Cerul s'a întunecat.
Luna saltă îngălbenita
Printre nouri rătăcită
Ca o luntre părăsită
Pe-un ocean turbat

Bufnele posomorîte
În a lor cuiburi trezite
Ţâpă cu glas amorţit.
Lupii urlă împreună
Cu ochi roşi ţintiţi la lună.
Câmpul geme, codrul sună
Satan pe deal s'a ivit.

Iată-l! iată *Satan* vine
Răzbătând prin verzi lumine
Pe-un fulger scânteietor.
Umbre, stafii despletite
Cucuveici, lele zburlite
Şi Rusaliile pocite
Îl urmează ca un nor [1])

Pe lângă cuvântul brumă, pe lângă numirile sugestive Brumariu şi Brumărel, date lunilor însoţite de brumă şi de multe ori chiar de zăpadă, Novembre şi Octomvrie şi, pe lângă atâtea nume de localităţi [2]), derivate din vorba brumă, noi am mai păstrat în cântecele noastre populare şi pe miticul Brumos cu caracterul său distrugător şi omorîtor al naturii vii.

1) Alecsandri, *Poezii*, *Marg*. pag 97, ed Minerva.

2) Brumarul este un pârâu în comuna Văgineleşti, jud Mehedinţi; Brumeşti este un trup din moşia Slăveşti, jud. Teleorman; Brumariu, ca anume de familie, este frecvent în Transilvania.

www.dacoromanica.ro

Brumărelul mic, ca şi Brumarul mare, este un flăcau voinic, fiu al Tomnicăi, diminutiv dela Toamnă, deci fiul Toamnei, un flăcău mândru, care îndată ce se arată, ca orice divinitate rea, ofileşte florile, le ia mirosurile şi nimiceşte orice vegetaţie.

In colecţiunea de Poezii populare ale lui Alexandri şi în colecţiunea lui G. Dem. Teodorescu, găsim, cu mai multe variante, legenda lui Brumariu şi Brumărel.

Citäm câteva versuri caracteristice:

Copilița iar ziceà
Şi cu vorba-i răspundea
— Nu-mi mai cere guriţa
Că ţi-o păreà rău de ea
Eu nu sunt d'o fata mare
Să dau gură la oricare
Şi voinicului călare,
Ci sunt floare
De pe mare
Cine ma miroase moare
Voinicelul d'auzia
Copilitei răspundeà
Nu mai plânge, nu ofta,
Ci te scoală d'acoleà,
Şi dă neichii guriţa,
Că nici eu nu-s voinicel
Ci sunt *mândrul Brumarel,*
Mor florile tot cu el
Astăzi sunt Brumarul mic,
Florilor mirosul stric,
Mâine sunt Brumarul mare,
Iau cu mine orice floare.
Seara peste ele pic,
In prânz mare mă ridic,
Fetele la toate stric [1]).

E de observat ca, nici la Macedo-Români, nici la alte popoare, nu găsim personificaţiunea celor doua luni de iarnă [2]).

1) G Dem Teodorescu, *Poezii populare române*, pag 452 Aci gasim şi indicaţiunea variantelor.

2) Menţiunea lui Brumariu (în locul lunei Novembre) o gasim adese ori în cântecele populare, şi chiar în toate părţile locuite de Român[1] Intr'un cântec popular din Ardeal se zice·

Primăvara-i noaptea mică
Nu-i de mers la ibovnică.
Până în luna lui Brumariu
C'atuncea-s nopţile mari,
Noapte lungă de iubit
Şi vreme de odihnit

Iarnik-Bârsan, *Doine*, pag 96

www.dacoromanica.ro

Intr'una din variante întâlnim pe Brumariu reprezintat printr'un voinic călare, *alb* ca fulgul de ninsoare [1]).

Epitetul de alb, care în cazul de faţă, nu este un epitheton ornans, fiind dat acestei fiinţe mitologice, corespunde evident colorii ce o are bruma. Dar, el mai este caracteristic şi din alt punct de vedere. La Românii din Macedonia, toate zânele poartă numele de *Albele*. Deci Brumariu, zeitate mitologică masculină, are acelaş atribut ca şi zeităţile mitologice feminine.

Cercetarea de până acì mi se pare că ne duce la concluziunea că din vorba latină bruma, s'ar fi putut naşte derivatul său Brumarius, după cum din Ianus s'a născut Ianuarius, din Februa, Februarius etc. Pe acest presupus Brumarius îl găsim în autorii bizantini numit Brumos şi identificat cu Liber Pater. Sărbătoarea în onoarea sa erà Brumae sau Brumalia, pe limba greacă Βρουμάλια.

Sărbătoarea a dispărut cu totul şi n'a rămas în limba română decât vorbele bruma şi Brumariu împreună cu diminutivul său Brumărel; acestea din urmă ca numiri de lună şi ca numiri de fiinţe mitologice, în poezia noastră populară.

Dar, prevedem că ni se va face obiecţiunea: Acest Brumariu al nostru poate să fie o simplă personificaţiune a Toamnei sau mai bine zis a Iernii.

Da, dar de ce poporul român n'a personificat şi alte luni de peste an? [2]).

Din contră, vedem că aici e o urmă de păgânizm! Din sufletul neamului nostru nu s'a putut şterge cu totul

1) Dar tu, cine să fii oare
Voinicelule călare
Alb ca fulgul de ninsoare?
Cine sunt? *Brumarul mare*,
De cad ziua în prânzul mare
Iau mirosul dela floare
Şi, când iau miroasele
Vestejesc şi florile.

G Dem Teodorescu, *op cit.* (pag 453)

2) In colecţiunea de *Materialuri Folkloristice* a lui Gr Tocilescu I, pag 1198, întâlnim un Calendar popular al Românilor. Cântecul, cules din Bărbăteştii din Vâlcea, de d-l Chr. Ţapu, pare a fi făurit de vr'un cântăreţ local.

www.dacoromanica.ro

amintirea despre divinitatea sărbătorita la începutul iernii în sărbătoarea Brumalia[1]). Instituirea acesteia, fiind atribuită lui Romul, ne dovedeşte în acelaş timp, ca sărbătoarea erà socotită ca foarte veche şi foarte răspândită la Romani.

Dovada desăvârşită însă, că, din vechiul cult al lui Liber Bacchus, numit Brumos, ni s'au păstrat urme neîndoelnice la începutul iernii, se va face numai atunci când se va fi văzut urmele cultului acestui zeu în sărbătoarea Rusaliilor.

Sărbătoarea de vară a zeului, cazând în timpul înfloririi trandafirilor, foarte numeroşi în Peninsula Balcanică şi mai ales în ţara Bessilor, a luat numele de Rosalia, *Dies Rosarum*.

1) Vezi Sărbătoarea ciobănească a zeităţii Pales în *Datine strămoşeşti* ce am publicat în *Albina* I 37

www.dacoromanica.ro

ROSALIA—MOŞII ŞI RUSALIILE

I.

Când intri pentru întâiaş dată în răcoroasele coridoare ale Muzeului nostru de antichităţi şi când treci printre pietroaiele înşirate deavalma dealungul zidurilor, un sentiment de nemulţumire, întocmai ca în mijlocul unui cimitir, îţi străbate fiinţa şi te sileşte oarecum să-ţi zoreşti pasul. Când însă ţi-ai înfrânat graba piciorului şi când, cu puţină trudă sufletească, ţi-ai aruncat ochiul curios şi scrutător pe aceste pietroaie, roase de atâta mar' de vreme şi ciopârţite, de multe ori, de vr'o mână sacrilegă, gânduri pline de înţeles, povestiri din vremuri de altă dată, şi uneori chiar o viaţă întreagă, trăită de alţii, ţi se desfăşoară pe dinainte şi, fără să vrei, readuci în prezent lumea în faţa căreia te găseşti

Două pietre, găsite întâmplător în Dobrogea, ne grăesc, în literile lor ciuntite, de o interesantă şi duioasă sărbătoare romană, despre *Rosalia*, şi, fără voia noastră, gândul ne sboară la mult discutatele Rusalii, ale bisericii noastre creştineşti.

www.dacoromanica.ro

Să fie oare acelaş lucru Rosalia şi Rusaliile?

Am vazut ce erà sărbătoarea de toamnă a morţii naturii şi cum ea s'a identificat cu sărbătoarea zeului Bacchus-Sabazius.

Cu mult mai interesantă însă este sărbătoarea de primăvară a reînvierii naturii. Datele sunt mai bogate, iar urmele ce ea ne-a lăsat sunt cu mult mai numeroase şi mai sigure.

Lumina şi căldura, personificate într'un zeu al luminei şi al căldurii, are să ducă o luptă crâncenă împotriva zeului întunerecului şi al frigului. Invingerea desăvârşită asupra demonului, asupra iernii celei urîte, zeitatea bună şi favorabilă o câştigă abià numai cu sosirea verii, după ce au trecut mai întâiu zilele babelor, după ce a trecut vremea schimbăcioasă a primăverii.

După calendarul, nu preà sigur, al celor vechi, această sosire, acest început de vara, se fixà într'una din zilele dintre 9 23 Maiu. Ovidiu pune începutul verii la 13 Maiu: *Tum incipit aestas, et tepedi finem tempora veris habent* [1]).

Tocmai în acest timp însă cădeà şi sărbătoarea de vară a lui Dionysos-Bacchus, care, precum am spus mai sus, erà celebrat cu toată pompa orgiastică de corporaţiunile numite thiase. Şi, precum s'a întâmplat cu sărbătoarea reîntoarcerii iernii, tot astfel s'a întâmplat şi cu sărbătoarea reîntoarcerii verii: s'a identificat cu sărbătoarea lui Dionysos şi, fiindcă în acest timp este toiul trandafirilor, a primit numirea de *Rosalia* (dies rosarum, ἡ ἡμέρα τῶν ῥόδων).

Patria trandafirilor este Asia. De acì, după tradiţiune trec în Tracia, unde cultura lor a ajuns cu vremea la o extraordinară desvoltare, răspândindu-se în toate părţile. Vestite în antichitate erau mai ales câmpiile de trandafiri dela Philippi, din ţara Bessilor. Acì numărul foilor trandafirului ajunge dela cinci până la o sută, ἑκατοντάφυλλα, *centumfolia*.

1) Ovidius, *Fasti* V, 601. cf Tomaschek, *op cit* pag. 368

www.dacoromanica.ro

Cei mai numeroşi trandafiri vor fi fost cei cu 30 petale *trantafolia*, de unde vorba românească *trandafir*, numire a căreia origine constatăm, acì, că ne-a venit de peste Dunăre. Se ştie ce bogăţie de trandafiri e şi până azi la Kazanlik, în Rumelia.

Cuvântul latinesc *rosa* nu ni s'a păstrat decât în vorba *Rusalii* şi în vorba *rujă*.

In imaginaţiunea sa fecundă, poporul nostru a personificat trandafirul într'un bărbat, iar ruja într'o femeie.

Intr'o doină din Ardeal cetim:

Bine ai venit sanatos
Trandafirul meu frumos
Bine ai venit sănătoasa
Rujuliţa mea frumoasa [1])

In patria rozelor, sărbătoarea lui Liber-Bacchus, ca şi sarbătoarea reîntoarcerii verii, nu puteà fi sărbătorita decât cu roze.

Trandafirul, această floare drăgălaşe şi plăpândă, a fost socotit în lumea veche:

1. Ca simbol al dragostei [2]), consacrat zeitaţii amorului, lui Venus [3]) ca regină a naturii şi ca creatoarea vieţii înfloritoare, *alma Venus* şi

2. Ca floare a morţii.

Cununa lui Bacchus de obiceiu este împletită tot din roze

Mai important este însă să constatam legătura strânsa între trandafir şi cultul morţilor.

Cei vechi credeau că sufletul omenesc, dupa moarte, se preface în divinitate. Chiar filosofii epicureeni aveau con-

1) Iarnik-Bârsan, *Doine şi strigături din Ardeal*, pag 146

2) Martialis, *Epigr* VIII 77 Liber, in aeterna vivere digne rosa. Persius, *Sat.* II. 28 Quidquid calcaverit hic, rosa fiat.

3) Azi sfânta Paraschiva

www.dacoromanica.ro

vingerea că zeii erau, în mare parte, suflete de ale morţilor, erau *manes*. Prin însuşi faptul despărţirii lor de corpuri, spiritele căpătau adică un fel de divinitate, care se interesà mai departe de soarta urmaşilor lor de pe pământ. De acì cultul morţilor, care erà în mare cinste la antici.

De aceea *manes*, adică sufletele celor morţi, erau obiectul unui cult atât public cât şi privat.

Grija pentru înmormântare, pentru un mormânt şi mai ales pentru celebrarea cultului la mormânt, a fost una din preocupaţiunile de căpetenie ale celor vechi [1]). De aceea găsim aşà de des în inscripţiunile latine *V. F. (vivus fecit)*

Moştenitorii sunt adeseori negligenţi şi de aceeea cei mai mulţi, înainte de a murì, îngrijau ca să lase anumite fonduri pentru mormânt şi pentru îngrijirea lui, stipulând chiar în testament, ca banii să fie altfel întrebuinţaţi în cazul, când moştenitorul n'ar îndeplinì dispoziţiunile testamentare. Uneori se instituiau anume corporaţiuni pentru îngrijirea de înmormântări, după cum găsim un interesant exemplu în colegiul funeraticiu din Transilvania [2]).

Sărbătorile în onoarea manilor şi mormintelor se numeau *Parentalia* şi *Feralia* şi se făceau în luna lui Februarie (13 21). Ele erau şi publice şi private. Mai ımportante pentru noi sunt *Sacra privata*, numite tot parantelia şi cari se celebrau în diferite timpuri ale anului, nu numai în Februarie. Intre aceste sacra privata erau şi *Rosalia* din luna lui Maiu şi Iunie. Cu această ocaziune se făceà un ospăţ, se împărţiau *trandafiri* celor prezenţi şi se aruncau trandafiri şi pe morminte. Sacrificii de acestea, dealtfel, se făceau însă nu numai la Rosalia, ci de patru ori pe an şi anume: la ziua naşterii, la *parentalia*, la *rosalia* şi la *dies violae*. In astfel de împrejurări se vărsà pe morminte apă, vin, lapte cald, miere, untdelemn, sânge de victime, tămâe, etc., se împodobiau cu cununi şi cu flori, se aprindeau lampioane, se aduceau mâncăruri

1) Tertullianus, *De testım anım* c 4
2) *Tablele cerate*, pag 128.

www.dacoromanica.ro

şi se făceau chiar banchete. Mâncările ce se oferiau manilor erau: ouă, bob, linte, sare, pâne şi vin [1]).

Rosalia erau serbate mai ales de colegii. Avem astăzi vreo treizeci şi una de inscripţii, cari ne pomenesc despre sărbătoarea Rosaliilor,—în autorii clasici nici o amintire. Cele mai multe din aceste inscripţii sunt din Tracia, iar trei s'au găsit, pe două pietre, la noi în Dobrogea.

Intr'una din aceste inscripţii, descoperită de d-l Gr. Tocilescu, într'un sat aproape de Constanţa, se poate cetî: FILIVS patri BENEME renti POSVERVNT V. IDVS IVNIAS OB dIE ROSALIORVM, adică un fiu ridică pentru părintele său un monument cu ocaziunea zilei de Rosalii.

A doua piatră, descoperită, tot pe d-l Tocilescu, la Karaharman, judeţul Constanţa, cuprinde pe ambele feţe ale sale câte o inscripţie:

a) DIANES OptiME MEAE TITVLVM poSVIMVS NOS VIVe NTES IPSI ROSALIA CONFREQVENTAVIMVS poSITVs V idus IVNIAS.

b) TiTVLVM pridie SEQuENTes KALendas IVNIAS PER MAGistros Qui TVNC ERVNT; EADEM CONDICIONe DO VICO CERERIS * (denarios) LXXV VT FACIANT PRIdie KALendas IVNIAS HOC LOCO QVOD SI Qui EX EIS VICIS NON FECERE AB DIE IVBEO AT EOS REVER ti QVI PERSEVERENT FACEre. Adică se lasă o sumă de bani oraşului Cererei, cu condiţia ca magistraţii, cari vor fi atunci, să dispue ca să facă, (desigur ospaţul mortual), iar dacă nu vor face, să se întoarcă la aceia cari vor face [2]).

Uneori se spune precis, ca să se facă ospăţul pe mormânt, iar dacă nu se va face, să se dea banii moştenitorilor: *quorum deinde ex incrementis rosalibus vescantur, quod si non fecerint, dabunt heredibus* [3]).

1) Marquardt, *Le culte chez les Romains*, trad fr. I, pag. 374

2) Tocilescu, *Neue Inschriften aus der Dobrudscha* în *Arch Epigr. Mittheil* VI pag. 16 şi VIII pag 32 C. I L III 7576 şi 7526

3) C. I. L. III 662; cf. 707 ut ex usuris .. rosalibus sub cura .. Cf, şi frumosul Epitaf dela Nicopol, descoperit şi cetit de Laurian în, C. I. L. III, 754.

www.dacoromanica.ro

Cele mai importante inscripţiuni, cari ne vorbesc despre Rosalia, sunt cele două găsite în apropierea oraşului Drama, de lângă Philippi.

In prima citim, cu Heuzey, care le-a descoperit:

Bithus Tauzigis filius, qui et Macer, annorum LX. Tauzis Bithi, qui et Rufus, annorum XIX. Bithus Tauzigis....., Zipacenthus Cerzulae, Sabinus Dioscutris heredes faciendum curarunt, Idem Bithus donavit *thiasis Liberi patris Tasibasteni* * (denarios) CC. et Rufus * C, *ex quorum reditu annuo rosalibus ad monimentum eorum vescentur*[1]).

A doua inscripţie, tot de acolo, dela Reusilava ne spune:

Dis inferis manibus. Lucius, Caesi Victoris servus actor, annorum L hic situs est. Idem Lucius *thiasis Liberi Patris Tasibasteni* donavit * (denarios) CX.... restul lipseşte[2]).

Adică Bithus, numit şi Macer şi Tauzix, numit şi Rufus, deci două personagii tracice, pe cale de a se romanizà, au oferit Thasiotilor lui Liber-Pater din Tasibasta, din ţara Bessilor, nişte sume de bani, pentru ca, din venitul lor anual, să li se serbeze ospeţe pe morminte şi anume în ziua de Rosali, când, cum am arătat mai sus, cădeà şi sărbătoarea lui Bacchus şi când se sărbătorià şi reîntoarcerea verii. Câmpul, în vremea aceasta, erà plin de flori şi tocmai acum nu trebuiau să fie daţi uitării cei morţi.

Către sfârşitul secolului al IV, începând, la rândul său, persecuţiunile creştinilor în contra păgânilor, găsim un ordin al împăratului Valentinianus al II-lea, din a. 387, prin care se dă voie ca să se ţie, în Capua, sărbătoarea publică a roselor. Acest monument, este un important document pentru epoca de tranziţie dela păgânism la creştinism. «Sărbătoarea permisă este lipsită, cel puţin ca parte exterioară, de caracterul specific păgân şi constà din veselii, la cari se puteau adunà împreună şi creştinii şi

1) C. I L III 703
2) C I L. III 704

www.dacoromanica.ro

păgânii. Erà epoca libertăţii de credinţă, când statul se arătà pasiv şi când nici o religiune nu erà oficială[1]).

Apoi, Rosalia, ca sărbătoare a naturii vii şi ca sărbătoare a morţilor, a dăinuit multă vreme şi nu s'a stins nici până astăzi.

Tomaschek, reluând studiul lui Miklosich, pe care îl completează, o urmăreşte, în 1868, în scriitorii bizantini, din cari extragem şi noi câteva date importante.

Comentariul lui Th. Balsamon, care trăeşte pe la sfârşitul secolului al XII, ne dovedeşte că Rusaliile se ţineau după Paşti, la ţară, după un vechiu obiceiu păgân; iar din scrierile lui Demetrios Chromatianos, archiepiscop din Ochrida, dela începutul secolului al XIII, citat de Miklosich, reiese că Rosaliile se serbau şapte zile, dela 1 până la 7 Maiu, şi că tinerii plecau din casă în casă, adunând daruri. Erau jocuri, glume, alergări, în cari se poate întrevedeà elementul bachic.

Din hotărîrile sinodului din Moscova, din a. 1551, rezultă că «bărbati şi femei, adunaţi în cete, în timpul nopţii, îşi petrec timpul în convorbiri, cântece şi jocuri şi alte lucruri urîte lui Dumnezeu. Dupăce şi-au trecut astfel noaptea, se duc cu strigăte la un râu şi se spală în apă»[2]). Acest obiceiu păgânesc dela rosalii ne arata cât de gustată a fost sărbătoarea rozelor şi în ce imposibilitate s'a găsit creştinismul de a o stârpì cu desăvârşire.

II.

Din antica Rosalia noi am pastrat în primul rând numirea de Rusalii, sărbătoarea Pogorârii Duhului Sfânt, (pentecôte, πεντηκοστή, cinci zecimi) şi, în al doilea rând, tradiţiunea zânelor Rusalii.

1) Mommsen, *Berichte über die Verhand. des K sachs Ges d Wiss.* 1850, pag 69 la Tomaschek, *op cit.* pag 375

2) Tomaschek, *op cit* pag. 371.

www.dacoromanica.ro

Sarbatoarea Rusaliilor, ca formă, este creştinească, practicele religioase însă sunt cu totul păgâne. Evreii, dela cari am împrumutat mai toate sărbătorile noastre creştine, sărbătoresc ziua a 50-a după Paşti [1]).

In general sărbătorile evreeşti se învârtesc împrejurul ciclului de şapte. A şaptea zi a săptămânei este Sabbatul, dupa şapte ori şapte zile, adică după o săptămână de săptămâni, întâlnim sărbătoarea cincizecimii, în al şaptelea an, dăm de anul sabbatic, după şapte ori şapte ani, întâlnim anul jubilar.

‹Din analogia altor sărbători mozaice, cari totdeauna erau îmbinate cu amintirea de întâmplări momentoase din trecut,— ne spune Is. Onciul — se poate presupune, deşi nu se înseamnă nicăirea de Moise, că această sărbătoare va fi stătut în referinţă la darea legii în Sinaiu, care s'a întâmplat chiar în a cincizecea zi după introducerea sărbătorii Paştilor. De această părere sunt şi unii Rabini, precum şi unii teologi mai vechi creştini.

«Sărbătoarea cincizecimii ţineà numai o zi, pentruca însă se numeşte şi *Sărbătoarea secerişului*, precum şi *ziua primiţiilor* se arată că sărbătoarea aceasta stă în referinţa cu ziua aceea, în care prin aducerea unui snop de orz nou la templu se începeà secerişul cu strânsul orzului, aşà dară sărbătoarea cincizecimii erà sărbătoarea încheerii secerişului, adunat fiind acum şi grâul. Intr'acest fel ambele sărbători stau în legătură strânsă, una ca începutul, alta ca finitul unui period festiv sânţit lui D-zeu şi determinat după numărul şapte, pe care e întemeiat ciclul festiv mozaic. Precum restimpul de şapte zile al sărbătorii azimelor şi al colibelor începeà şi finià cu o proprie sărbătoare, cu un sabbat, aşà şi restimpul acesta de şapte ori şapte zile sau săptămâna săptămânelor începeà şi se încheià, cu o sărbătoare. Precum deci sărbătoarea Paştilor îi aduceà aminte Israilteanului de minunatul chip, în care îl scoase D-zeu din Egipt şi-l făcù popor al său, aşà şi sărbătoarea aceasta a cincizecimii îi

1) Biblia, *Liber Levitici* XXIII, 15—16

www.dacoromanica.ro

arată, ca acelaş D-zeu îi scoate din pământ pânea de toate zilele, cum că este în comuniune continuă cu dânsul pentru ca să-l sfinţească. Pentru aceea pânele aduse ca primiţii erau dospite, ca nutriment ordinar de toate zilele, iar nu azimă, ca mâncare extraordinară» [1]).

Acest caracter mozaic al sărbătorii s'a perdut, şi astăzi, în realitate şi de fapt, se serbează la Rusalii cultul morţilor. Acest cult este adevăratul fond al acestei zile.

In tradiţiunile noastre adoraţiunea sufletelor răposaţilor, a manilor, se face sub numirea de *Moşi*. In cursul unui întreg an se însemnează o mulţime de zile, consacrate spiritelor celor morţi. Astfel, ca să nu pomenim decât pe cele mai importante, în calendarul nostru bisericesc, întâlnim: moşii de Craciun, de Păresimi, de Paşti, de Sf. Gheorghe, de Ispas, de Rusalii, de Rusitori, de Sf. Medru etc. Toiul moşilor însă este la Rusalii, atunci când, la Bucureşti, e târgul Moşilor. Atunci se târguesc doniţele şi în genere obiectele, cari trebuesc distribuite în Sâmbăta morţilor, înainte de Rusalii.

Şi, după cum Romanii aveau credinţa că la Sărbătorile manilor, moşilor lor, la Perentalia, Rosalia, Lemuralia etc.. ies morţii lor din morminte şi se împărtăşesc de prinoasele ce li se aduc, tot astfel noi credem, ca dela Joia-Mare, dinaintea Paştilor, până la Rusitori, a şaptea sau a noua zi după Rusalii, raiul stă deschis, şi că morţii în acest interval de timp, petrec printre oameni.

In darurile ce şi le duc copiii, în ziua de Rusalii, daruri constând dintr'un ou, pus într'o ulcică cu lapte cald, sau din ulcele goale împodobite cu flori, colindând, întocmai ca în ajunul Craciunului, din casă în casa, întrevedem elementele cultului lui Bacchus şi elementele sărbatorilor Parentalia, Rosalia şi Feralia.

In Macedonia, Rusaliile ţin trei zile, de Sâmbata pâna Lunia. In ziua de Sâmbătă, după cele ce mi-a comunicat d. P. Papahagi, se obişnueşte a se prepara colivă, grâu

1) Is. Onciul, *Manual de Archeologie biblica* pag 511.

www.dacoromanica.ro

fert, placinte diferite: de lapte, de grâu măcinat gros numit *blugure*, tot felul de mâncări, precum lapte, peşte orez, fasole etc., toate însă fără carne şi fructe.

«Apoi, des de dimineaţă, după ce au sunat clopotele toată lumea se duce la biserică. La cimitirul bisericii, pe fiecare mormânt se depune colivă şi cele preparate, iar mormintele se împodobesc cu verdeaţă: ramuri de fag, brad etc., de obiceiu cu *trandafiri* şi cu flori naturale şi mirositoare. Florile acestea, atât când se culeg, cât şi când se depun la mormânt, nu se miroase de loc, ca să fie aduse celor morţi cu totul curate. Acì femeile se bocesc, fiecare la mormântul unde zace regretatul inimei sale. Bocirea se face în mod jalnic, cu vocea joasă şi înceată, — nu ca la Bulgarii din Macedonia, cari strigă de se aud în depărtare — şi este întreruptă din când în când de sughiţuri şi oftaturi dureroase. Aceasta durează, până când preotul, sfârşind slujba bisericească, vine, rând pe rând, la fiecare mormânt, ca să *arucă trisaliu a mortului*, adecă să facă cuvenitul pomelnic celui mort. După pomelnic, femeile distribue lucrurile preparate pentru cei morţi, pe la asistenţii ce stau în pridvorul bisericii, aranjaţi după vârstă şi după importanţă, cum cere buna cuviinţă şi obiceiul locului.

«Plăcintele, când se coc, sunt acoperite cu foi de nuc şi de *trandafir*. Deasemenea se pune câte o *ramură de trandafir* în ploşti. A doua zi, Dumineca, se face *monoclesie*, adecă se slujeşte la o singură biserică, dacă în sat sunt mai multe bisericii. La slujbă credincioşii stau în genunchi, pe ramuri verzi [1]).

III.

Cu mult mai importantă, decât perpetuitutea cultului celor morţi, este tradiţiunea zânelor *Rusalii*.

1) Cf. şi Nınıţescu, *Românıı dın Turcıa*, pag 443 şi Weıgand, *Aromunen* II pag 126

www.dacoromanica.ro

Am văzut că în Tracia, ca şi în Grecia, cultul lui Liber Pater aveà un caracter orgiastic. Zeul erà adorat de corporaţiuni numite thiasi, cari reprezintau cortegiul zeului, însoţit de Silen, Satiri şi Nimfe, numite Menade.

Cu introducerea şi răspândirea Creştinismului au trebuit să fie părăsiţi toţi zeii păgâni, prin urmare şi aceşti zei; însă, deoarece populaţiunile inculte ţineau mai mult la sărbători şi la petreceri, decât la zeii, în onoarea cărora se făceau acestea, şi, deoarece aceste sărbători şi petreceri nu puteau fi închipuite fără zei, au păstrat şi tradiţiunea zeilor, modificându-le firea şi caracterul.

Astfel, zeii păgâni au trebuit să dobândească în imaginaţiunea creştinilor o fire diavolească. Blândele şi gingaşele nimfe au trebuit să se prefacă în zeităţi rele, în nişte duşmane ale oamenilor, să capete deci o fire diavolească. Dătătorul de veselie şi vieaţă Brumos, am văzut mai sus, că a trebuit să se metamorfozeze într'un zeu rău făcător, duşman al vegetaţii şi al florilor.

Dar, fiindcă în noua religiune creştinească nu găsim o zeitate feminină, s'a atribuit sfintei Fecioare, Maicii Domnului, putere D-zeiască şi a fost pusă faţă în faţă cu zeităţile cele rele, duşmane omenirii, în faţa zânelor rău făcătoare.

Astfel găsim în mitologia noastră populară o ceată de divinităţi feminine, numite Rusalii, toate rele, având împotrivă-le pe Maica Domnului.

Cuvântul de Rusalii a trecut în limba românească relativ târziu, deşi sărbătoarea a trebuit desigur să fie foarte veche. «Păstrarea lui *l* dovedeşte că acest cuvânt a intrat în limba română după ce l + i în hiat căzuse; altfel ar fi trebuit să avem vorba Rusaii» [1]).

Vorba, dacă este aşà precum susţine d. Densuşianu, — ne-a venit ca şi alte multe cuvinte — între cari şi *moş* — de peste Dunăre, fie dela Bulgari, fie dela Albanezi, fie,

1) O Densuşianu *Histoire da la langue roumaine* I, pag 461 Vezi şi V Pârvan, *Contribuţii la Istoria Creştinismului Daco Roman*, pag. 111.

www.dacoromanica.ro

ceea ce este mai probabil, dela Românii din Macedonia, unde tradiţiunea Rusaliilor a fost mai vie în mintea poporului. In ce priveşte vorba moş, deşi *manes* însemnează, bun [1]) şi bunic [2]) în accepţiunea românească a cuvântului, totuş nu vedem cum ar fi putut să se nască cuvântul românesc din cel latin.

Miklosich, în studiul său citat mai sus, urmărind poesia populară slavă, caută să dovedească că vorba *rusalka*, *rusalky*, care însemnează nimfă de pădure şi nimfă de apă. ar fi o vorbă slavă. Părerea sa în urma studiului lui Tomaschek a fost părăsită.

Rusaliile poartă diferite numiri. Cea mai generală este numirea de *Iele*.

Răposatul Săulescu, mai întâiu, şi în urmă d. L. Şeineanu, în studiul său asupra Ielelor, au dovedit naşterea cuvântului de iele (pronume persoal) [3]). Este tendinţa eufemistă a poporului de a nu numì zeitatea răufăcătoare pe adevăratul ei nume. In imaginaţiunea populară ielele, — care pare a fi devenit nume generic în locul numelui generic de Rusalii — poartă diferite numiri din cari citãm: *Dânsele*, *Albele*, *Măestrele*, *Irodiesele*, *Fetele lui Şandru* sau *Alexandru Macedon*, *Vântoasele*, *Fetele câmpului*, *Fetele codrului*, *Sburătoarele* etc., având atributul de bunele, puternicele, sfintele, marile, vitezele, milostivele şi harnicele.

Numirea de Rusalii, dată zânelor, nu este peste tot locul cunoscută, nici la Românii de peste munţi, nici la cei de peste Dunăre.

«Zâna aleargă prin nori cu alaiu mare de vrăjitoare. Mulţi Români se jură că ar fi auzit răsunând prin văzduh muzica ei. Se arată asemenea şi locurile unde zânele joacă cu tovarăşele ei şi din a căror pricină verdeaţa şi

1) Macrobius, *Satur* I 3 Nam et Lanuvii *mane* pro bono dicunt: sicut apud nos quoque contrarium est immane. Ut *immanis bellua* vel *immane facinus* et hoc genus cetera pro *non bono*

2) Vanicek, *Etymologisches Worterbuch*, pag. 658.

3) L Şeineanu, *Studii folklorice*, art *Ielele*.

www.dacoromanica.ro

ierburile sunt veştejite. Zâna are mari puteri magice: ea poate face olog, surd sau orb. Cu deosebire puternică este ea la *Rusalii*. Pentru aceasta fiecare Român poartă în şerpar, pe acea vreme, câte o bucăţică de lemn, care însă să nu fi stat în apă, şi o ramură de soc [1]).

In poesiile sale populare Alexandri ne dă, asupra Rusaliilor următoarele date interesante: Rusaliile sunt trei fete de împărat, cari au ciudă asupra oamenilor, fiindcă n'au fost băgate în seamă de dânşii în cursul vieţii lor. Ele nasc furtuni ce descoper casele Românilor, vârtejuri ce ridică pânzele nevestelor în vremea ghilitului şi le anină pe copaci. Se crede că Rusaliile fură şi copii de lângă mamele lor şi-i duc peste ape şi peste codri: de acolo vine vorba: *l-au umflat Rusaliile*. Femeile romînce păzesc cu sfinţenie ziua de Rusalii şi în vreme de nouă săptămâni, ele nu culeg nici o buruiană de leac, crezând că în acel timp buruienele sunt pişcate de Rusalii şi nu au putere de lecuit. Spre a se apără de mânia Rusaliilor este obiceiu, în ajunul zilei lor, a pune pelin sub căpătâiul patului şi a purtà a doua zi pelinul la brâu [2]).

«Rusaliile, după credinţa Românilor din Banat, au fost dintru început şapte surori, fete curate şi nemăritate, pe cari D-zeu, pentru că au fost aşà de curate şi plăcute, le-a prefăcut pe toate în zâne. Aceste şapte zâne n'au murit şi nu vor murì până cât lumea va fi. Şi ca zâne umblă ele, ziua şi noaptea, printre oameni, însă lumea nu le vede, pentrucă e prea stricată şi încărcată cu tot felul de păcate şi fărădelegi. Insă ele nu petrec totdeauna printre oameni, ci numai cinci săptămâni, adică până la Rusitori» [3]).

Rusaliile îşi fac aparifiunea la *Tudorusale*, adică la strada Rusaliilor, cum se numeşte această zi în Muntenia sau Sfredelul Rusaliilor, când se sfredelesc urechile fetelor, la 24 zile după Paşti.

1) Schott, *Walachische Märchen*, pag. 196, cf Şăineanu, *op. cit.*
2) Alexandri, *Poesii populare*, vezi Seineanu, *op. cit.*
3) Marian, *Sărbătorile la Români*, vol. III, pag. 328.

www.dacoromanica.ro

Episcopul Melchisedec identifică Rusaliile cu Ielele, dându-ne următoarele amănunte, citate şi de d-l Şeineanu: «Ielele în imaginaţiunea poporului sunt nişte spirite femeeşti făcătoare de rău, cari se numesc Rusalii. Sunt aşà de periculoase, încât nu este bine nici pe nume a le chemă, pentru aceea ele obicinuit se exprimă numai prin pronumele de ele şi dânsele. Intre alte rele ce produc aceste spirite acelui urît de dânsele, este şi boala reumatismului, pe care Românul o numeşte *dânsele* adică boala cu care cel bolnav se crede atacat de ele şi se zice, că bolnavul pătimeşte de dânsele. Se mai aude în popor imprecaţiunea: *lua-te-ar ielele!* Femeile cu numele Ruxandra chiar şi prăznuesc Rusaliile, în Miercurea înjumătăţirii, după Paşti».

Pe cine îl apucă Rusaliile, îl ridică în sus până în înălţimea cerului şi acolo îi ia minţile şi-l schimonosesc.

Intr'un cântec popular din Tutova citim:

. . . Cu Rusaliile întâlnitu-s-o
În faţa lui ısbitu-s-o
Mâinile dămblăgitu-i-o
Vinele la picioare sgârcitu-i-o
Peptu în sus ridıcatu-i-o
Spınarea strâmbatu-i-o
Mıntea în cap schimbatu-i o
Vlaga dın cıolane luatu-i-o
Trupu schimonosıtu i-o
Râs de dânsu făcutu-şı-o .
. . . . . .

Apucatul de Rusalii acolo s-o dus
Acolo a ajuns
Mâna pe retez a pus
Şi-o intrat in case,
Iacă acolo şase fete frumoase,
Şedea la masă
Rusaliile cele hıoroase
Mâncà, beà şı se ospătà,
Iar trei dormıà [1]).
. . . . . .

Un descântec de Rusalii, cules tot dın judeţul Tutova ne dă numele unor zâne Rusalii:

A plecat (cutare)
Pe cale
Pe cărare
Pe drumul cel mare
. . . . . .

Iacă acolo
Anania Santasia
Cu soru-sa *Irodia*
In loc o stătut
La dânsele s-o uitat

1) Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, vol I, pag 1537 *Joimăriţele.*

www.dacoromanica.ro

Doamna Zânelor
La un copaciu frunzuros
Cu tatăl lor
Cu fraţii lor.

Şi pe cine întâlneà

Ii ologia
(Cutare) pe acolo o trecut,
Rusaliile o zis·
— Vin (cutare) de manâncă[1]).

In Macedonia, Rusaliile se numesc *Albele*. Ele sunt nişte zâne cari, în timpul nopţii, umblă prin prejurul caselor pe la străşinele lor.

«Locuinţa favorită a Albelor, ne spune d·l P. Papahagi, este în dumbrăvi, pe la isvoare line, fântâni, prin văi frumoase, prin peşteri râpoase. Zânele sau albele, după credinţa populară, numai pe la miezul nopţii părăsesc locaşul lor, ca să se plimbe, când toată lumea se repauzează..... Toţi se păzesc să iasă în miezul nopţii din casă sau să asvârle apă pe sub straşină, de teamă să nu stropească masa zânelor. Uneori zânele văzând tineri frumoşi, de cari se îndrăgostesc fetele, sau văzând fecioare frumoase, sau orice alte persoane, pe cari poartă năcaz, le ies înainte, când acestea trec prin locuri mai retrase şi caută de le ademenesc prin fel de fel de chipuri, ca să le facă rău. Aceasta mai totdeauna se face în timpul nopţii când «apa doarme şi toate lucrurile tac» [2])

La Vlaho-Clisura, cine suferă de lingoare *din afoară*, (boala de zâne) să facă trei colaci, pe cari să-i ungă cu miere, să ia o tufă (buchet) de busuioc şi trei aspri (monete de argint) şi să se ducă în pădure la fântâna Albelor. Dacă sunt mai multe locuri, unde se crede că sunt albe, se prepară locul, visat de suferind ca cel mai bun. Fiind în apropierea fântânii, îşi înveleşte capul cu o batistă şi strigă:

1) Tocilescu, *Mater. folkl.* I, pag 1539.
2) P Papahagi. *Mater folkl.* vol. II· *Medicina populară a Aromânilor*, pag. 232.

www.dacoromanica.ro

Albelor, frumoaselor
Dulcelor, lăudatelor
Şi tramdafirilor
Şi carafirilor,
Să mă miluiti,
Să nu fiţi supărate,
Căci eu proastă am fost,
Şi n'am văzut,
Nici ce-am făcut
Nici unde am călcat [1]).

In potriva Ielelor se în rebuinţează, ca leac, planta numită *Avrămeasa-cărstineasa*, care se culege înaintea Rusaliilor, de afumă femeile copiii cu ele când sunt bolnavi. «Pretutindenea la Români această planta e privită nu numai ca o burulană de leac, dar ca sfântă şi chiar ca un fel de zână, ca o fiinţă mitologică [2]).

Din cele studiate până acì, mi se pare că se desprinde pentru noi următoarele convingeri·

1. Că, precum sărbatoarea reîntoarcerii iernii s'a confundat cu sărbatoarea lui Dionysos-Bacchus, tot astfel sărbătoarea reîntoarcerii verii s'a identificat că sărbătoarea aceluiaş zeu naturalistic Liber-Pater, adorat mai ales de populaţiunile din Tracia şi Macedonia. Prima epocă.

2 Ca, într'o mai departe desvoltare a cultului zeului, s'au instituit nişte corporaţiuni numite *thiasi*, cari aveau să îngrijească în special de cultul morţilor.

3. Că acest cult al morţilor, în epoca trandafirilor, erà celebrat mai ales cu trandafiri şi că s'a născut astfel sărbătoarea trandafirilor, *Rosalia*. A doua epocă.

4. Că, sărbătoarea, deşì nu este nicăirea amintită de scriitorii latini, totuş ne este cunoscută din multe inscripţiuni, mai ales de peste Dunăre.

5. Că, sărbătoarea s'a păstrat multă vreme, că n'a putut fi înlocuită de creştinism şi că în Rusaliile de astăzi avem o sărbătoare păgâno-creştină A treia epocă.

6. Că, noi cultul morţilor îl facem sub denumirea de cultul moşilor, înainte şi în timpul Rusaliilor.

7. Ca, divinităţile cari însoţiau odinioară cortegiul lui Dionysos-Bacchus s'au prefăcut, în mitologia noastră

1) P. Papahagi, *op. cit.*, pag 235.
2) Haşdeu, *Etymologicum magnum*, pag. 2181.

www.dacoromanica.ro

populară, în zâne, numite cu un nume generic *Rusalii*, şi dându-li-se atribute eufemiste de: Iele, bunele, frumoasele etc.

8, Că, dacă este un adevăr necontestabil că în fiu găsim toate elementele caracteristice firii părinţilor, atunci fără îndoială putem să constatăm, cu această ocazie încă odată, că în firea noastră putem să descoperim aproape toate elementele de căpetenie ale rassei ce ne-a dat naştere.

9. Că, în sfârşit, fondul nostru păgân este tot aşà de puternic, dacă nu chiar mai puternic, decât fondul nostru creştinesc.

www.dacoromanica.ro

FLORA ŞI FLORIILE

Duminică înainte de Paşti, biserica creştină întreagă cea dela Răsărit ca şi cea din Apus, prăznueşte intrarea mântuitorului în Ierusalim. Poporul numeşte sărbătoare aceasta *Florii*. După învierea miraculoasă a lui Lazăr din Bethania, «mort deja de patru zile şi aşezat în groapă, Iisus a plecat cu ucenicii săi spre Ierusalim, fiindcă îşi tocmise şi-şi alesese lui şi ceasul şi vremea muncilor — după cum ni se spune în Cazania acelei Duminici — atunci când aveau Jidovii obiceiu de a tăià mielul Paştilor, în 14 ale lunei lui Martie».

«Şi când se apropriară de Ierusalim şi veniră la Bethfughe, la Muntele măslinilor, atunci trimise Iisus pe doi ucenici zicându-le: mergeţi in satul din 'naintea voastră şi îndată veţi aflà *o asină legată şi un mânz cu dânsa;* deslegând aduceţi-i la mine. Şi dacă cineva zice cevà, spuneţi că Domnul are trebuinţă de ele şi îndată le va trimite. Iar aceasta s'a făcut, ca să se împlinească ce s'a rostit prin profetul care zice: Spuneţi fiicei Sionului, iată împăratul tău vine la tine, *blând şi călare pe asin şi pe mânz*, fiul celui de sub jug.

«Ducându-se dar ucenicii, şi făcând după cum le poruncise Iisus, aduseră asina şi mânzul şi-şi puseră deasupra lor vesmintele şi el se aşeză pe dânsele. Iar partea cea mare de gloată aşterneau vesmintele lor pe cale şi alţii *tăiau ramuri de copaci şi le aşternau pe cale.* Şi

www.dacoromanica.ro

gloata mergeà înaintea lui şi care venià după dânsul strigau zicând: *Osana, fiul lui David, bine-cuvântat este cel ce vine în numele Domnului, Osana întru cei de sus.* Şi, intrând el în Ierusalim, se mişcă toată cetatea zicând: Cine este acesta? Iar gloatele ziceau: Acesta este profetul, Iisus din Nazaretul Galileiei» [1]).

Scriind tot despre aceeaş împrejurare şi evangelistul Ioan ne spune «uni au aşternut vesmintele lor de călcà asinul lui Christos, alţii au luat *stâlpări de finic* şi au ieşit întru întâmpinarea lui [2])».

Amintirea preţioasă a aceştui însemnat eveniment din viaţa lui Iisus îl sărbătorim noi creştinii la *Florii* (Pâques fleuries, dominica palmarum, Dimanche de Rameaux, Palmsonntag).

Din cele două evangelii citate mai sus desprindem mai ales următoarele momente importante: întâiu, că la intrarea Domnului în Ierusalim poporul a fost cuprins de o *nespusă bucurie*, căci gloata l-a întâmpinat cu strigăte de Osana; al doilea, că Iisus şi-a făcut intrarea în cetatea lui David *călare pe o asină* şi al treilea, că mulţimea tăià *ramuri de copaci, stâlpări de palmier* fenician şi îi ieşiau întru întâmpinare.

In biserica Răsăritului prăznuirea intrării triumfale a lui Christos şi sfinţirea palmierului s'a tntrodus din cele dintâiu vremuri ale creştinismului, în cea de apus însă, cu câteva secole mai târziu.

Dar, în ambele biserici, *bucuria* cea mare a primilor entusiaşti adepţi ai lui Christos a făcut, ca floriile să rămână o sărbătoare de veselie, de bucurie generală, deşi prăznuirea ei cade în păresimi, în mijlocul postului celui mare. De aceea, astăzi Duminica Floriilor nu este, ca toate celelalte Duminici de peste an, început de săptămână, nici nu face parte din săptămâna mare, *hebdomas poenosa* sau *nigra*. Aceasta începe numai a doua zi, luni.

1) Mateiu, *Evang* Cap. XXI.
2) Ioan, *Evang.* XI 13.

www.dacoromanica.ro

Pentru acelaş cuvânt, probabil, la Florii este, cum se zice, slobód de vin, peşte şi untdelemn.

O procesiune cu măgarul de palmier, *Palmeselprocession*, a dăinuit multă vreme în biserica creştină din Rusia şi în special la Moscova sărbătoarea s'a prăznuit până la începutul secolului trecut, iar în unele părţi ale Germaniei până la începutul veacului nostru. La noi, probabil, procesiunea aceasta n'a existat niciodată. Măgarul a fost la Români în toate vremurile o raritate. Un măgar de lemn se scoateà pe strade cu mare alaiu. Poporul îl însoţià în urmă având ramuri de palmier în mâini. Astàzi obiceiul este părăsit cu totul, amintirea lui intrând în domeniul istoriei.

Sfinţifea palmierului s'a făcut întotdeauna şi pretutindinea în biserica creştină. La Roma, mai cu seamă, sărbătoarea se celebrà cu un ceremonial deosebit. Insuş papa, în persoană, sfinţià finicul, pe care apoi îl distribuià şi pe la celalte biserici dın oraş.

Palmierul fenician însă nu creşte în toate ţările creştineşti. Temperatura regiunilor reci nu-i prieşte. Cultul însă trebuie să se îndeplinească. Un surrogat îi ia locul Aceasta este *salcia* sau în unele părţi chiar răchita. Noi la Florii întrebuinţăm ramuri verzi de salcie, arbore care în ţara noastră înmugureşte şi înverzeşte primăvara mai întâiu.

Stâlpările de palmier sau de salcie, numite în Bucovina *mâţişoare* pe cari poporul le duce sau le găseşte duse la biserică, nu se întrebuinţează numai spre a împodobì icoanele, cum se făceà aceasta în cele dıntâiu vremuri ale creştinismului, ci astăzi, mai ales în biserica Răsăritului, servesc mai mult pentru practice superstiţioase de cât religioase. La noi, Românii, în general, în locul unui sentiment religios profund, în locul datinelor curat creştineşti, întâlnim practice şi deprinderi de natură cu totul superstiţioasă.

După terminarea slujbei divine, ramurile verzi, sfinţite de preot înainte de liturghie, se împart mulţimei adunate. Aceasta le duce pe la casele lor, le aşează la

www.dacoromanica.ro

grindă, la icoane sau chiar la cheutori, în unele părţi, şi le pastrează ca un talisman în tot timpul verii. Şi când vara vine furtuni mari, când vin vremuri, cum se zice la ţară, se aprind prin case împreună cu lumânările păstrate dela înmormântarea Domnului, din Vinerea Paştilor, în timp ce clopotele bisericii, toate câte sunt, resună în depărtare. Credinţa nestrămutată a ţăranului este, că mânia lui Dumnezeu se înlătură pe această cale, că bălaurul, care poartă furtuna cu tunete şi trăsnete — şi câtă lume n'a văzut acest balaur! — se va abate pe păduri şi munţi pustii.

Ramurile de salcie de la Florii mai au şi altă putere, o putere supranaturală. Fetele la ţară îşi fac cu ele de dragoste. Părinţii chiar, întorcându-se dela biserică, cu salcia ce o au în mână ating încetinel pe copiii lor, şi le urează să crească mari şi să înflorească, îi sorcovesc, întocmai cum invers se întâmplă aceasta la anul nou.

Intrebuinţarea palmierului în procesiuni religioase o găsim la poporul ales al lui Iehova, la Ebrei. Cu ocasiunea sărbătorii *Colibelor*, la 15 a lunei a şeaptea, Tişri (Octomvrie), toţi câţi veneau de la ţară pentru prăznuirea acestei sărbători, cea mai sfântă şi cea mai însemnată «ἑορτὴν σφόδρα ἁγιωτάτην καὶ μεγίστην, ţineau în mână o stâlpare de palmier, legată pe împrejur cu crengi de salcie şi de mirtă, iar în cea stângă o alămâie[1])».

Dar de unde a provenit numirea de Florii (Pâques fleuries) pentru o sărbătoare, în care n'a dat încă florile şi când de abeà înmugureasc cele dintâi plante? Explicaţiunea acestui fapt o vom găsì numai atunci, când ne vom fi gândit în general la originea diferitelor noastre sărbători. Două elemente au ajuns în luptă: fondul de credinţe şi practice inherent spiritului popoarelor arice şi un corp de doctrină strein, o lege nouă, născută la un popor de altă rassă, la rassa semită. Lupta s'a sfârşit, — intervenind un compromis, avantagios uneori pentru

1) Ios. Flavius, *Antiq.* VIII 4, 1 Cf. Is. Onciul, *Archeologia biblică* p. 518.

www.dacoromanica.ro

fondul moştenit, pentru păngânism, mai avantagios alte ori pentru monoteismul împrumutat. Din întâmplare în ceea ce priveşte floriile şi practicele dela această sărbătoare, păgânismul a supravejuit mai mult.

Căci, fără îndoială, sărbătoarea populară a *Florei* păgâne să perpetuează în sărbătoarea noastră de la începutul primăverii. Credem că Floriile, împreună cu o alte sărbători ale noastre, sunt o moştenire directă dela Romani.

Dar chiar de am admite, că Floriile noastre nu sunt moştenire directă din *Floriile* romane, în onoarea drăgălaşei zâne Flora sau din *Anthesteriile* greceşti în onoarea zeului vinului Bacchus, totuş o sărbătoare aşà de frumoasă ca cea a floriilor trebuià, vrând nevrând, să se producă şi la noi. Sărbătoarea floriilor o au mai toate popoarele. Ceea ce însă e afară de ori ce îndoială e faptul, că grajioasa nimfă romană o regăsim, după cum vom vedeà, în basmele şi cântecile noastre populare.

De multe ori, chiar de nu putem stabilì legătura logică între stări şi fapte de aceeaş natură, totuş acelaş fenomen psicologic a trebuit să conlucreze la producerea or. Aceleaşi influenje şi cause, cari pentru moment ne scapă din vedere, pot să dea naştere, în timp şi loc diferit, la efecte de aceeaş natură, fără ca, cu toate acestea, să se poată vădì raportul dintre ele. Astfel numai ne explicăm, cum de găsim în Germania bună-oară datini şi obiceiuri de ale noastre, cum de în America găsim într'o anumită provincie practice religioase aproape identice cu cele ale locuitorilor de pe Continentul nostru. Sărbătoarea floarei trebuia deci să se producă şi la noi.

In toate vremurile şi în toate jările floarea a fost simbolul κατ᾽ἐξοχήν al frumusejii. «Floarea, zice Ang. de Gubernatis, n'a fost admirată numai pentru frumusejea sa, ca peatră nestimată a regnului vegetal, ci a fost adorată întotdeauna ca simbol al fecundităjii. Astfel, în cosmogoniile indiene, apăreà deasupra apelor lotus-ul vestejit,

www.dacoromanica.ro

floare de viaţă şi lumină. Soarele, luna şi stelele sunt flori ale grădinii cereşti, raza soarelui este o trestie înflorită care, crescând în ape, alimenteaza focul sacrificiului; fulgerul e o ghirlandă de flori asvârlită de Narada. Carul luminos al zeului Kuvéra este o floare. Din arcul său Kama, zeul amorului, aruncă flori în loc de săgeţi [1])...

«Zeii indieni se anunţă prin flori; floarea este simbolul nemuririi. Florile pe capul zeilor nu se vestejesc nici odată. Zeii nu numai se anunţă prin flori, ci fac să şi crească flori în drumul lor şi când râd şi când vorbesc, flori cad din gura lor [2])».

In vieaţa de toate zilele, ca şi în cult, floarea joacă un rol foarte însemnat. Cei amorezaţi şi mai ales cei logodiţi flori îşi trimit. Trandafirul în genere este mesagerul amorului. Cei vechi aveau şi proverbul *ferentes flores aut stulti aut amatores*. Floarea însoţeşte pe om în toate acţiunile vieţii sale, dela naştere şi până la moarte, în stare normală ca şi de smintire a minţii, la oraş ca şi la ţară. Până şi bătăile sunt uneori de flori. Sfântul soare când răsare, flori aduce în poala sa:

Noapte bună, soare sfânt,
Până mâine, noapte bună,
Mâine, iar vom fi 'mpreună,
Tu să râzi şi eu să cânt,

1) Eminescu zugrăveşte pe Kama în următoarele admirabile versuri·

El venì copilul mândru
Călărind pe un papagal
Având zimbetul făţarnic
Pe a lui buze de coral.

Aripi are, iar în tolbă
El păstrează ca săgeţi
Numai flori înveninate
De la Gangele măreţ

Puse o floare atunci în arcu-i
Mă lovì cu ea în piept,
Şi de atunci în orice noapte
Plâng pe patul meu deştept

Cu săgeata-i otrăvită
A sosit ca să mă certe

2) Angelo de Gubernatis, *La Mythologie des plantes*, pag 145

www.dacoromanica.ro

Mâine până'n zori te scoală
Adă *flori d'argint în poală*
Şi le-aşterne pe pământ [1])

Dar, ca simbol al vieţii, al vieţii trecătoare, destinul său este scurt. Astfel floarea şi în special trandafirul, simbolul tinereţei vesele şi sburdalnice, uneori piere înainte de vreme [2]). Şi atunci Malherbe cântă celebrele-i versuri:

Mais elle était du monde où les plus belles choses
Ont le pire destin;
Et rose, elle a vécu ce que vivent les roses,
L'espace d'un matin

Primăvara chiar, când totul în natura renaşte, când totul e veselie şi fericire, e simbolizată printr'o floare. In cultul creştin floarea îşi are importanţa sa. Se duc flori la icoanele sfinţilor şi mai ales la cea a Maicii Domnului, se duc flori pe morminte. Floarea la ureche este semnul adevăratei fericiri populare. Există şi un limbagiu al florilor.

Floarea a fost personificată de Romani într'o nimfă, în *Flora*, identificată mai târziu, când panteonul Grecilor trecù la Roma, cu Chloris. Flora, despre care Ovidiu zice·

Dum loquitur vernas efflat ab ore rosas,

îşi aveà sărbătoarea în cea mai frumoasă lună de primăvară. *Floralia*, ca şi Anthesteriile greceşti, căděau în

1) Coşbuc, *Balade şi Idile*, Păstoriţa.
2) Au rămas celebre şi versurile poetului Ausoniu

Conquerimur, Natura, brevis quod gratia florum est?
Ostentata oculis illico dona rapis
Quam longa una dies, aetas tam longa rosarum,
Quas pubescentes iuncta senecta premit.
Quam modo nascentem rutilus conspexit Eous,
Hanc rediens sero vespere vidit anum.
Sed bene, quod paucis licet interitura diebus,
Succedens aevum prorogat ipsa suum.
Collige virgo rosas, dum flos novus et nova pubes
Et memor esto aevum sic properare tuum

www.dacoromanica.ro

luna Floralis, Florar al nostru sau Maiu[1]). Flora era fiica a pământului.

Or, cette Floie étoit une nymphe gentille
Que la Terre conçut pour sa seconde fille.
Ses cheveux étoient d'or annelés et tressés
D'une boucle d'argent ses flancs étoient pressés,

Son sein étoit rempli d'émail et de verdure;
Un crêpe délié lui servoit de vesture;
Et portoit en la main un coffin plin de fleurs
Qui naquirent jadis du cristal de ses pleurs,
Quand Apollon voulut la mener en Scythie[2])

De bărbat a avut zâna pe Zefir, care a plăcut-o pentru frumusețea ei. Iată cum își povestește ea istoricul prin pana lui Ovidiu:

Chloris eram, Nymphe campi felicis, ubi audis
Rem fortunatis ante fuisse viris.
Quae fuerit mihi forma, grave est narrare modestae,
Sed generum matri repperit illa deum
Ver erat; errabam· *Zephyrus* conspexit· abibam:
Insequitur; fugio· fortior ille fuit;
Vim tamen emendat dando mihi nomina nuptae,
Inque meo non est ulla querela toro
Vere fruor semper, semper nitidissimus annus:
Arbor habet frondes, pabula semper humus
Est mihi fecundus dotalibus *hortus*[3]) in agris
Aura fovet; liquidae fonte rigatur aquae
Hunc meus implevit generoso flore maritus;
Atque ait: Arbitrium tu, dea, floris habe.
Saepe ego digestos volui numerare colores,
Nec potui numero copia maior erat.
Prima per immensas sparsi nova semina gentes.
Unius tellus ante coloris erat[4]).

1) Cu timpul *Floralia* s'au fixat deia 28 Aprilie până la 3 Mai, după cum ne spune Ovidiu, *Fast* 186. Alter te fugiens, cum venit, alter habet
2) Ronsard, *Hymne* II
3) Vigée:

Dans les jardins de Flore,
Rival heureux du papillon,
Zephyr caresse le bouton
De la rose qui vient d'éclore.

4) Ovidiu. *Fast V* 197.

www.dacoromanica.ro

In statuaria antică casta soţie a Zefirului erà reprezentată ca o fecioară în floarea vârstei purtând pe cap o cununa, iar în mâni mai multe buchete de gingaşe flori.

La mère du Printemps, jeune, fraiche et
Flore, dans sa riche corbeille,
Assortit un tribut de roses et de lis
Et le donne au Zephyr pour l'ofrir à son fils.
Les plaisirs enfantins, les jeunes amourettes
Suivent en jouant du hautbois,
Et chassent vers le Nord l'hiver au fond des bois,
En lui jetant des violettes [1])

Cea mai frumoasă statuie a Florii este cea găsită în termele lui Caracalla, o statue colosală, cap de operă de sculptură greacă. Astăzi se păstrează sub numirea de

Flora Farnesa.

Flora Farnesă, — găsită împreună cu Hercule Farnes, în Muzeul dela Neapole

1) *Demoustier*

www.dacoromanica.ro

Deşi Ovidiu, în *Fastele* sale, — o operă mai mult de diletant decât o adevărată lucrare ştiinţifică — susţine, că Flora ar fi Chloris [1]), totuş nu mai încape astăzi nici o îndoială, că Flora este de origină sabină. In inscripţiunea dela Furfo, din a. 58 a. Chr. găsim numirea de *mense flusare*, în alta dela Amiternum *mesene flusare* în loc de mense florali. Pe lângă aceasta avem chiar mărturisirea scriitorilor antici. Varro, între alţii, numără pe Flora între divinităţile regelui Sabin Taţiu şi adaugă «după cum unii copaci, cari cresc la mezuină, îşi întind rădăcinile în ambele terenuri învecinate, tot astfel zeităţi ca Flora, Saturn etc. îşi au rădăcinile lor în ambele limbi», e quibus nonnulla nomina in utroque lingua habent radices, ut arbores quae in confinio natae in utroque agro serpunt [2]).

Nimfa Flora erà protectoara înfloririi în înţelesul larg al cuvântului. Prin urmare, puterea şi autoritatea ei se întinde peste tot, pe unde ceva este în stare înfloritoare. Căci, zice Ovidiu, dacă semănăturile înfloresc bine, se umplu hambarele; dacă viţa primăvara înfloreşte, toamna este abundentă în vin; dacă măslinii vor fi înfloriţi, anul va fi îmbelşugat; dacă vara va fi fost înfloritoare, toamna va fi bogată. Suferind floarea, sufere vâscul, sufere bobul, sufere lintea. Vinurile chiar, băgate în boloboace cu multă trudă, pot căpătà floare. Insăş mierea este un dar al Florii, caci ea numai poate să permită albinelor să culeagă depe flori gustosul suc. Mai mult, Flora este patroana frumoşilor ani ai primăverii vieţii, când totul e veselie şi putere, e protectoara bunelor speranţe şi mai cu seamă a visurilor de fată.

Introducerea cultului Florei la Roma se datoreşte, după tradiţie, recunoştinţei lui Marte, care s'a născut graţie

1) Ovidiu, *Fast* V. 195

Chloris eram, quae Flora vocor corrupta latino
Nominis est nostri littera graeca sono

2) Varro, *Ling lat.* V 74

www.dacoromanica.ro

bunăvoinţei acestei zâne. Iată frumoasa descriere a lui Ovidiu:

Mars quoque, si nescis, per nostras editus artes·
Jupiter hoc ut adhuc nesciat, usque precor
Sancta Iovem Juno, nata sine matre Minerva,
Officio doluit non eguisse suo
Ibat, ut Oceano quereretur furta mariti,
Restitit ad nostras, fessa labore, fores
Quam simul adspexi Quid te, Saturnia, dixi,
Adtulit? Exponit quem petat illa locum;
Addidit et causam. verbis solabar amicis:
Non, inquit, verbis cura levanda mea est;
Si pater est factus neglecto conjugis usu
Jupiter, et nomen solus utrumque tenet;
Cur ego desperem fieri sine conjuge mater:
Et parere intacto, dummodo casta, viro?
Omnia tentabo latis medicamina terris;
Et freta, Tartareos excutiamque sinus.
Vox erat in cursu vultum dubitantis habebam
Nescio quid, Nymphe, posse videris, ait
Ter volui promittere opem, ter lingua retenta est.
Ira Iovis magni causa timoris erat
Fer, precor, auxilium, dixit; celabitur auctor
Et Stygiae numen testificatur aquae.
Quod petis, Olenius, inquam, mihi missus ab arvis
Flos dabit: est hortis unicus ille meis.
Qui dabat, Hoc, dixit, sterilem quoque tange juvencam.
Mater erit; tetigi, nec mora, mater erat,
Protinus haerentem dercepsi pollice florem:
Tangitur et tacto concipit illa sinu;[1])
Iamque gravis Thracen, et laeva Propontidos intrat;
Fitque potens voti, Marsque creatus erat.
Qui memor accepti per me natalis: Habeto
Tu quoque Romulea, dixit in urbe locum).

1) In basmele noastre: Un bărbat şi o femee nu aveau copii Femeia *rămase grea dintr'o floare* şi născù un şarpe . L. Şăineanu. *Basmele române* pag. 250. O fată de împărat rămase împovărată dintr'o floare de trandafir». Idem p 612.

2) Ovidiu, *Fast* V. 229

www.dacoromanica.ro

La Roma zeiţa Flora aveà două temple, unul pe Quirinal, cartierul Sabin, celălalt lângă Circul maxim. Templul erà servit de un flamen, numit *Flamen Floralis*.

Sărbătoarea Florei erà foarte veselă şi se celebrà prin tot felul de glume şi de practice potrivite cu caracterul zeiţei, căci: «Flora nu este o divinitate aspră şi darurile sale ne aţâţă plăcerea, frunţile se încununà cu flori, mesele splendide se acopere cu o ploaie de rose, oaspeţii, pe cap cu ghirlande legate cu sfori de tei, sar şi joacă dispuşi de fumul vinului şi în mişcările lor neregulate nu cunosc alt stăpân decât băutura. In timpul acesta orice afacere serioasă este suspendată şi cei încununaţi cu flori nu pun în gura lor niciun pic de apă, căci lui Bacchus îi plac florile şi Flora nefiind o divinitate posomorîtă vrea ca tot poporul să petreacă cu toată veselia şi cu toată libertatea în această zi a sa».[1])

Sărbătoarea Florei se făceà cu jocuri publice, date de edili. Primele jocuri s'au celebrat în anul 240 a. Chr., cu care ocaziune s'a tronosit templul zeiţei de lângă Circul maxim. Tradiţiunea ne spune, prin gura lui Ovidiu, că până la această dată oamenii îşi duceau nepedepsiţi vitele lor la păşune în ogorul statului. Edilii din acest an, L. şi M. Publicius, au amendat pe cei vinovaţi şi din amendă s'au instituit jocuri în onoarea Florei. Jocurile însă n'au devenit anuale decât numai dela a. 173. Din acest an ni s'a conservat o monedă a familiei Servilia, cu legenda FLORALia PRIMVS. Pe o parte a monedei se poate vedeà capul zeiţei încununat cu flori.[2])

Cultul Florei a trebuit să primească în cursul timpului oarecari modificări. La început ea erà adorată ca *Flora mater* şi *genetrix*, întocmai ca şi Venus, cu care se cufundà uneori:

1) Ovidiu, *Fast* V. 352. Cf G. Dem Teodorescu, *Incercări critice*, pag 71

2) Mommsen, *Gesch d Mw* pag 645 Cf Marquardt, *Le culte chez les Romains* II, p 80

www.dacoromanica.ro

It ver et Venus et Veneris praenuntius ante
Pinnatus graditur Zephyrus vestigia propter
Flora quibus *mater* praespergens ante viai
Cuncta coloribus egregiis et odoribus opplet [1])

La a. 240, sau 238, după unii scriitori, cu ocaziunea instituirii primelor jocuri florale, caracterul zeiţei a început să se schimbe şi *Floraliile* introduse, în urma consultării cărţilor sibiline, erau licenţioase şi immorale.

Dela a. 173, — când jocurile florale căzute în disuetudine se reînprospătară şi deveniră anuale din cauza unei secete atribuite supărărei zeiţei — cultul Florei a fost substituit prin cultul unei vestite curtisane, care şi-a lăsat întreaga sa avere poporului cu condiţiune numai, ca în fie-care an să fie sărbătorită.

Fără îndoială, acest caracter al castei nimfe de odinioară îşi datoreşte, credem, evoluţiunea sa ideilor filosofice ale lui Evhemer, cari cam în acest timp au început să-şi facă loc în lumea romană. Poetul Enniu din secolul III şi al II a. Chr. a contribuit mult la răspândirea evhemerismului. Să ştie, că Evhemer în a sa ἱερὰ ἀναγραφή reduce panteonul grecesc la fiinţe umane. Astfel Zevs-Juppiter ar fi fost un rege al Greciei, Afrodita-Venus cea mai frumoasă dintre curtisane, Cadmus bucătar al regelui din Sidon. La Roma evhemerismul a identificat pe Ana, sora Didonei, cu Anna Perenna. Acca Larentia şi Flora au trebuit să fi fost neşte vestite curtisane.

Lactantius Firmianus, cel mai mare şi mai înfocat apărător al creştinismului, pretinde că adevărata origină a jocurilor florale ar fi fost cultul Florei şi că senatul, spre a ascunde turpitudinea unei astfel de instituţiuni, ar fi născocit, că Flora ar fi fost o zeiţă a florilor [2]).

Sărbătoarea *Floralia* ţineà şase zile, dela 23 Apr, ziua aniversară a zeiţei, până la 3 Maiu şi se prăznuiau şi la

1) Lucretiu *De rerum natura* V, 737 Cf. Preller, *Romische Mythologie*, ed Iordan, pag 430

2) Dezobry, *Rome au siècle d'Auguste* IV, p 286

www.dacoromanica.ro

ţară şi la oraş. Cu ocaziunea aceasta se dădeau jocuri florale în circ LUD. IN CIRCO FLORAE. Jocurile se deosibesc de toate celelalte prin obscenitatea lor. Caracteristic acestor jocuri, cari se serbau noaptea la lumină de facle, erà şi împrejurarea, că poporul puteà să pretindă, ca femeile de pe scenă să se desbrace şi să joace în pelea goală [1]).

Tot felul de glume şi de obscenităţi se puteau auzì şi vedeà cu această ocaziune, împrejurare care a făcut pe severul Cato să părăsească într'una din zile teatrul spre a nu împiedicà veselia generală.

Eodem ludos Florales, quos Messius aedilis faciebat, spectante, populus, ut *mimae nudarentur*, postulare erubuit. Quod cum ex Favonio, amicissimo sibi, una sedente cognovisset, discessit, e theatro, *ne praesentia sua spectaculi consuetudinem impediret.* Quem abeuntem ingenti plausu populus prosecutus, *priscum morem iocorum in scaenam revocavit;* confessus plus se majestatis uni illi tribuere, quam universo sibi vindicare [2])

La această sărbătoare toată lumea se îmbrăcà în haine albe, simbol al veseliei generale. In circ se vânau iepuri şi capre, animale lascive şi potrivite cu caracterul zeiţei.

Cu timpul sărbătoarea Florii s'a generalizat peste toată Italia şi prin toate provinciile, ca unul din cele mai frumoase jocuri de primăvară, iar cu vremea cultul Florei s'a înlocuit prin cel al Venerii sau a dispărut, lăsând urme mai mult sau mai puţin vii în creştinism.

Zeiţa Romanilor Flora a devenit în basmele şi cântecele noastre Ileana Cosinzeana, *Doamna Florilor*, din

1) Flora certam pecuniam reliquit, cuius ex annuo foenore suus natalis dies celebraretur editione ludorum, quos appellant *Floralia* Celebrantur ergo illi ludi cum omni lascivia convenienter memoriae meretricis Nam praeter verborum licentiam, quibus obscoenitas, omnis effunditur, exuuntur etiam vestibus populo flagitante meretrices, quae tunc mimarum funguntur officio [5]). Lactant. Inst. I 20 6

2) Valerius Maximus. *Fact. mem.* II. 10 8

www.dacoromanica.ro

cosiță ruja-i cântă [1]) s'au Calomfir, *Impăratul Florilor* [2]). O variată a basmului Ilenei Cosânzenei, minunea minunilor, ne spune: «Un prunc, începând a plânge la o jumătate de an după naștere, mamă-sa îi făgăduì de soție pe fata lui Lin Rujulin, numită *Lina Rujulina, care înverzește câmpurile, înfloare florile*» [3]).

In următorul cântec din Transilvania, Flora a devenit o gingașe cicoare, *zâna florilor, floarea zorilor*, iubită de sfântul soare:

Pe pârâu de rouă,
plimbă-mi-se, plimbă
tânăra mlădiță,
prin rouă desculță,
Zâna florilor,
floarea zorilor
rouă adunându-și,
paharul umplându-și
și ea mi se crede
că nimeni n'o vede

Dar o a văzut.
drăguț sfântul soare
și, cum o a văzut,
mult că i-a plăcut
și'n grabă a mânat
doi luceferei,
peținorii ei

In casă d'au intrat
că i-a întâmpinat
și mi i-a întrebat

— Doi luceferei
ospețiorii mei,
treceți de odihniți
și vă veseliți!

Dar ei răspundeau,
din gură-i ziceau.
—n'am venit s'odihnim,
să ne veselim,
și-am venit să pețim
și să logodim
vrei pe sfântul soare,
că el e mai mare?

Ea, de-i auzì,
din graiu le graì
ba eu n'oiu voì,
Soare socior,
că-i tot călător
ziua
peste sate
și noaptea
pe ape!

1) Șăineanu *Basmele române* p. 550
2) Șăineanu *Basmele române* p 610
3) Șălneanu *Basmele române* p. 371.

www.dacoromanica.ro

Doi luceferei
  peţitorii ei,
  se 'ntorcând la soare
  i-au spus de urmare
Soarele s'asprinse
de necaz, şi zise
—lasaţi-mi-o 'n pace
  că mi-o voiu preface
în fragedă floare,
  floare de Cicoare,
  cu ochii după soare.
Când oiu răsări,
  ea s'o 'nveseli,
când oiu asfinţi,
  ea s'o ofili;
când oiu scăpătà
  ea s'o adunà [1])

[1]) Gh Dem. Teodorescu *Poezii populare*, Cicoarea.

www.dacoromanica.ro

PARTEA II-a

POEZIA POPORANĂ LA ROMANI [1])

Cel mai genial poet al unei naţiuni, este poporul însuş Oricât de înalte ar fi concepţiunile unui poet, oricât de varii şi sublime ar fi figurile, prin cari îşi sensibilizează gândirile sale, el tot nu poate să întreacă prin frumuseţe şi farmec cântecul isvorît din geniul popoarelor. *Glasurile popoarelor*, cum numeşte Heder cântecele poporane, sunt mai puternice şi mai armonioase, mai simple şi mai naturale decât vocile izolate ale poeţilor literaţi. Ca dovadă despre aceasta, este faptul că numai atunci, când poporul are o poezie a sa proprie, o poezie a mulţimei, numai atunci pot să se ivească poeţi, recunoscuţi în deobşte, ca poeţi ai clasei culte, ai societăţii rafinate. Poetul ca individ nu face altceva decât îşi însuşeşte ceeace poetul ca popor a exprimat în gândirile sale, în ore de veselie, ca şi ceasuri de întristare. Poezia numită cultă este numai o excrescenţă a celei poporane, a glasului naiv şi nevinovat al naţiunei. Temeiul şi nutrimentul ei trebuie căutat în inspiraţiunile fecundei muze a poporului; şi numai când un poet a ştiut să îmbrace

1) Studiu publicat mai întâiu în *Revista pentru istorie, Archeologie şi Filologie*, V.

www.dacoromanica.ro

versurile sale într'o haină poporană, numai atunci a putut să producă o poezie trainică, o poezie organică.

Nimic nu poate fi mai interesant — dar în acelaş timp mai anevoios — decât a studià vieaţa şi caracterul unei naţiuni în cuprinsul cântecilor sale; căci în ele vedem chipul cum a simţit, cum a gândit, cum s'a exprimat şi cum a vieţuit în secolele de mai înainte, ele ne arată toate pornirile, toate razele geniului său. Sufletul poporului, după cum prea bine a observat, la Români, Alexandri, este un izvor nesecat de frumoasă poezie. De-l munceşte dorul, el cântă; de-l cuprinde veselia, el cântă; de-l pune în uimire vre-o faptă măreaţă, o faptă eroică, el dă glas simţimintelor sale prin cântece melodioase.

Nu toate popoarele sunt înzestrate deopotrivă cu geniul artistic şi poetic. Condiţiunile de vieaţă sunt acelea, cari în cele mai multe cazuri determină aptitudinele spirituale ale unei naţiuni. Aşezaţi cu locuinţele într'o patrie îngustă — căci sistemul de centralizaţiune al tuturor forţelor morale şi intelectuale, în capitala ţărei, în Roma, la nici un popor n'a fost şi nu este aşa de pronunţat — gata întotdeauna pentru atac şi apărare, Romanii duceau o viaţă mai mut răsboinică şi zbuciumată decât paşnică şi liniştită. Roma, cetatea eternă, erà un lagăr, în care din bună vreme se creă o astfel de organizaţiune politică şi militară, încât ideia de stat absorbì orice voinţă individuală, nimicì orice libertate spirituală, orice spontaneitate, care este stimulul cel mai puternic al activităţii literare.

> Tu regere imperio populos, Romane, memento·
> Hae tibi erunt artes [1]).

Nu numai atât, dar chiar şi religiunea fu înlănţuită şi reglementată, fu pusă exclusiv în serviciul statului. Idei religioase înalte, chipuri artistice religioase superioare,

1) Tu, Romane, adu-ţi aminte, că prin comandă ai să cârmuesti neamurile acestea îţi vor fi artele tale. Virgilii, *Aen.* VI, 851.

www.dacoromanica.ro

nu vom puteà găsì, ca la alte popoare ale lumei antice şi în special ca la Elini.

Din toate acestea urmează, că creaţiuni originale sublime Roma nu a putut produce şi însemnătatea literară a ei stă mai mult în vulgarizarea şi răspândirea ideilor, răsărite din spiritul grecesc. Literatura romană formează puntea, pe care a trecut elenizmul cu ideile sale în lumea noastră modernă.

Dar dacă Romanii nu au produs o literatură şi în special o poezie artistică originală — şi acesta mai ales din cauza limbii lor aspre şi nemlădioase — au produs o poezie poporană, religioasă şi profană, proprie locuitorilor din Laţiu.

D-l Hasdeu afirmă, că doina românească nu poate fi de origine romană, de oarece poporul roman, afară de cântecile militare, nu aveà nici o altă poezie a sa poporană. Urmează de aci, că fondul poeziei poporane româneşti trebuie să fie dacic sau thracic sau getic, ca la Francezi cel celtic. Rösler susţine că este dacic, iar Theopompus din sec. IV a. Chr. ne spune: Γέται κιθάρας ἔχοντες καὶ κιθαρίζοντες τὰς ἐπικηρυκείας ποιοῦνται[1]). Cantemir în *Descriptio Moldaviae*, zice că Doina ar fi fost zeul răsboiului la Daci.

Vom căutà sa dovedim, că Romanii au avut o poezie poporană destul de dezvoltată şi că această poezie alcătueşte fondul cântecelor noastre poporane româneşti Ea a alimentat necontenit poezia imitată după Greci şi a mers alături până în ultimele vremuri ale marelui imperiu

Poezia poporană romană constă parte din cântece religioase uzitate la cult, ca himnuri, rugăciuni, litanii, parte din cântece, cari aparţin cercului de poezii profane, adesea cu un caracter satiric şi muşcător, cum le aflăm la toate popoarele lumii vechi şi după cum le găsim şi la noi alături cu cântecile religioase. Din nenorocire, nu avem

1) Athenaeus (din Theopomp) XIV 627 cf., Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 278. Despre muzica Tracilor, vezi Tacit, *An* IV, 47.

www.dacoromanica.ro

o colecţiune de poezii poporane romane. Interesul pentru literatura poporană, dispreţuită, batjocorită şi în evul mediu anatemizată, nu s'a cunoscut decât abiă pe la începutul secolului al XVIII, în urma mişcării romanticizmului din Germania şi Franţa. Dar că a existat o astfel de poezie la Roma antică, ne dau dovezi neîndoioase urmele rămase, de şi timpul puţine ne-a păstrat, şi pe care le putem culege pe ici-colea din poeţii, care în scrierile lor reflectează mai mult spiritul poporan, din prozatori şi din inscripţiuni

In lucrarea de faţă vom căutà să studiem cântecele inspirate de muza poporului roman şi fiindcă suntem de convincţiunea, că literatura poporană romană şi înspecial poezia — în cazul de faţă — numai într'atâta poate aveà pentru noi folos, întrucât ne dă prilejul să lămurim originea şi sensul cântecelor noastre, ne vom silì să arătăm cât mai mult, raportul de paternitate şi filiaţiune între poezia cântată şi recitată pe malurile Tibrului şi cea a poporului noastru. In acelaş timp, acolo unde ne lipsesc elementele suficiente pentru cunoaşterea cântecelor poporane romane, vom cercà, pe cale inductivă, întrucât ne va fi posibil, să le reconstituim după urmele rămase la poporul român. Vom tratà succesiv principalele genuri poetice, începând cu poezia lirică, epică şi terminând cu cea dramatică.

I

Cea mai veche formă de poezie poporană trebuie considerată aceea, în care cântecul este combinat cu dansul. Această îmbinare, se vede mai ales în cântecele religioase ale preoţilor *Sali* şi ale colegiului *Arvalilor*. Cântecele Salilor, *Carmina Saliaria*, pot fi socotite ca cel dintâiu început de poezie lirică, întocmai ca şi himnurile greceşti, prima manifestare a literaturii poporane. Originea

www.dacoromanica.ro

lor se reduce la originea instituirei acestei corporaţiuni preoţeşti de către Numa Pompiliu. Iată ce ne spune Festus în cartea sa *De Significatu verborum:*

«Mamuri Veturi nomen frequenter în cantibus Romani frequentabant hac de causa: Numa Pompilio regnante, e coelo cecidisse fertur ancile, id est scutum breve, quod ideo sic est appellatum, quia ex utroque latere erat recisum, ut summum infimumque ejus latius medio pateret; unaque edita vox omnium potentissimam fore civitatem, quamdiu id in ea mansisset. Itaque facta sunt ejusdem generis plura, quibus id misceretur, ne internosci coeleste posset. Probatum opus est maxime Mamuri Veturi, qui praemii loco petiit, ut suum nomen inter Carmina Salii canerent» [1])

Totd'odată Numa Pompiliu înfiinţă un colegiu de doisprezece preoţi, cari aveau să păstreze aceste ancilii şi să sărbătorească ziua anului nou. Analog cu procesiunele noastre la hotar, cu praporul şi crucea, cu prilejul cărora preoţii îmbrăcaţi în odăjdii se roagă lui Dumnezeu să păzească ţarinele de grindină, secetă, potop, lăcuste, etc, ieşiau şi preoţii salici în procesiuni cu cele douăsprezece scuturi sacre la întâiu Martie, începutul anului nou roman, prin toate stradele Romei, cu scopul de a invocà pe zeii protectori ai Statului, intonând nişte cântece, numite Salice, *Romanorum prima verba poetica* şi dansând

1) Festus, p 226 Romanii repetau adesea în cântecile lor numele lui Veturiu Mamuriu din următoarea cauză In timpul domniei lui Numa Pompiliu, se zice că a căzut din ceriu o ancilă, adică un scut scurt, care s'a numit astfel («ancile») fiindcă era tăiat de ambele laturi, încât parţile de sus şi de jos erau mai late decât mijlocul, totdeodată (in momentul când căzu) se auzì un glas, că Roma va fi cel mai puternic stat, cât timp va păstrà acel scut sacru Se făcură dar mai multe de acelaş fel, cu cari se amestecă cel căzut din ceriu, pentru ca să fie imposibil de a-l cunoaşte Cea mai bună lucrare a fost a lui Mamuriu Veturiu, care cerù ca recompensă, să fie numele lui pomenit de Salì în cântecile lor Cf şi Ovidii, *Fast.* III, 283

www.dacoromanica.ro

sprinten cu salturi *(saliendo)* [1]). Locul de căpetenie în această procesiune îl ocupà cântecul, vorbele cădeau pe al doilea plan. Pare curios dansul în această serioasă procesiune a Salilor. Fără îndoială, dansul din cântecele preoţilor noştri creştini, bunăoară cu ocaziunea cununiei, nu trebuie socotit altfel decât ca o moştenire dela Romani. Când preotul înconjoară, de trei ori, împreună cu cei doi miri şi cu nunii, masa, pe care s'a citit rugăciunele pentru cununie, desigur nu face altcevà decât simulează jocul îmbinat cu cântecul, dupăcum făceau şi locuitorii vechiului Laţiu.

Cuprinsul cântecelor salice constà din implorаţiuni către zeul *Mars gravidus*, zeu al naturei şi către *Ianus*, începutul anului nou. Nu arareori însă se invocau prin aceste cântece şi alţi zei ca *Minerva*, *Quirinus*, *Jupiter*, *Iuno*, etc. şi, probabil, dupăcum presupune Munk [2]), în fiecare vers se pomenià un alt zeu, ceeace ar legitimà numirele de versus Ianii, Jovii, Iunonii, raportate de Festus [3]). In epoca imperială, ca un fel de apoteozare aflăm pomenit chiar numele lui Germanicus, Drusus, Varus, Verus, Caracalla şi alţii [4]). De acì rezultă, că nu erà — cel puţin în epocele mai târzii ale Statului Roman — o singură persoană pe care o implorau, o celebrau şì o sărbătoriau. Numele proprii de zei şi de oameni variau în aceste cântece religioase, întocmai ca la noi. In poeziile noastre poporane, dupăcum a dovedit-o cu destule exemple d-l G. Dem. Teodorescu, se poate schimbà în totdeauna, după loc şi timp, persoanele din cântec [5]). Astfel bunăoară în colindele noastre, tot un fel de cântece, ce au raport cu cultul religios, găsim înlocuit numele lui Negru-Vodă cu cel al domnitorilor, în timpul

1) T. Livii, *Historia*, I, 20, 4: cum tripudiis sollemnique saltatu; Horatii, *Od.* IV, 1, 28: Pede candido in morem Salium ter quatient humum De acì le-a venit şi numele de Sali.

2) Munk, *Geschichte der romischen Litteratur*, I, p 25

3) Festus, *op. cit*, p 8.

4) Cf. Taciti, *Ann* II, 83; IV, 9.

5) G Dem. Teodorescu, *Noţiuni despre colindele române*

www.dacoromanica.ro

cărora se cântau. Intr'un colind, cântat pe glasul al cincilea din psaltichie, citim:

Din curte,
Din curte,
La Domn Negru-Vodă
Mi-e un cal legat.
Dar nu mi-e legat,
Ci mi-e priponit
Cu pripon d'argint, etc.

Acest colind, în timpul lui Cuza-Vodă, se cântà:

Din curte,
Din curte,
La Domn Cuza-Vodă
Mi-e un cal legat [1]).

Peste tot locul numele lui Radu-Negru e înlocuit cu al lui Cuza-Vodă.

Afară de cântecele salice, a căror cunoştinţă erà rezervată numai preoţilor, mai erau un fel de cântece, pe cari le puteau repetà fiecare cetăţean. Acestea se numiau axamenta *(axare*, a numì). Un singur fragment ni s'a conservat din cântecele Salice, pe cari nici cei vechi nu le pricepeau. Transcriem acì singurul vers descifrabil:

Divum em pa cante, divum deo supplicate.
Divorum eum patrem canite, divorum deo supplicate [2])

Asupra cântecelor salice a făcut un erudit comentar L. Aelius Stilo care, după mărturisirea lui Varro [3]), nu a putut aduce prea multă lumină, de oarece însuş Horaţiu nu le pricepeà, bătându-şi joc de contimporanii săi, cari pretindeau că le înţeleg.

1) Idem, *ibidem*, p 68.
2) Cume tonas, Leucetie praitet tremonti
Cum tonas, Luceti, praetremunt te cf Havet, *De Saturnio Latinorum versu*, pag. 410.
3) Varronis, *De ling. lat. VII*, 2

www.dacoromanica.ro

Iam Saliare Numae carmen, qui laudat, et illud,
Quod mecum ignorat, solus vult scire videri [1]),

iar Quintilian se îndoeşte, dacă chiar şi preoţii îl pricepeau: *vix sacedotibus suis satis intellecta; sed illa mutari vetat religio et consecratis utendum est* [2]). Poezia dar a fost, desigur, puţin gustată de popor, deşi instituţiunea Salilor se bucurà de o mare vază chiar şi sub împăraţi.

Tot aşà de vechiu este şi himnul religios al *fraţilor Arvali*, descoperit, la anul 1778, în Roma, pe o tablă de marmoră din timpul împăratului Heliogabal, 218 d. Chr. Originea asociaţiunei fraţilor Arvali se datoreşte mamei adoptive a lui Romul, Atta Laurentia. Ceremonia cultului erà încredinţată la un număr de doisprezece preoţi, cari aveau să iasă la câmp (arva), primăvara în luna lui Maiu, pentruca să se roage pentru prosperarea sămănăturilor şi a fructelor. Cu această ocaziune preoţii, pentruca *Dea dia*, zeiţa abondenţei pământurilor, să le dea o recoltă cât se poate mai bună, purtau cu ei o scroafă grasă, pe care apoi o jertfiau cu mare pompă. Sacrificiul porcului îl aflăm şi în Saturnale, sărbători ce se serbau dela 23—25 Decemvrie, iar Marţial, într'o epigramă a sa întitulată *Porcus*, ne spune.

Iste tibi facient bona Saturnalia, porcus
Inter spumantes ilice pastus apros [3]).

Cu greu numai s'ar puteà tăgăduì, că obiceiul colindarei cu *Vasilca* [4]), la Crăciun, de către Ţiganii noştri, nu

1) Cel care laudă cântecul salic a lui Numa, şi voeşte a parea ca singur pricepe, aceea ce nu înţelege ca şi mine,.. Horat *Epist. II, 1, 86*

2) Quintiliani, *Inst orat 1, 6, 40*

3) Acest porc nutrit cu ghindă intre spumatorii mistreţi, te va face să petreci bine Saturnalele, Martialis, *Epigr* XIV, 70

4) Cf. Colecţiunea *Poeziilor poporane române*, de G. Dem. Teodorescu.

www.dacoromanica.ro

s'ar reduce la colindarea cu scroafa cu ocaziunea procesiunei fraţilor Arvali. Intocmai ca şi preoţii Sali, corporaţiunea Arvalilor recită dansând nişte versuri, nişte formule de rugăciuni, cari ne dau o dovadă despre religiunea naturalistică a Romanilor şi cari au o mare asemănare cu invocaţiunile ce le recomandă Cato în *De re rustica* a se adresà zeului Marte şi lui Jupiter Dapalis·

Mars pater te precor quaesoque uti sies volens propitius
Mihi, domo, familiaeque nostrae [1])
Jupiter Dapalis quod tibi fieri oportet in domo
Familia mea culignam vini dapi
Ejus rei ergo macte illace dape pollucenda esto [2])

Fiindcă limba, în care ni s'a păstrat cântecul fraţilor Arvali, se deosibeşte în câtva de limba de mai târziu, până astăzi nu s'a putut da o interpretaţiune definitivă acestor versuri.

Cântecul este compus din cinci propoziţiuni deosebite, fiecare repetată de trei ori şi urmat de un cuvânt exclamativ, care, repetat de cinci ori, pare a fi un refren.

Iată textul interpretat de Mommsen [3]):

Enos, Lases, juvate!
Neve lue rue, Marmar, sins incurrere in pleores!
Satur fu, fere Mars! limen sali! sta! berber!
Semunis alternei advocapit conctos!
Enos, Marmor, juvato!
Triumpe! [4])

1) Cato *De re rustica*, § 161.
2) Cato, *op. cit.* § 132.
3) Mommsen, *Romische Geschichte*, I, p 217
4) Preoţii adresându-se către zei cântau:
Pe noi, o Lari, ajutaţi-ne!
Nu lăsà, o Mars, Mars, să cază moartea şi ruina asupra mai multora:
De ajuns să-ţi fie, o crudule Mars!
Adresându-se unul către altul·
Săi pe prag, opreşte-te, păşeşte!
Adresându-se către toţi confraţii:
Invocaţi pe toţi semonii!
Adresându-se către Marte:
Pe noi, o Mars, Mars, ajută-ne!
Adresându-se unul către altul:
Săi (dansează)!

www.dacoromanica.ro

Fără îndoială, că şi alte corporaţiuni preoţeşti romane îşi vor fi avut cântecele şi litaniile lor. Din nenorocire, timpul în cursul său de zecimi de secole, a şters orişice rămăşiţă, mai ales în urma introducerei creştinismului de astfel de cântece, cari, după cum am văzut, ajunseră să fie neînţelese nu numai de poporul de rând, dar chiar şi de clasa cultă a societăţii romane. Dar, dacă aceste cântece îşi perdură cu timpul, tocmai din cauza nepriceperei lor, popularitatea de odinioară, nu e mai puţin adevărat, că ele fură înlocuite cu altele, cari erau purtate din gură în gură, din generaţiune în generaţiune, întocmai ca şi cântecele noastre poporane cu caracter religios. In adevăr, iată ce ceteşte Carol Dufresne Ducange într'un manuscript vechiu, găsit într'o mânăstire a Apusului:[1])

Gaudium et laetitia tot porcelli
sit in hac domo tot agni[2])
tot filii

Evident că în aceste versuri, cântate de copiii Romanilor în ajunul Calendelor lui Ianuarie, zărim originea urărilor cu «Pluguşorul şi «Sorcova», în ajunul Anului nou creştinesc.

Iată urările prin care termină «Pluguşorul» nostru:

Să aveţi vaci cu lapte
Şi la vară bucate,
Câte pietre la fântână
Atâtea oale cu smântână;
Câţi cărbuni în cuptor
Atâţia gonitori în obor!
Câtă iarbă pe hotar,
Atâtea vite în coşar;
Câte fire la mătură
Atâţia copii în pătură,
Câte pae pe casă
Atâţia galbeni pe masă,

1) Cf. G. Dem Teodorescu, *Noţiuni despre colindele române*, Bucureşti, 1879, p. 23, şi *Poezii populare române*, Bucureşti, 1885, pag 138 şi 158.

2) In astă casă să fie
Bucurii şi veselie
Câţi mititei
Atâţi purcei
Şi tot atâţia miei. G Dem. Teodorescu, *op cit.* pag 23.

www.dacoromanica.ro

Iată acum şi urarea cu «Sorcova»:

Sorcova de trandafir
vesela tare ca peatra
sa 'nfloriţi iute ca săgeata
să mărgăriţi tare ca fierul
ca un măr iute ca oţelul
ca un păr La anul
ca un fir şi la mulţi ani [1])

După ce am văzut, în cele de până acì, cântecele religioase ale Romanilor, să cercetăm acum puţinele rămăşiţe de poezie poporană romană, cu caracter semi-religios şi superstiţios.

Romanii, fiind unul dintre cele mai însemnate popoare agricole ale lumii vechi, preferind oricărei alte ocupaţiuni cultivarea pământului, o profesiune atât de puţin dependentă de voinţa individuală şi aşà de atârnătoare de împrejurarile naturei externe, mai ales climatologice, erau cu totul cufundaţi în superstiţiuni. Aproape toţi scriitorii antici se unesc cu noi spre a dovedì aceasta. Intre alţii Horaţiu ne spune:

Fervet avaritia miseroque cupidine pectus?
Sunt *verba* et *voces*, quibus hunc lenire dolorem
Possis, et magnam morbi deponere partem
Laudis amore tumes sunt *certa piacula*, quae te
Ter pure lecto poterunt recreare libello [2])

Versurile de mai sus ale lui Horaţiu se raportă la tămăduirea boalelor sufleteşti Există însă şi o sumedenie de descântece şi vrăji, cari, ca şi ale poporului nostru,

1) Ut annare perennareque commode liceat, Macrobi, *Saturnal* I, 12, apud G Dem Teodorescu, *op cit.* pag 158

2) Horatii, *Epist.* I, 1, 33.

Fierbe inima ta de sgârcenie şi de pofte mizerabile?
Se găsesc vorbe şi cântece (vrăji) cari să-ţi aline această durere,
Şi cari să te scape în parte de boală
Te chinueşte ambiţiunea după glorie? Sunt leacuri
Cari te vor puteà mântuì cetind cu atenţie de trei ori într'o cărticica

www.dacoromanica.ro

erau întrebuinţate pentru vindecarea suferinţelor fizice şi pentru înlăturarea nenorocirilor comune, ca ciuma, grindina, focul etc. «*carmina quaedam* existant contra grandines contraque morborum genera contraque ambusta, etc. [1])».

Se ştie, bunăoară, că la noi ţărancele se duc primăvara la Sâmzenie (24 Iunie) la hotar, ca să-şi «mărite cânepa». Tot astfel se vrăjeşte grindina, ca să nu cază peste ogoare şi peste vii. «Tu acum, — zice o vraje în proză — albule nor de grindină, astâmpără-te şi linişteşte-te şi fă-te ca pulberea în arie. Du-te în munţii pustii şi în arborii neroditori şi în bălărie sălbatică... [2])»

Dela Romani ni s'au păstrat următoarele descântece şi vrăji:

De *pocitură* (reumatism), Varro ne învaţa să descântăm:

Ego tui memini, medere meis pedibus
Terra pestem teneto, salus hic maneto
Hoc ter noviens cantare jubet, terram tangere, jejunum despuere [3])

1) Sunt unele vrăji în contra grindinei, în contra a tot felul de boale, în contra paraliziei, etc Plinii, *Nat hist* XXVIII 29

2) *Revista pentru Istorie, Arcneologie şi Filologie,* an II, vol I, fasc. II

3) Varronis, *De re rustica*, I, 2, 27
Mi aduc aminte de tine, vindecă-mi picioarele
Pestilenţa să o copiindă pământul, sănătatea să ramâna aci (în picioa rele mele)

Acest descântec să se repete de trei ori nouă, să se atingă pamântul scuipând pe nemâncate (ajunat)

In descântecele noastre poporane, G. Dem Teodorescu *op cit.* pag. 387:

Pocitură ieşi din spate, nu cântă,
de sub spate, unde oamenii
din mâni nu nmblă,
şi din picioare, unde vitele
din tălpile nu rage,
picioarelor, acolo sa te pierzi,
dute şi te prăpădeşte, mai mult sa nu te arăţi etc
unde cocoşii negri

www.dacoromanica.ro

Mai la vale vom vorbì despre metrica cântecelor populare. Acì atraqem atenţiunea asupra rimei versului al doilea:

Terra pestem teneto,
Salus hic maneto [1]).

Scrântitura se descântă cu recitative ca următoarele:

	sau	sau
Motas danata	Haut, haut, haut	Haut, haut, haut
Daries	Ista	Istagis
Dardaries	Pista	Tursis
Astararies	Sista	Ardannabon
	Damiabo	Damaustra [2])
	Damaustra	

Enciclopedistul roman Pliniu, vorbind despre *vindecarea bubelor şi a umflăturilor*, cu ajutorul plantei rozeta *(reseda)*, ne spune, că acei ce întrebuinţează această plantă, adaugă următorul descântec:

Reseda morbis reseda,
Scisne, scisne, quis hic pullos egerit?
Radices nec caput, nec pedes habeant [3])

Din aceste indicii rezultă învederat, că Romanii aveau o mulţime de descântece pentru tămăduirea suferinţelor

1) Cf. Virgilii, *Ecl.* VIII, 80:

Limus ut hic durescit, et haec ut cera liquescit

2) M Catonis, *De re rustica* 160

3) Pliniu, *Nat Hist* XXVII, 106 ed Weiss.
Rozeta fi rozeta (reseda astâmpărată, astâmpara boalele)
Ştii tu, ştii tu, cine şi-a născut aci puiu?
Radăcinile să n'aibă nici cap nici picioare
Acest descantec să se repete de trei ori şi tot de atâtea ori să se scuipe.

www.dacoromanica.ro

lor. Dacă însa ni s'au păstrat puţine urme despre aceste cântece şi descântece, aceasta se explică prin faptul, ca nu erau ţinute demne de a fi transmise generaţiunilor următoare prin scriere. Poporul, care în ignoranţa lui conservă cu o tenacitate aproape inexplicabilă toate obiceiurile şi tradiţiunile veacurilor trecute, este în stare să ne dea dovezi palpabile despre spiritul care stăpânià odinioară pe locuitorii vechiului oraş depe malurile Tibrului şi despre cel care stăpâneşte astăzi pe cei depe plaiurile Carpaţilor. N'avem decât să deschidem *Colecţiunea cântecelor noastre poporane* şi ne vom convinge despre temeiul afirmărilor noastre.

II.

Dupăce am vorbit, în cele de pâna aci, despre poezia poporana romană cu caracter mai mult liric, să cautam acum a studià cântecele, în cari *elementul epic şi obiectiv* iese mai mult în relief.

Alături cu poezia religioasă şi superstiţioasă trăià *cântecul naţional şi patriotic*. Pe lângă zei şi spirite rele erau cântaţi şi eroii patriei. Ca toate popoarele au avut şi Romanii tradiţiuni istorice şi a trebuit, prin urmare, să existe şi în Roma şi ţinutul din jur, cântece eroice, fără ca însă, cu toate acestea, să ni se fi păstrat dovezi mai deaproape despre ele. In adevar, istoria cea mai veche, după cum o vedem în istoricii Romani, ne este păstrata după tradiţiune. Intemeierea Romei, victoria asupra cetăţii Alba Longa, izgonirea regilor, cearta între patricieni şi plebei, victoria asupra Galilor, sunt atâtea însemnate evenimente, cari trebuiau să impresioneze adânc inima şi spiritul poporului şi să lase urme neşterse în mintea lui Că expunerea istoriei române până în al cincilea veac a avut un caracter epic, nu se poate tăgadui şi

www.dacoromanica.ro

presumpţiunea, că istoria mai veche se bazează pe poezia epică, nu este cu totul neîntemeiată. Un epos eroic naţional însă, propriu Romanilor, în sensul celui homeric, din care s'ar fi format expunerea istoriei vechi romane, cum presupune *Niebuhr* [1]), în orice caz n'a existat. Pentru aceasta le lipsiau elementele şi condiţiunile trebuincioase şi înainte de toate Romanii erau prea serioşi, prea practici pentru asemenea creaţiuni ideale [2]).

Nu vom intrà în amănuntele acestei ipoteze, devenită celebră mai ales din cauza autorului ei, vom discutà însă totuş părerile celor antici în această privinţă.

Gramaticul *Nonius Marcellus* ne-a păstrat dela Varro un preţios citat referitor la cântecele poporane: *in conviviis pueri modesti ut cantarent carmina antiqua, in quibus laudes erant maiorum, et assa voce et cum tibicine* [3]). De aceeaş natură sunt şi cântecele, pe cari le pomeneşte Cicero în *Brutus* după *Origines* a lui Caton: utinam exstarent *illa carmina* quae multis saeclis ante suam aetatem in epulis esse cantitata a singulis convivis [4])... şi, gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud majores hunc epularum fuisse, ut deinceps qui accubarent, *canerent ad tibiam* clarorum virorum laudes atque virtutes [5]).

Nu putem şti nici întinderea nici caracterul acestor cântece de masă. In orice caz nu ne putem aşteptà la nişte rapsodii în felul celor greceşti. E sigur însa, că

1) Niebuhr, *Romische Geschichte*, I.

2) Cf. Munk, *op. cit* pag. 28

3) Nonius, la *assa voce*: Copiii bine crescuţi obicinuiau sa cânte la ospeţe cu sau fără acompaniament de flaut cântece vechi tradiţionale, cari aveau de cuprins lauda strămunilor.

4) Ciceronis, *Brutus*, 75· O de ar mai există acele cântece cari, cu mai multe veacuri înainte de vârsta sa, se cântau la ospeţe de către singuraticii comeseni

5) Idem, *Tusculan.* I, 2 şi IV, 2 Celebrul Caton ne-a povestit în *Originele* sale, că strămoşii noştri aveau obiceiu la ospeţe, ca după ce se aşezau la masă să cânte cu flaute laudele şi virtuţile bărbaţilor iluştri Cf. şi Dionis. Halic. *Antiq* VIII, 17, Valer. Max., II, 1, 10.

www.dacoromanica.ro

cântecele mensalia, din timpul lui Horaţiu, erau nişte imitari mai mult sau mai puţin servile ale modèlelor greceşti. Iată ce ne spune poetul dela Venusia:

Nosque et profestis lucibus et sacris,
Inter jocosi munera Liberi,
Cum prole matronisque nostris
Rite deos prius apprecati,

Virtute functos, *more patrium*, duces,
Lydis remixto carmine tibiis
Trojamque et Anchisen et almae
Progeniem Veneris *canemus*[1])

De acì conchide Niebuhr, că ar fi existat în timpurile anterioare influenţei greceşti mai multe epopei romane, cari însă s'au perdut şi au fost înlocuite cu epopea culta de mai târziu. Balade şi legende istorice vor fi avut, de sigur, Romanii, dar epopei întinse fără îndoială nu, căci nu ne-a rămas nici o urmă despre ele şi dacă tacerea gramaticilor de mai târziu, cari pomenesc, cu toate acestea, despre cântecele religioase, nu pot probà imposibilitatea acestor epopei naţionale, caracterul roman, puţina flexibilitate şi mlădiere a limbii, apoi versul saturnin, despre care vom da câtevà noţiuni mai târziu, şi pe care Horaţiu îl numeşte oribil, *horridus ille numerus Saturnius*, şi în fine repulziunea şi dispreţul Romanului pentru artele uşoare — cel puţin pentru timpul vechiu, — poeticae artis honos non erat[2]), sunt atâtea dovezi, cari ne fac

1) Şi noi, în zilele de sarbătoare şi de lucru în mijlocul darurilor veselului Bacchus cu copii şi nevestele noastre invocând, după obiceiu, mai întâiu pe zei, vom cântà, dupăcum faceau strămoşii noştri, într'un cântec însoţit de flauta Lidiană, pe rasboinicii, cari s'au luptat pentru virtute, vom cântà Pergamul, pe Anchise şi pe fiul dalbei Venere *Od* IV, 13, 25

2) Cato la Gellius, *Noct Attic* XI, 2 Este o necinste a se ocupà cinevà cu poezia şi dacă cinevà totuş caută să o cultive sau daca la parte la oaspeţe, se numeşte vagabond *(grassator)*, om de nimic, flecar.

www.dacoromanica.ro

să respingem ipoteza marelui istoric german [1]). Dacă dar o epopee naţională şi patriotică nu a existat în gura poporului roman, nu e mai puţin adevărat, că pasagiile citate mai sus din scriitorii latini ne dau mărturii incontestabile despre existenţa cântecelor epice nescrise. Ele pot fi grupate în trei mari clase, în cântece de masă, *mensalia*, în cântece în onoarea celor morţi, *neniae* şi *carmina sepulcraria et votiva* şi în fine în cântece profetice, *vaticinia*.

Nu ni s'a păstrat nici cel mai mic fragment din cântecele de masă, de aceea nici nu putem vorbì nimic despre ele.

De mare însemnătate pentru vieaţa privată a poporului roman au trebuit să fie *neniile*, adică acel fel de cântece jeluitoare, ce se auziau cu ocaziunea înmormântărei, mai ales a bărbaţilor ilustri. Bocetele, zmulse din gura şi inima rudeniilor şi amicilor la răpirea unui membru scomp familiei sau statului, erau mai totdeauna însoţite de flaut, instrumentul muzical cel mai iubit de poporul roman [2]). Ca şi la noi Românii, tot astfel şi la Romani, se bociau numai femeile. In general se plătià o femee numită *praefica*, pentruca înaintea casei mortului să dea semn jeluitorilor şi să întoneze cântecul de jale. Tot publicul începeà să plângă [3]). In aceste cântece, întocmai ca şi în bocetele femeilor noastre la asemeni ocaziuni, se lăudau meritele şi calităţile celui mort — de mortuis nihil nisi bene — Insă, fiindcă neniile romane nu aveau aceeaş libertate de expresiune a sentimentului — fapt care vorbeşte contra ipotezei lui Niebuhr, — de oarece erau reduse la nişte simple formule, dela cari nu se puteau abate,

1) Cf. şi Fr. Caussade, *Littérature latine*, p 26; E Nageotte, *Hist de la lit lat*, p 38.

2) Nenia est carmen quod in funere laudandi gratia cantatur ad *tibiam*, adică, nenia este un cântec ce se cântă cu flauta la înmormântari, cu scop de a se aduce elogii Festus, *op cit*, 191

3) Praefica dicta, ut Aurelius scribit, mulier, ad luctum quae conduceretur, quae ante domum mortui laudes ejus caneret. Varronis, *Lingua latina* 7 70. cf şi Festus p 223

www.dacoromanica.ro

căzură în disuetudine, aşà că în timpul de mai apoi al republicei, nenia însemna vorbă goală şi fără sens [1]). Poetul Horaţiu ne spune:

> Absint inani funere *neniae*
> Luctusque turpes, et querimoniae,
> Compesce clamorem, ac sepulcri
> Mitte supervacuos honores [2])

Cuvântul de Nenia derivă dela zeiţa *Nenia*, care prezidà aceste bocete şi care aveà un templu aproape de poarta Viminală. Ea erà invocată îndată ce bolnavul intrà în agonie.

Preficele chemau pe nume mortul de 3—4 ori şi apoi strigând: *conclamatum est*, s'a stâns, începeau să se bocească, smulgându-şi părul din cap:

> In funere praeficae
> Multo et capillos scindunt et clamant magis

iar, dupace preotul stropià cu apă pe toţi de trei ori, ziceau «illicet», adică «ire licet» [3]).

Ar fi important să se ştie, dacă fondul bocetelor noastre este acelaş ca şi al neniilor romane.

Admiţând — şi nimic nu ne împiedică la aceasta că în antichitate ca şi astăzi, «se considerà urgisit de Dumnezeu cel ce nu aveà bocitori» şi ţinând seamă de împrejurarea că la noi, dacă mamele, soţiile, sau rudeniile nu cunosc arta de a se bocì, atunci «năimesc femei străine din sat, cari îşi fac o meserie din aceasta, şi cari poartă adevăratul nume de bocitoare sau plângătoare» şi în fine, netrecând din vedere nici împrejurarea raportată de Bojincă, că refrenul bocetelor noastre ar fi *neno, neno, neno,*

1) Nenia ineptum et inconditum carmen, Nonius, *op. cit* 145 cf. şi Phaedri, *Fabulae*, III, prol 10 viles nenias

2) La înmormântare să nu fie nici cântece funebre (nenii), nici negrul doliu, nici plânsete Reţine-ţi bocetul şi lasă la o parte onorurile zădarnice ale unui mormânt *Od* II, 17, 21

3) S F Marian *Inmormântarea la Români;* Th. Burada, *Inmormântarea la Români.*

www.dacoromanica.ro

nimic nu ne opreşte să credem, că şi preficele Romanilor întocmai ca bocitoarele noastre ziceau:

Cânt a lumei rea vieaţă,
Ce se rupe ca o aţă [1]).

Neniile au trecut la Italieni, ca lamenti sau *voceri*, de unde probabil derivă românescul bocet [2]).

In strânsa legătură cu neniile, având aceeaş versificaţiune — metrul saturnin — stau şi *inscripţiunile sepulcrale şi votive* ale bărbaţilor iluştri.

Cele mai însemnate, prin forma şi conţinutul lor poetic, sunt *inscripţiunile Scipionilor*, descoperite în anii 1614 şi 1780 la Roma. Ele, după presupunerea lui Niebuhr, sunt nenii sau cel puţin începuturi de nenii, cântate cu ocaziunea înmormântărei acestor vestiţi generali şi bărbaţi de stat.

Vom transcrie acî aceste importante monumente, fiindcă, pe lângă stilul lor poetic, mai putem vedeà în ele şi graiul poporului din secolul al cincelea dela întemierea Romei

I Cornelius Lucius Scipio Barbatus,
Gnaivod patre prognatus, fortis vir sapiensque.
Quoius forma virtutei parisuma fuit,
Consol, censor, aidilis quei fuit apud vos,
Taurasia, Cisauna Samnio cepit,
Subigit omne Loucanam, opsidesque abdoucit
II Honc oino ploirume consentiont R[omai]
Duonoro optumo fuise viro [viroro]
Luciom Scipione Filios Barbati,
Consol, censor, aidilis hic fuet a[pud vos]
Hec cepit Corsica Aleriaque urbe [pugnandod]
Dedet Tempestatebus aide mereto[d votam]
III Quei apice insigne Dialis flaminis gessistei,
Mors perfecit tua, ut essent omnia brevia
Honos, fama, virtusque, gloria atque ingenium,
Quibus sei in longa licuiset tibe utier vita,
Facile facteis superases gloriam maiorum.
Qua re lubens te in gremiu, Scipio, recipit
Terra, Publi, prognatum Publio, Corneli

1) Bojincă, *Anticele Românilor*, II, p 214.
2) Cf Putnoki în *Ungaria* .

www.dacoromanica.ro

IV. L. Cornelius Cn. F Cn. N Scipio.
Magna sapientia multasque virtutes
Aetate quom parva posidei hoc saxsum.
Quoiei vita defecit, non honos, honore,
Is hic situs, quei nunquam victus est virtutei
Annos gnatus XX is tereis (?) mandatus
Ne quairatis honore, quei minus sit mandatus
V. Cn. Cornelius Cn. F Scipio Hispanus Pr. Aid Cur
Q. Tr. mil II xvir sl. iudic, xvir sac fac
Virtutes generis mieis moribus accumulavi,
Progenie mi genui, facta patris petiei,
Maiorum optenui laudem, ut sibei me esse creatum
Laetentur, stirpem nobilitavit honor
VI Corneli L F P. N Scipio, quaist tr mil annos gnatus
XXXIII mortuus pater regem Antioco subegit [1])

1) I. Cornelu Luciu Scipione Barbatu
Odrasla tatălui său Cnaeiu, viteaz şi înţelept,
Deopotrivă egal cu el în virtute,
A fost la voi consul, censor şi edil,
A cucerit în Samniu, Taurasia şi Cisena,
A subjugat întreaga Lucanie şi a luat obstatici.
II Că acest unul a fost cel mai bun dintre
Bărbaţii Romei, cei mai mulţi o cred,
Luciu Scipione, el, fiul lui Barbatu,
A fost la voi, consul, censor şi edil,
A cucerit Corsica şi cetatea Aleria,
Şi consacră vânturilor după obicei un templu
III. Tu care ai purtat înalta mitra a flaminului Dialis (Jupiter),
Moartea e vinovată, că a făcut să fie de o scurta durata
Onoarea, renumele şi virtutea, gloria şi geniul,
Dacă o vieaţă mai lungă ţi-ar fi ingaduit folosinţa lor,
Uşor ai fi întrecut gloria faptelor străbune,
De aceea bucuros te primeşte pe tine în sânul său
Pământul, o tu Publiu Cornelu Scipione, fiu al lui Publiu.
IV. L. Cornelu Scipione, fiul lui Cneiu, nepotul lui Cneiu
Multă înţelepciune şi multe virtuţi
Acoperă această piatră, cu toată vârsta cea mica
Acela căruia îi lipsì viaţa, iar nu onoarea,
Se odihneşte cu onoare aci, căci niciodata n'a fost învins în
virtute
Dat pământului de douazeci de ani,
Nu întrebaţi, de ce nu i s'a dat funcţiuni înalte

Inscripţiunile V şi VI, în măsură elegiacă, sunt compuse probabil de Ennìu şi prin urmare nepoporane

www.dacoromanica.ro

Pe lânga inscripţiunile Scipionilor am mai puteà enumărà între inscripţiunile sepulcrare şi următoarele;

Hoc est factum monumentum Maarco Caicilio
Hospes, gratum est, quom apud meas restitistei seedes
Bene rem geras et valeas, dormias sine qura [1])

Tot astfel:

Fuit Atistia uxor mihei; femina opituma veixsit;
Quojus corporis reliquiae quod superant sunt in hoc panario

Sau:

Fuit uxor mi; femina optuma veixsit;
Quojus reliquiae quot superant sunt in hoc (sepulcro)

Iată şi exemple de *carmina votiva*. T. Liviu ne-a păstrat următoarele versuri:

Jovis pater atque divi omnes hoc dederunt
Ut[i] Titus Quinctius dictator.

Cel mai însemnat monument, ce ne-a păstrat un cântec votiv, este aşà numita «*Dedicatio Sorana*»:

Quod, re sua difeidens aspere afleicta,
Parens timens heic vovit, voto hoc soluto,
Decuma facta poloucta leibereis lubentes
Donu danunt Herclei maxsume mereto
Semol te orant, se voti crebro condemnes [2]).

1) *C. I. L* I, 1006
2) *C. I. L.*, I, 1175. cf. Havet, *De Saturnio Latinorum versu*, p 433.

Ceeace bătrânul, a cărui stare e sguduită, şi temându-se de nenorocire a promis, aceasta s'a împlinit acum; copiii oferă bucuros zeciuială pentru sacrificii, şi dau daruri lui Hercule cel mult meritos şi totdeodată te roagă pe tine adesea să-i asculţi.

www.dacoromanica.ro

In fine, pentru a termină cu poezia poporană cu caracter epic, să cercetăm — deşi numai pe scurt — *cântecele profetice şi divinatorii.* In antichitate, mai mult de cât în zilele noastre, jucau un mare rol sentinţele oraculelor şi profeţiile *(vaticinia)*. «Cel dintâi cântec după radiţiunea romană, zice Mommsen, erà acela pe care-l cântà frunzele, ele de ele, în singurătatea verde a pădurilor. Suspinul şi jocul prin ierburi al «geniului favoi rabil» *(faunus* dela *favere)*, erà repetat de acela căruia î, erà dat să-l înţeleagă, de omul înţelept, (*vates*) şi de cântăreaţa (*casmena, carmenta*), în vorbe însoţite de flaut sau în o limbă ritmică (*casmen* mai târziu *carmen* dela *canere*); şi numele mai multor interpreţi de aceştia inspiraţi, mai ales al unui vechi profet şi cântăreţ, Marciu, au trăit mult timp în aducerea aminte a posterităţii» [1]).

In adevăr, *Păunaşii Codrilor* şi vates erau cei dintâi poeţi ai Romanilor. Nu numai toţi autorii antici conglăsuesc cu noi în această privinţă, dar însuş numele de poet şi poezie sunt vorbe greceşti. Versibus quos enim Fauni vatesque canebant [2]).

Nu mai aducem citate din scriitorii Romani şi Greci asupra existenţei acestor cântece inspirate de muza poporului. Constatăm numai împreună cu Horaţiu cantitatea lor cea mare, *annosa volumina vatum* [3]). Şi pentru ca să se vază şi mai mult importanţa acestor profeţii, nu avem de cât să amintim, că în urma unui decret senatorial din anul 250 a. Chr. se făcù o colecţiune de două volume, din cari ni se menţionează de către Liviu, în limbă modernizată următoarele două:

> Amnem, Trojugena, fuge Cannam, ne te alienigenae
> Cogant manus in campo Diomedis conserere
> Sed neque credes tu mihi, donec compleris sanqui

1) Mommsen, *Histoire Romaine*, trad Guerle, I, p 276.

2) Ennius la Ciceronis, *Brutus* 19, 76 şi 18, 71.

3) Horatii, *Epist. II*, 1, 26. Cei mai vestiţi profeţi au fost Marcius şi fratele său şi Publicius Ciceronis, *De divin.* I, 40; II 55; Livii, *Hist* 25, 12, 2, Plinii, *Nat. Hist.* 7, 33, etc.

www.dacoromanica.ro

Campum, milliaque multa occisa tua
[Citu] deferet amnis in pontum magnum
Ex terra frugifera, piscibus atque avibus
Ferisque quae incolunt terras, iis fuat esca
Caro tua, nam mihi ita Juppiter fatust [1]).

A doua sentinţă păstrată de Liviu se referă la jocurile Apollinare, instituite în urma ivirei unui fel de boală contagioasă:

Hostem, Romani, si ex agro pellere vultis
Vomicam quae gentium venit [ea] longe,
Apollini vovendos censeo ludos
Quotannis comiter Apollini fiant;
Cum[e] populus dederit ex publico partem,
Privati uti conferant pro se[d] atque suis,
Iis ludis faciendis praeerit praetor
Qui jus populo plebeique is dabit summum;
Decemviri graeco ritu hostiis faciant
Hoc şi recte facitis gaudebitis semper
Fietque res melior, nam is divus exstinguet
Vestros qui compos pascunt placide perdvelles [2])

Oracolele Sibiline fiind în limba grecească, nu puteau fi populare şi nici în metrul Saturnin. T. Liviu ne-a tradus în limba latină o sentinţă profetică a zeului dela Delphi cu privire la asediul oraşului Veji [3]).

1) Fugi, o Romane, descendent al Troei, fugi de râul Canne,
ca nu cumva strainii să te silească la luptă pe câmpia lui Diomed.
Dar tu nu vei crede până nu vei fi îngrăşat cu sângele
tău acel câmp, până când, acel rău nu va
fi aruncat din ţara ta mănoasa multe mii de cadavre
Carnea ta are să fie hrana peştilor, pasărilor
şi tuturor fiarelor sălbatice ale acestei ţări. Astfel
mi-a profeţit mie Jupiter T. Livii, *op. cit. XXV*, 12

2) T. Livii, *ibidem.*

3) Dăm aci în notă, cuprinsul acestei sentinţe:

Romane, aquam Albanam cave lacu contineri,
Cave in mare manare suo flumine siris,

www.dacoromanica.ro

Celebrul Marcius, pomenit mai sus, se zice, că pe lângă profeţii a mai scris şi o întreagă carte de sentinţe morale, din care însă nu ni s'a păstrat decât proverbiala «postremum loquaris, primus taceas [1]). Toate aceste sentinţe profetice şi morale aveau de scop de a influenţà mai ales asupra educaţiunei poporului. Romanii, un popor eminamente agricol, au simţit în totdeauna trebuinţa unor precepte, după cari aveau să-şi reguleze vieaţa lor, fie publică, fie privată. Festus, în cartea sa, citată mai sus, ne pomeneşte la vorba Flaminius Camillus, un vechiu cântec, în metrul saturnin, prin care un tată dă fiului său învăţături asupra agriculturei:

Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra
Camille. metes [2]),

Învăţăturile practice asupra economiei casnice, în sentinţe scurte, erau foarte mult respândite în popor.

III.

Spre a completà studiul nostru asupra poeziei poporane romane este necesar ca, în cele următoare să

Manu emissam per agroi rigabis [rivis rite,
Rite] disque sipatam rivis exstingues·
Tum tu insiste audax hostium muris,
Memor, quam per tot annos obsides urbem,
Ex ea tibi, his quae nunc panduntur fatis,
Victoriam datam, duello perfecto
Donum amplum victor ad mea templa portato,
Sacraque patria, quorum o[m]missa cura
Ea in[du]staurata, ut assolet, facito
T Liviu V, 16

1) Cf. sentinţa în versuri a lui Ap Claudius Caecus «Fabrum esse suae quemque fortunae» Cf Havet, *op. cit* p 424

2) Băete, dacă iarna va fi praf, primăvara noroi, ai să seceri grâu frumos.

www.dacoromanica.ro

analizăm, — deşi numai pe scurt — acel fel de cântec, în care elementul satiric şi dramatic este mai pronunţat. Fără îndoială că dintre toate genurile literare cultivate de vechii locuitori ai Laţiului, nici unul n'a fost aşà de bine izbutit, nici unul nu dă pe faţă aşà de bine originalitatea şi individualitatea poporului ca poezia satirică şi batjocoroasă. Acel *italum acetum*, de care ne vorbeşte Horaţiu [1]), acele împunsături şi batjocuri de multe ori licenţioase şi adesea triviale, la adresa oamenilor mari, ca şi a celor de jos, şi cărora statul fu nevoit în atâtea rânduri ca prin legi să le pună frâu, sunt caracteristica celei mai originale literaturi a poporului Roman. «Ce que l'on n'oserait pas dire, on le chante», zice Culegătorul cântecelor poporane franceze [2]) şi cu drept cuvânt, căci niciodată vitejii soldaţi ai lui Caesar n'ar fi îndrăznit să spună în faţa generalului lor glorios, aceea ce spuneau prin cântece.

Adevăraţii inventatori ai satirei, trecută astăzi şi în literaturile noastre moderne, după părerea admisă aproape de toţi criticii literari, sunt Romanii. Intr'adevăr, Quintilian, vorbind despre diferitele genuri ale literaturei latine imitată mai toată după cea elină, ne spune, că satira este cu totul romană ‹*satira tota nostra est*» [3]). Cultivarea satirei de cei mai mulţi şi mai buni poeţi ai Romei, începând cu primii elenizatori Enniu şi Luciliu, dusă până la acel grad de perfecţiune, la care n'a ajuns nici un alt gen literar în Roma, după cum o putem constată din satiricul Horaţiu, nu ne-o putem explică decât prin pornirile fireşti ale massei celei mari a poporului Ital, porniri, cari se trădează şi în urmaşii coloniştilor lui Traian dela Dunăre şi Carpaţi. Căci, după cum am observat şi mai sus, este evident că numai atunci poate ajunge literatura şi în special poezia unui popor la o însemnată desvoltare, când în însuş poporul sunt îndestule elemente, din

1) Horatii, *Sat*, 1, 7, 32
2) *Chants et chansons populaires dela France*, 1854
3) Quintiliani, *Institutio oratoria* X, 1

www.dacoromanica.ro

cari neîncetat să se alimenteze. A existat aşà dar alaturi de poezia cultă şi rafinată, şi încă din timpuri mai străvechi, şi o poezie satirică a poporului de rând. Să vedem cum se manifestă ea.

Cea mai veche apariţiune a satirei, care în acelaş timp este şi cea mai veche apariţiune a poeziei poporului roman, sunt cântecele *Fescenine*. ce se puteau auzì cu ocaziunea sărbătorilor *agrare*. Sărbatoarea aveà de scop sa aducă ţăranului, dupa o munca grea şi folositoare, câteva momente de placere şi de veselie Cei ce luau parte, exprimându-şi prin cântece mulţumirile lor faţă de zei, improvizau nişte versuri muşcătoare la adresa tovarăşilor lor. Acest caracter al sărbătorilor agrare îl găsim a toate popoarele lumei vechi. Pe când însă popoarele orientale, lasând la o parte improvizaţiunile accesorii, se ridicara prin avântul spiritului lor la poezia lirica sublima şi eterizată şi pe când Grecii, din veselia sărbatorilor câmpeneşti, produseră himnele şi drama, Romanii nu fură în stare nici sa se ridice prin inspiraţiuni profunde către ideal, nici nu erau capabili pentru o acţiune dramatică mai înalta Sărbatorile nu dadură naştere de cât unei simple glumi ţaraneşti, rafinată în câtva cu progresul moravurilor. Şi cu toate că, la Romani, popor de acţiune, literatura începe prin acţiune, prin genul dramatic, care la toate popoarele antice ca şi moderne, apare în urma celorlalte genuri literare, cu toate acestea, succesele dobândite pe acest tărâm de locuitorii Romei sunt de tot neînsemnate faţă, mai ales, de cele ale poporului elin. In fescenine, cântece în dialog, comic şi satiric, zărim pe deoparte izvorul nesecat al satirei, iar pe de altă parte embrionul din care aveà să răsară drama naţională a Romanilor.

Iată, pe scurt, originea şi caracterul fesceninelor. Horaţiu ne spune: «Ţăranii de demult, oameni energici şi mulţumiţi cu puţin, îndată ce-şi adunau bucatele depe câmp, îşi recreiau, în zile de sărbătoare, trupurile şi sufletele chiar, cari în nădejdea de-a isprăvì odată cu recolta suferiau mari necazuri. Dimpreuna cu părtaşii lor de muncă,

www.dacoromanica.ro

copiii şi nevestele lor credincioase, ei jertfiau pământului (Tellus) un porc, lui Silvan, lapte şi geniului protector, care ne reaminteşte necontenit scurtimea vieţei, flori şi vin. Libertatea fescenină, introdusa de acest obiceiu, răspândià, prin cântece în dialog, glume ţăraneşti grosolane. An de an, se reîntorceà timpul acestor sărbători cu glumele lor pâna când, în fine, jocul satiric a început să devina crud, să devină furios, străbătând ameninţător şi nepedepsit în mijlocul familiilor oneste. Cei ce fură încolţiţi de dintele crud al satirei începura să se plângă; cei cari fură cruţaţi se îngrijira de pericolul comun; în fine se aduse o lege [1]). care oprià prin pedeapsă aspră de a se atacà cineva prin cântece răutăcioase (malo carmine) Teama de ciomag silì pe poeţi să fie cuviincioşi şi să se gândească numai la desfătarea publicului [2])».

Intocmai ca în Vicleimul şi Papuşele noastre de Craciun, tinerii romanii îşi puneau măşti, pentru ca efectul comic şi burlesc să fie cu atât mai mare. In adevăr, Vergiliu, între alţii, ne spune următoarele:

> Nec non Ausonii, Troia gens missa, coloni
> Versibus incomptis ludunt risuque soluto,
> Oraque *corticibus* sumunt horrenda cavatis,
> Et te, Bacche, vocant per carmina laeta [3]) etc.

Din aceste şire ale lui Vergiliu vedem totdeodata, că autorilor cântecilor fescenine li se încuviinţà o extrema libertate, nu numai în ce priveşte conţinutul lor, dar şi

1) Si quis occentasset sive carmen condidisset, quod infamiam faceret, flagitiumve alteri precarerur, capite poenas luito, *Corp Iuris*, XII tit 25.

2) Horatiu, *Ep* II 1, v 139 et seq

> Articolae prisci, fortes parvoque beati,
> Condita post frumenta levantes tempore festo
> Corpus et ipsum animum spe finis dura ferentem, etc

3) Virgilii, *Georg* II, 386 et seq Italii, neam de oameni venit din Troia, celebrează pe Bacchus prin versuri fara masura şi prin râsete fără frâu: apoi schimonosindu-şi faţa cu măşti de scoarţa de arbor, te învoacă pe tine, Bacche, în cântecile lor vesele

www.dacoromanica.ro

al metricei şi al armoniei generale a versurilor[1]). Nu se poate şti încă cu siguranţă etimologia numelui de cântece *fescenine*. Numitu-s'au după oraşul Fescenia aşezat în Etruria, unde s'ar fi inventat sau ar fi înflorit aceste grosolane glume, după cum presupune Niebuhr în a sa *Istorie Romană*, chematu-s'au astfel după zeul *Fascinus*, simbolul puterii productive, după cum cred astăzi cei mai mulţi critici literari, între alţii Schanz[2]) şi Caussade[3]), nu putem şti. In orice caz, din vorbele lui Festus[4]), «Fesceunini versus, qui canebantur in nuptiis, ex urbe Fescennina dicuntur allati, sive ideo dicti, quia fascinum putabantur arcere», nu putem conchide altceva de cât, ca nici cei vechi nu erau dormiţi asupra originei acestor cântece poporane. Şi, după cum cântecele religioase aveau de scop de a îmblânzì şi a face favorabili pe zei, «carmine di superi plancantur, carmine manes[5])», tot astfel fesceninele luau în râs pe zei si pe oameni. Nu ni s'a păstrat nici o urma din aceste vechi cântece poporane.

Cu trecerea vremei, năravurile cultivându-se şi gustul artistic al poporului rafinându-se, cercul larg al fesceninelor se restrânse din ce în ce mai mult, aşà că în timpul din urmă al republicei, aceste cântece nu se mai auziau de cât cu ocaziunea nunţilor[6]), dupa cum puturăm aceasta vedeà şi din pasagiul de mai sus al lui Festus, iar în ultimele epoce ale literaturii latine fesceninele deveniră simple epitalame. Catul este cel dintâi şi cel mai însemnat poet roman, care a izbutit să dea trup şi suflet cântecelor poporane de nuntă în «Epitalamiul lui Peleu şi

1) Cf Caussade, *op cit* p 28.

2) Martin Schanz, *Geschichte der romischen Litteratur*, în Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft, p 14, 1890.

3) Caussade, *op cit* p 28

4) Festus, *op cit* p 145

5) Horatii, *Epist* II 1, 1 8.

6) Cf. Plinii, *Nat Hist* 15, 80 Ovidii, *Fasti*, III, 695 VI, 407, Catulli, *Epigr* LXI, 126

Nec diu taceat procax
Fescennina loquutio

www.dacoromanica.ro

Thetidei». Din acest poet vom da câteva exemple de fescenine romane, pe cari le putem cunoaşte după refren şi formele repetate. In aceasta recunoaştere a cânteculuı poporan, alaturi cu versurile proprii poetului, vom fi călăuziţi în mare parte de poezia noastă poporană ce se cântă cu ocaziune nunţilor româneşti.

La noi, când preotul punând cununa pe capul tinerilor cununaţi, cântă obişnuitul tropar «Isaia dănţueşte» vornicii, cari sunt de faţă sau un unchiaş mai hazliu, în unele regiuni, aruncă în toate părţile bisericii, dar mai ales asupra capetelor tinerei perechi, nuci, alune, ovăz, etc., spre a arătà prin aceasta pe deoparte, că tinerii cununaţi nu cer dela D-zeu nimic alta decât vremuri roditoare de nuci, alune, ovăz etc., iar pe de altă parte, că se lasă de aci înainte de zburdălniciile copilăreşti şi că se vor îndeletnicì numai cu lucruri serioase[1]). Această datină generală astăzi la toate popoarele romanice, o întâmpinăm şi la vechii locuitori ai Laţiului. Căci desigur poporan este versul pastrat de Catul:

Da nuces pueris iners — Iam servire Thalassio
Concubine satis diu — Concubine, nuces da[2])
Lusisti nucibus lubet

La nunţile noastre ţărăneşti se obişnueşte, ca mirele să-şi bată mireasa. Aşà, bunăoară, la nunţile cu călăraşi mirele mergând călare pe lângă carul, în care se află mireasa între femei ce cântă şi chiue, îşi loveşte din când în când mireasa cu o nuia sau o biciuşcă. După ce a ajuns acasă, aducându-i-se mireasa înainte, 'ı se zice:

Poftim înălţate — Ca-i trece printr'o luncă mare
Imparate, — Şi-i tăia un băţ mare
Sot îţi dau, — Şi a fi şi pentru spatele d-tale
Băţ nu-ţi dau,

1) Cf. S Fl. Marian, *Nuntă la Români* p 442

2) Dă nuci băeţilor, tu netrebnicul meu favorit, destul te-ai jucat cu nuci, să servim lui Talasiu, dă nuci Concubine. Catulli, *Iuliae et Mallii epithalamium*, 127—131.

www.dacoromanica.ro

Sau în Bocovina:

Poftim cinstite ginere,
Să nu gândeşti ca ţi-o dau
Ca n'ar aveà ce mânca,
Ori n'ar avea ce purta, etc.[1])

Simularea luptei o găsim şi la Romani:

At tu ne pugna cum tali conjuge virgo!
Non aequomst pugnare, pater cui tradidit ipse,
Ipse patei cum matre quibus parere necesse est[2])

Obiceiul rapirii miresei, despre care avem atâtea dovezi în cântecele noastre de nuntă, — ba chiar în ţinutul Salagiului şi Şomcutei-mari, mirele trimite pe vornici (diveri duumviri) să o fure, zicându-le.

Duceţi-vă şi-mi aduceţi
Zâna zânelor,
Floarea florilor,
Doamna zilei acesteia!

este un obicei moştenit dela Romani. Iată câteva versuri poporane păstrate de Catul, referitoare la răpirea miresei:

Qui rapis teneram ad virum
Virginem, o Hymenaee Hymen!
Hymen, o Hymenaee!

Şi într'alt loc

Tu fero iuveni in manus
Floridam ipse puellulam
Dedis e gremio suae
Matris, o Hymenaee Hymen!
Hymen, o Hymenaee![3]).

Tot din mijlocul poporului este şi următorul cântec din

1) Marian, *op cit*, p 524

2) Catulli, *carmen nuptiale*, 59 61 Insă tu, copilă nu te pune la lupta cu un astfel de bărbat, nu e cu cale să te lupţi, căci i te-a dat în seamă însuş al tău tată şi a ta mamă, pe cari trebuie să-i asculţi.

3) Cum răpeşti tânăra mireasă la bărbatul ei, o Hymen Hymeneu, şi Tu, o Hymeneu, dai insuţi furiosului june în stăpânire copila înfloritoare dela sânul mamei ei. Catullus, LXI, 3 şi 56

www.dacoromanica.ro

Catul, întonat de junimea romană la sfârşitul cinei date de părinţii miresei:

Vesper adest, iuvenes, consurgite Vesper Olympo
Exspectata diu vix tandem lumina tollit
Surgere iam tempus, iam pingues linquere mensas·
Iam veniet virgo; jam dicetur Hymenaeus.
Hymen, o Hymenaee, Hymen ades, o Hymenaee [1]).

Sau în poezia poporană română:

Foae verde busuioc,
Mai sculaţi voinici la joc,
V'ajungă de când mâncaţi,
Mai sculaţi de mai jucaţi

Foae verde busuioc,
Scoal' nune mare la joc,
Să vă dea Domnul noroc

Ia-ţi finişorul de mână,
Şi cu fina de 'mpreună,

De învârtiţi o horă bună
Să v'ajung' o saptămână [2])

Tot din gura poporului sunt şi următoarele versuri:

Mitte brachiolum teres,
Praetextate, puellulae,
Iam cubile adeat viri
Io Hymen Hymenaee, io!
Io Hymen Hymenaee!

Vos bonae, senibus viris
Cognitae bene feminae,
Collocate puellulam
Io Hymen Hymenaee, io!
Io Hymen Hymenaee! [3])

Sau pe româneşte:

Frunză verde de sulcina,
Duc puiuţii la hodină,
Săracii puiuţii mei,

Foarte bine's loviţi ei,
Şi la ochi şi la sprâncene,
Ca doi păunaşi la pene, etc.[4]).

---

1) Seara a sosit, băeţi, sculaţi! Luceafărul serei abia ridică în fine depe Olymp lumina sa mult aşteptată E vremea să vă sculaţi şi să părăsiţi mesele cele bogate Fecioara va veni, se va intona hymeneul, vino o Hymen Hymeneu, Catullus, LXII, 1

2) G Dem Teodorescu, *Poezii populare române*, p 271

3) Catullus, LXI, 181 O june patrician, lăsă braţişorul rotund al copilitei; Ea se apropie de patul nupţial, Triumphe Hymen, o Hymeneu! Hymen o Hymeneu. Voi, demne femei, bine probate în ceeace priveşte virtutea, aşezaţi copila pe pat. Triumphe, Hymen, o Hymeneu! Hymen, o Hymeneu!

4) Cf Marian, *op cit.* p. 688.

www.dacoromanica.ro

Aceste câteva exemple de fescenine din poeziile lui Catul, şi comparaţiunea lor cu cântecele noastre de nunta ne îngadue sa a întrevedem caracterul poporan al epitalamelor romane, ultima fază a glumelor fescenine.

‹Dar Fescenninele nu fură cel din urmă pas al geniului dramatic la Latini; în loc de astfel de jocuri neorânduite şi nemăestrite, se ivì un soi de mica comedie, pe care o jucară cetăţenii din Roma, luând titlul de *histrioni*, după zicerea etruscă însemnând pe actori, şi care fu numită *Satira*, negreşit fiindcă într'însa erà vorba de tot felul de lucruri, dar mai cu seamă, socotesc, ceva critici şi urzicări la adresa oamenilor însemnaţi din acea vreme› [1]). La anul 390 dela fondarea Romei, ridicându-se în Roma o biná publică, satira sau satura fu reprezentată şi în public. Cu ivirea *Atellanelor*, comedii împrumutate de la naţiunea oscă, satura a mai trăit numai pe josnica treaptă de *Fabula tabernaria*, adică *comedie de cârciumă*.

Atât Satura cât şi Atellana sunt începuturi de poezie dramatică, cultivată de autori cunoscuţi.

Caracteristice pentru poezia poporană romană sunt cântecele batjocoritoare ale soldaţilor, la adresa generalului triumfător *(Carmina triumphalia)*.

Fiecare profesiune este însoţită de plăceri şi de dureri, fiecare îşi are momente, când omul se îmbată de fericire şi momente, când el este muncit de necazurile ce-l copleşesc. Emoţiunilor sale sufleteşti, omul le dă grai prin cântece cu ritm — poezia nefiind altceva decât limba pasionată. Ciobanul bunăoară pe vârful munţilor, pe colnice şi prin câmpii, admirându-şi oiţele şi împrejurimea, îşi înstrunează glasul prin versuri de veselie:

Măi ciobane dela oi,	Tu n'ai grije nici nevoi,
Mai ciobane, măi,	Măi ciobane, mai, etc.

iar aducându-şi aminte de iubita sa de departe, cânta cam astfel:

4) Odobescu, *Satira latină* în *Scrieri literare şi istorice*, vol. I, p. 41

www.dacoromanica.ro

Arde focul şi mă 'nfinge, Decât numai puicuţa,
Nimenea nu-l poate stinge Puicuţa cu guriţa, etc

Vânătorul, cand pleacă cu puşca pe umăr, începe a-şi cântà cântecul:

Foicica pelinita,
Dai §, daică, daiculiţa, Sa plec in sus pe Istriţa,
D'aşi aveà o puiculiţa Sa vânez o prepeliţa, etc

Iar daca n'a împuşcat nimica, se întoarce acasa la nevasta, cântând cam astfel·

Vai, noroace de te-aşi prinde, Ca la toţi le-ai dat noroc,
Ca pu'n câne te-aşi intinde, I'e mine ma arzi in foc, etc

Militarii în entuziasmul lor războinic (la an. 1848):

Frunza verde lemn uscat, Ungur, Ungur, Unguraş,
Unde-i drumul la Banat, Faţa de trandafiraş.
Cu Ungurul să ma bat, La Muscali dece te laşi? etc

Iar în timp de pace în cazarma, cântecul de jale:

Frunza verde de stejar, Militar în miliţie,
M'a dat satul militar, Murgul meu cui să rămâe? etc [1])

Tot astfel îşi au cântecele lor, de veselie şi de jale, şi celelalte profesiuni ca: pescarii, corăbierii, haiducii, etc.

De felul acesta trebuie să presupunem că au fost şi cântecele poporane romane ale păstorilor, de care ne pomeneşte Virgiliu [2]), ale corăbierilor [3]), cerşetorilor, soldaţilor şi ale celorlalte profesiuni.

Din toate acestea însă nu ni s'au păstrat decât cântecele batjocoritoare şi satirice ale soldaţilor victorioşi.

1) Cf. G Dem Teodorescu, *Poezii populare române*, Alexandri, *Poezii populare ale Românilor*, Jarnik-Bârsan, *Doine şi strigături din Ardeal*

2) Vergilii, *eclog* III, 59

3) Horatii, *Sat*, I, 5, 14.

www.dacoromanica.ro

Erà un obicei curios la Romani, moştenit, se vede, şi de poporul nostru, ca legionarii, când se întorceau în triumf cu vr'unul dintre generalii lor vestiţi, să cânte şi să spuna în gura mare, pe lânga laude, tot felul de ocări şi de defăimări împotriva triumfătorului Poporul dimprejur făceà haz şi râdeà cu hohote.

‹Tot cam aşa clevetitoare par a fi rămas şi gurile Curcanilor noştri, de oarece se zice, că ei cântau prin taberele lor din Bulgaria, o horă care dacă nu ma înşel sunà cam astfel:

Oştile stau faţa 'n faţa, Colonelii în depărtare,
Maiorii la ambulanţă, Generalii la hotare)

Aproape toţi comandanţii vestiţi ai Romanilor fură expuşi prin cântecele triumfale râsetelor mulţimei. Liviu vorbind despre L. Quinctiu Cincinnat, ne spune că la întoarcerea sa în Roma (an 226), încărcat de prăzi din rasboiu şi urmat de prizonieri, soldaţii «epulantes cum carmine triumphali et sollemnibus jocis, commissantium modo, sequuti sunt [2]).

La triumful dictatorului Mam. Aemiliu (318) tribunul Cossu erà comparat de soldaţi cu Romul [3]). Camil, dictatorul, ne spune istoricul Patavin, după ce a scăpat patria de duşmani şi s'a întors în Roma triumfator, «inter jocos militares, quos inconditos jaciunt milites», fu numit în batjocura, Romulus ac parens patriae conditorque alter urbis› [4])

Deşi nu ni s'a păstrat din toate aceste cântece mai vechi nicio urma, care sa ne poată îndreptăţi a face asupra lor oarecari aprecieri astetico-critice, cu toate acestea singura rămăşiţă de cântece triumfale, din ultimele decenii ale republicei, ne permite, pânàla un punct, a conchide şi asupra celor de mai înainte.

1) Odobescu, *Curcanii*, în *Scrieri literare şi istorice*, III, p. 609
2) Livii *Hist rom* III, 29
3) *Ibidem*, IV, 20
4) *Ibidem*, V, 49 cf şi VII, 1 C; X, 30, XXXIX, 7, etc.

www.dacoromanica.ro

Când marele Cesar urcà Capitoliul, spre a mulţumì zeilor pentru triumful repurtat asupra Galilor, soldaţii îi cântau următoarele versuri saturninice, triviale, a căror traducere nu o vom da în limba română:

Gallias subegit Caesar, Nicomedes Caesarem
Ecce Caesar nunc triumphat, qui subegit Gallias;
Nicomedes non triumphat, qui subegit Caesarem.

şi

Urbani, servate uxores, moechum calvum adducimus
Aurum in Gallia effutuisti, hic sumpsisti mutuum[1])

Probabil că în acelaş spirit şi cu aceeaş libertate de expresiune erau cântate şi cântecele la adresa lui Cincinnat, Camil şi a altor generali.

Carmina triumphalia erau în dialog *alternis versibus*[2]), iar refrenul era, *io triumphe*

Tempora Phoebea lauro cingetur, Ioque
Miles, Io, magna voce, Triumphe, canet,

ne spune poetul exilat în vechiul Tomi[3]).

Batjocura şi satira romana se arată nu numai în fescenine, atelane şi versurile clevetitoare ale soldaţilor, dar şi, mai ales, în cântecele scandaloase, ce se cântau cu mare sgomot înaintea caselor şi cari din această cauză erau designate sub numele de *Pipulus*, (un fel de charivari, Katzenmusik), şi în timpurile de mai apoi ale republicei în epigrame muşcătoare şi pline de spirit, nişte pamflete cari, parte se afişau pe zidurile edificiilor şi localurilor publice, parte se lăţiau din gură în gură şi chiar prin scriere. N'avem exemple de pipulus roman, epigrame însă

1) Suetonii, *Iul Caesar*, 49
2) Livii, *op cit*, IV 53, Plinii., *Nat Hist.*, XIX, 144
3) Ovidiu, *Trist.* IV, 2 51; cf Tibuli II, 5, 118; Horatii, *Od* IV, 2, 49

www.dacoromanica.ro

ni s'au păstrat mai multe. Ele se deosebesc de cele ale poeţilor clasici, Catul, Marţial etc. prin limba lor vulgară şi print'o versificatiune poporană.

Iata câteva epigrame de acest fel:

Când Ventidiu Bassu s'a făcut consul (an. 43 a Chr), el care în tinereţe nu fusese decât un închirietor de trăsuri, se puteà auzì cântându-se pe străzele Romei:

> Concurrite omnes augures, aruspices,
> Portentum inusitatum conflatum est recens
> Nam mulos qui fricabat, consul factus est [1])

Pe statua lui Cesar se puteà cetì într'o zi următorul pamflet;

> Brutus quia reges ejecit, consul primus factus est;
> Hic, quia consules ejecit, rex postremo factus est [2])

Când Cesar introduse în senatul roman mai mulţi Gali, poporul cântà în batjocură:

> Gallos Caesar in triumphum ducit, idem in curiam;
> Galli bracas deposuerunt, latum clavum sumpserunt [3])

Interesante în ceea ce priveşte spiritul poporan în care sunt făcute, sunt şi epigramele lui Catul îndreptate în contra lui Cesar [4]).

Lui Octavian August, împăratul, purtând răsboiu cu Sex Pompeiu, fiul lui Cneiu Pompeiu, şi fiind bătut în

1) Gelii, *Noct Att* XV, 4· Alergaţi, voi toţi auguri şi aruspici, o minune neauzită s'a întâmplat, căci s'a făcut consul cel care ţăsălà catârii.

2) Suetonii, *Caes.* 80 Brut, fiindcă a isgonit pe regi, s'a făcut consul cel dintâi; acesta (Cesar) fiindcă a izgonit pe consuli, s'a făcut în urmă rege

3) Suetonii, *ibidem* Cesar aduce pe Gali în triumf, îi aduce şi în senat; Galii şi-au lepădat nădragii, şi s'au învălit în laticlav

4) In privinţa acestor epigrame este capital studiul lui Bernstein, *Versus iudicri in Romanorum Caesares priores olim compositi* 1810

www.dacoromanica.ro

doua lupte navale i s'a facut urmatoarea epigramă, care se cântà în public:

Postquam bis classe victus naves perdidit,
Aliquando ut vincat, ludit assidue aleam [1]).

Fara a ne indicà timpul şi ocaziunea, Suetoniu ne spune, că lui Tiberiu îi se făcù epigrama:

Non es eques! Quare? non sunt tibi millia centum,
Omnia si quaeras, et Rhodos exilium est [2])

Lui Nero i se cântau următoarele versuri:

Quis negat, Aeneae magna de stirpe Neronem?
Sustulit hic matrem, sustulit ille patrem [3])

Lui Domiţian i se facuse, înainte de a fi asasinat, urmatoarea prevestire în versuri:

Nuper Tarpejo quae sedit culmine cornix
Est bene, non potuit dicere dixit, erit [4]).

Interesante sunt şi versurile, ce se cântau de toata lumea în Roma şi cari erau făcute de poetul Floru împaratului Hadrian·

Ego nolo Caesar esse,
Ambulare per Britannos
Scythicas pati pruinas [5])

1) Suetoniu, *Octav* 90 După ce de doua ori şi-a pierdut corabiile, voind ca să învingă în lupta navala, acum joacă mereu zarul (table)

2) Suetoniu, *Tiber* 59 Nu eşti cavaler! De ce? N'ai cu totul, dacă-i cauta, o sută de mii de sexterţii şi apoi ai fost şi exilat în Rhodos

3) Suetoniu, *Ner* 39 Cine poate să nege, că Nero nu este din stirpea lui Enea, căci dânsul (Nero) a ridicat (viaţa) mamei sale, acesta (Enea), a ridicat pe tatăl său (din incendiu)

4) Suetoniu, *Domit* 23 O cioacă, (cucuvae) care nu de mult stătuse pe vârful stâncei Tarpeia, nu putù să zica e bine, ci zise, va fi

5) Spartiani, *Hadr* 15: Eu nu vreau să fiu împărat, să mă trapăd prin Britania şi să îngheţ prin Scitia.

www.dacoromanica.ro

La cele ce Hadrian răspunse:

Ego nolo Florus esse
Ambulare per tabernas
Latitare per popinas
Culices pati rotundos [1]).

La moartea lui L. Crassu apărù din public frumoasele versuri:

Postquam Crassus carbo factust
Carbo crassus factus est [2])

Iata dar, în cele de până acì, câtevà — ca să nu întindem prea mult cercetările noastre — din epigramele cele mai poporane romane. Ele, dupăcum vedem şi dupăcum erà natural să ne aşteptăm, au de scop ridiculizarea bărbaţilor, puşi în cele mai înalte sfere ale societăţii ca, împăraţi, consuli, etc. La adresa oamenilor mai de rând, uneori şi fără de a vizà o anumită persoană, sunt inscripţiile numite *graffiti* şi *dipinti*, adesea în versuri mai mult lirice, zgâriate sau desemnate pe pereţii din afara sau din lăuntru ai edificiilor publice sau şi prin case particulare şi cârciume. Cei mai mulţi graffiti şi dipinti scrişi în limba vulgară latină, ni s'au păstrat în vechiul oraş Pompei, acoperit de lava Vezuvului la an. 79 d. Chr. [3])

Vom transcrie acì câteva inscripţiuni culese din *Corpus Inscriptionum Latinarum* IV, dând traducerea celor mai cuviincioase; şi fiindcă «naturalia non sunt turpia», vom adăogà şi vr'o câteva netraduse şi din cele indecente, scrise, probabil, de copiii rău crescuţi sau de niscaiva beţivi:

1) *Ibidem* Eu nu vreau sa fiu Floru, să ma târăsc prin cârciume, să mă infund prin taverne şi să sufer înţepăturile stelniţelor

2) Dupăce Crassus s'a făcut cărbune (Carbo), Carbo (oratorul) s'a îngraşat (a devenit puternic crassus)

3) Asupra graiului vulgar al Romanilor, mai ales cum ne apare în inscripţiuni, vezi în limba românească şi al meu *Studiu asupra Tablelor cerate descoperite în Transilvania,* p 155 et seq

www.dacoromanica.ro

Admiror paries te non cecidisse ruinis
Qui tot scriptorum taedia sustineas

(Te admir, o părete, ca n'ai cazut în ruine, tu care porţi scrise pe tine atâtea prostii. *C. I. L.* IV. 1904)[1])

Alter amat, alter amatur, ego fastidio

(Unul iubeşte, celalalt este iubit, eu sunt desgustat 346).

Pyrrhus Getae conlegae salutem.
Moleste fero quod audivi te mortuom, itaque vale.

(Pyrrhus salută pe confratele său Geta: Imi pare rau auzind c'ai murit, adio dar 1852).

Nemo est bellus, nisi qui amavit

(Nimeni nu poate fi gentil, dacă n'a iubit. 1883).

Quisque amat calidis non debet fontibus uti,
Nam nemo flammis ustus amare potest

(Cel ce e amorezat să nu întrebuinţeze apa calda, caci nimeni nu poate iubì, când îl arde căldura interna. 898)

Cu toate ca «le latin dans les vers brave l'honnetetė», totuş nu îndrăznim să reproducem dupa inscripţiuni de cât numai aceste mici poezii:

Quisquis ama(t) valia(t), peria(t) qui nosci amare,
Ri[scan]te(m) peria(t) quisquis amare voca(t)
(C I L 1173)

Si quis forte mean cupiet violare puellam
Illum in desertis montibus urat amor (1645)
etc

In acelaş spirit sunt facute şi versurile murdare ce se lipiau de columnele monumentului lui Priap, zeul sen zualităţii. O singură inscripţiune este de ajuns pentru a ne face idee de gustul grosolan al vulgului:

1) Cf. şi I. Calinderu, *Viaţa municipală la Pompei*, p. 44.

www.dacoromanica.ro

Hortis Hesperidum, Sabelle, cultis
Nostrae cultior hortus[1]) est puellae·
Mirari, o bene, desinas, Sabelle,
Hortorum Deus ipse nam Priapus
Cunctius hunc fodit et rigat diebus.

Cu timpul cântecele priapice au fost tratate şi de autori artistici ca de Catul, Ovidiu, Tibul şi probabil şi de Vergiliu. Graţie numai acestei împrejurări ni s'au păstrat o colecţiune de 87 poezii *Priapeia* [2]).

Ca sa terminam, în sfârşit, aprecierile noastre supra poeziei poporane romane, socotim, că este trebuincios a adăogà câteva cuvinte şi asupra versurilor glumeţe sau serioase ce se cântau sau recitau de copiii Romanilor în veselele lor *jocuri.*

Iata câteva urme de aceste cântece:

Rex erit, qui recte faciet, qui non faciet non erit [3]).

Regele din acest recitativ ne aduce aminte de craii din jocurile noastre, bunăoară în «D'a craiu slujesc»:

Slujitorul Craiu slujesc!
Craiul.—Ce-mi slujeşti?
Slujitorul —Ce mi-i poruncì!
Craiul. Dă o palmă tare
lui (cutare) etc [4])

Habeat scabiem, quisquis ad me venerit novissimus [5])

1) *Hortus* însemneaza *pudendum muliebre*

2) Capital este studiul lui Wernicke: *Priapeia sive diversorum poetarum veterum in Priapum lusus* 1853

3) Horatiu, *Epist.* I, 1 58 Cel ce-a face bine, va fi rege, cel ce nu, nu va fi. Lui Cesar i cantau soldatii Plecteris si recte facies, si non facies, rex eris, adică Vei păţi-o de vei face bine, de nu, vei fi rege

4) G. Dem Teodorescu, *op cit* p 196; 195.

5) Horatiu, *Ars. poet* 417 Să-l lovească râia pe cel ce o venì la mine mai în urmă

www.dacoromanica.ro

Imprecaţiunea de acì ne aminteşte blăstemurile din jocurile copiilor noştri. In jocul «De-a ascunsele» se zice:

Cui s'o uità
Să-i sară ochii
'n patru
cum sare
scuipatul

In epoca târzie a literaturii romane, sub împăratul Aurelian, copiii cântau, dupăcum ne spune biograful său Vopisc, în sărbători, la jocurile lor, următoarele puţin artistice versuri cu refrenul mille:

Mille, mille, mille, mille, mille decollavimus
Unus homo mille, mille, mille decollavimus —
Mille, mille, mille, mille vivat, qui mille occidit
Tantum vini nemo habet, quantum fudit sanguinis

apoi:

Mille Sarmatas, mille Francos semel e semel occidimus,
Mille, mille, mille, mille, mille Persas quaerimus [1])

In fine credem, că acì e locul să spunem câteva vorbe şi despre cântecele de leagăn.

Scoliastul lui Persiu, la versul III, 18, ne spune, că doicele romane cântau copiilor.

Lalla, lalla, lalla, aut dormi aut lacte [2])

Cine dintre noi nu a fost dezmerdat în leagăn cu cântece:

1) Vopisci, *Aurel.* 6 şi 7 Mii de mii am omorît, fiecare în parte am omorît mii de mii. Cel ce a omorît o mie trăiască mii de ani; nimenea n'are atâta vin cât sânge a vărsat fiecare. O mie de Sarmaţi, o mie de Franci am omorît dintr'o data, mii de mii de Perşi căutam acum.

2) Lalla, lalla, lalla, culcăte sau suqi Lallare e o formaţiune limbistică ca şi papare

www.dacoromanica.ro

Haida liuliu, nani nani
Liuliu, liuliu, puiul mamei, etc.
Vină rață
De-l rasfață,
Și tu curca
De mi-l culcă,
Și tu somn
De mi-l adormi,
Și tu pește
De mi-l crește,

Iar în Italia

Dormi, dormi, nel mio seno
Il mio cuor culla sara
Fa la nina, nana na [1])

Nimic nu ne îndreptațește sa credem, că versul de mai sus, citat de scoliastul lui Persiu, ar fi un fel de *nenia*, după cum susține d-l Putnoki [2])

Adaus și concluziune.

De câte ori voim sa analizam o poezie, trebuie sa o privim din două puncte de vedere: din cel al cuprinsului său partea internă și din cel al formei sau partea externa. In cuprinsul poeziilor, dupa care le clasificăm în genuri: liric, epic, dramatic, etc, vedem gândurile și pornirile poetului, fie individ, fie popor, în forma externa, dupa care constatăm timbrul național al poeziei, vedem limba și versificațiunea.

Pâna aci am vorbit despre poezia poporană latină cu privire la conținutul ei; în cele următoare socotim că este necesar, pentru a ne puteà face o idee completă despre ea, a adăogà câteva cuvinte și despre forma externă a acestei poezii. Este firesc lucru a vedeà în niște cântece poporane o limbă poporană și un vers poporan. Nu vom insistà asupra limbii; studiul nostru asupra graiului vulgar latin, foarte defectos, o recunoaștem, dar

1) Cf. Alexandri, *Poezii populare*. p 382
2) Putnoki în *Ungaria*, 1992

www.dacoromanica.ro

în orice caz cel mai complet în literatura românească, ne scuteşte de a vorbì deocamdată despre limba poeziilor poporane [1]). Vom da însă câteva noţiuni asupra versului naţional ce-l găsim mai în toate poeziile citate în acest studiu.

O singură privire aruncată, şi numai în treacăt, asupra noianului de poezii latine, câte s'au păstrat în cursul vremurilor, ne îndeamnă, ba oarecum ne sileşte să constatăm şi din punctul de vedere al *metricei*, al construcţiunei versurilor, acelaş fenomen, ce l-am văzut şi din punctul de vedere intern, comparând poezia clasică cu cea poporană. Ba încă şi mai vădit, luând ca punct de plecare metrica, reiese pe deoparte, că poezia cultă nu s'a dezvoltat în mod organic şi natural, ca la alte popoare şi în special ca la Elini, că ea nu este un product mai mult al geniului poporului roman de cât al geniului grecesc; iar pe de altă parte, că numai poezia poporană nemăestrită ce e drept, este adevărata poezie latină, numai ea a îmbrăcat forme originale, născute pe pământul Italiei antice.

Deosebim dar alături de metrica poeziei culte o *metrică a cântecelor poporane*. Iată principalele faze ale versului latin: La început toate poeziile erau în metru poporan; vine o epocă, aşà numita epocă grecizantă a poeţilor scenici, când vedem tendinţa de a se imità versul grecesc; apoi o vreme, timpul de aur al literaturei latine când cei mai mari poeţi ai Romei se folosesc exclusiv şi în mod servil de tehnica versurilor eline şi în sfârşit, în epoca decadenţei, epoca literaturii creştine, zărim iarăş pornirea spre metrul poporan dela început. Această dezvoltare a metricei latine este cu totul neorganică.

Presupunem, că dacă nu ar fi existat acea imitare, în timpul clasic atât de servilă, a metricei greceşti, Romanii ar fi ajuns să devină adevăraţii creatori ai ritmului şi ai rimei poeziilor noastre moderne. Am fi putut să admirăm

1) *Tablele cerate descoperite în Transilvania*, p. 155.

www.dacoromanica.ro

în acest căz, şi pe tărâmul literelor, modul cum spiritul roman, în întregimea sa, şi-a revărsat asupra popoarelor moderne în general şi asupra celor romanice, în special, razele sale binefăcătoare de cultură şi de civilizaţiune. Din nenorocire poeţii de frunte ai Romanilor erau cu mult mai orbiţi de strălucirea prea mare a spiritului grecesc, decât ca să mai poată distinge deosebirea de tendinţe şi aptitudini artistice a celor două popoare. Poeţii Romani nu fură în stare să se dezvolte în sensul poeziei poporane.

Să vedem în scurt care este metrica întrebuinţată în cântecele poporului de jos. Două faze mai principale recunoaştem şi în structura versului poporan latin, prima în care găsim aşà numitul «Numerus italicus» şi a doua în care este întrebuiuţat metrul saturnin («Versus Saturnius» sau «Faunius».

«Numerus italicus», în care ni s'au păstrat cântecele sacrale şi religioase, are ca principiu fundamental, întru cât se poate conchide după puţinele urme rămase, *ritmul.* Sunt versuri ce depind dela o mai lungă sau mai scurtă accentuare a unor silabe. Aliteraţiunea nu este absolut necesară, totuş însă e des întrebuinţată. Exemplu:

Jupiter Dapalis / quod tibi fieri oportet in domo

familiá méa culignam vini dápi

eius rei ergo macte illáce dape pollucénda ésto [1])

Versul saturnin, care nu este altceva decât o dezvoltare a ritmicei şi aliteraţiunei vechiului «numerus italicus», a fost întrebuinţat nu numai de popor în cântecele sale religioase şi profane, dar chiar şi de cei dintâi poeţi artistici ai Romei, ca Liviu Andronic şi Naeviu. Din cauză însă, că urmaşii acestora, începând cu Enniu, s'au folosit exclusiv de principiul *cantităţii* silabelor din poezia gre-

1) Catonis, *De re rustica*, 132, vezi Gleditsch, *Metrik der Griechen und Romer* în Iwan Muller, *op. cit.* p 577 II, 1885

www.dacoromanica.ro

ceasca, metrul saturnin a fost părăsit cu totul, şi în cele din urmă dat uitărei. Această repulziune pentru metrul poporan, pe care Horaţiu îl numeşte *horridus*, a făcut ca, în timpul înflorirei şi în epoca de decadenţă a literaturii latine, să nu mai fie priceput şi ca aproape toţi cei vechi să caute a explică acest vers după legile prozodiei greceşti. Nu numai atât, dar chiar nici cei moderni, cu toate cercetările lor aprofundate, încă până astăzi nu au putut cădeà de acord asupra principiilor fundamentale ale structurei acestui metru. Iată în rezumat după Gleditsch principalele puncte asupra cărora nu mai încape nici o discuţiune: «Fiecare vers este compus din doi membri despărţiţi unul de altul printr'o cesură. In comisura acestor doi membri se află hiat. Tezele sunt exprimate, când printr'o silabă lungă, când printr'una sau două scurte; câteodată thesis poate să şi lipsească. In fine ca o podoabă a versului se găseşte pe ici-colea şi aliteraţiunea» Părerile învăţaţilor nu conglăsuesc însă în ceeace priveşte tehnica versului şi numărul şi felul arselor. Nu vom insistà asupra celor două mari teorii a *cantităţei* şi a *întonărei*, teorii cari dezbină pe criticii moderni în două tabere opuse. Observăm numai în treacăt, că cele mai recente studii au facut, ca teoria ritmului să-şi găsească din ce în ce mai mulţi apărători.

Adăugând acum versului saturnin, cu ritm şi aliteraţiune, şi refrenul atât de des întrebuinţat în cântecele poporane, după cum am văzut, credem, că nu mai avem decât un singur pas de făcut, pentru ca să ajungem la poezia creştinească:

Dies irae, dies illa
Solvet saeclum in favilla
Teste David cum Sibylla, etc.

sau:

Stabat mater dolorosa
Iuxta crucem lacrimosa
Dum pendebat filius

Cujus animam gementem
Contristatam et dolentem
Pertransivit gladius, etc,

www.dacoromanica.ro

Din cele de până aci sperăm, ca ne-am putut câştigà convingerea, că Romanii au avut o poezie poporană destul de desvoltată, că această poezie aveà caracter epic, liric, satiric, didactic, etc., că existà prin urmare pe lângă cântecele militarilor şi alte cântece poporane, că fondul acestei poezii se găseşte în cântecele noastre poporane, şi în fine că ea, şi numai ea, a fost originala atât ca fond cât şi ca formă.

www.dacoromanica.ro

NEGAŢIUNEA IN LIMBA LATINĂ ŞI ROMÂNĂ

I.

Exprimarea raportului dintre două noţiuni constituie în logică o judecată, în gramatică o propoziţiune. Acest raport poate să fie sau afirmativ sau negativ. Afirmarea în gramatică se arată prin sufixele verbale, ale verbului predicativ sau ale celui copulativ; iar negarea prin adverbul de negare *nu:* priveghetoarea cânta, priveghetoarea *este* o pasere, priveghetoarea *nu este un* mamifer.

In limba latină, raportul de negare se exprimă prin mai multe adverbe. Acestea sunt unele simple şi altele compuse.

Adverbele simple de negare sunt *nĕ* şi *haud. Haud* are o întrebuinţare mai restrânsă, de aceea nu vom insistà prea mult asupra sa. Părând a fi de origine grecească, el corespunde, în orice caz, lui οὐ (οὐκ, οὐχ) şi în limba primitivă se găseşte şi supt forma lui *hau*, înainte de consoane, format din *au*, după tipul lui οὐ grecesc [1]).

In proza clasică *haud* nu se întrebuinţează decât înaintea adjectivelor şi adverbelor şi atunci numai spre a înlocuì pe adverbul compus *non: haud magnus, haud facile;* Caesar nu întrebuinţează pe *haud* decât o singură

1) În loc de *haud*, în inscripţii, găsim uneori *haut*, *C. I. L.* 1306.

www.dacoromanica.ro

dată, într'o expresiune tipică: *haud scio an.* Haud *nu neagă deci niciodată o propoziţiune.*

Cel mai important adverb de negare simplu este *nĕ.* Dar nici acest *nĕ* nu poate să nege raportul dintre două propoziţiuni. El se găseşte numai în compuneri şi, împreună cu numeralul *unum,* a dat naştere celui mai însemnat adverb de negare, a dat naştere lui *non.*

Iată principalele voibe compuse cu nĕ[1]): Nĕ-oenum-noenu[2]), forma archaică pentru ne-unum, de unde a rezultat *non; nĕ-uter; nĕ fas; nĕ-queo; nĕ-que* şi *ne-c* — într'o vreme cea mai obicinuită negaţiune — de unde *nec-otium-negotium, nec·lego—neglego, nego,* în l. germ. *ver-nein-en,* în l. franc. *nier;* apoi *nĕ hilum—nihil; nĕ-ullus—nullus; nĕ-hĕmo* şi *nĕ-homo—nemo; nĕ-unquam; nĕ-usquam şi nĕ-vis—nonvis.*

Atât haud, cât şi nĕ, neagă, după cele ce s'au văzut până acì, numai cuvinte, numai vorbe pozitive, iar nu raportul dintre două noţiuni, nu neagă prin urmare o propoziţiune.

Adverbul de negare, cel mai principal în proza clasică, şi care a trecut şi în limbile romanice, este *non.*

Acest *non,* dupăcum am spus mai sus, este format din *nĕ* şi numeralul *unus, a, um.* Prin urmare, când zicem d. e. *equus non est avis,* după felul de concepere al Romanilor, însemnà *equus* ne *est* una *avis,* calul nu este o pasăre; deci articulăm cu articolul nehotărît, ca şi în româneşte, termenul al doilea, adică predicatul. *Rezultă de acì că de câte ori, în limba latină, se neagă raportul dintre două noţiuni, cu alte cuvinte, de câte ori se neagă o propoziţiune prin adverbul* non, *predicatul trebueşte articulat cu articolul nehotărît* unus a, um.

1) Alaturi de primitivul *nĕ* a mai existat şi *ne,* adverb şi conjuncţiune, *nu, să nu,* în loc de *nei* şi *ni* Pe acest ne îl găsim în *nequiquam, nequidem, nequoque, nēve, nēdum nimirum, quidni,* de aceeaş origine cu sanscritul *na,* grec, νη în νηκερδής, care n'aduce câştig, goticul *ni,* nein. Cf Walde. *Lat etym Worterbuch.*

2) Noenu queunt rabidi contra constare leones, Lucretiu, *De rerum natura* IV. 710.

www.dacoromanica.ro

Din toate acestea rezultă constatarea, foarte importantă pentru noi, că în limba latină se neagă cuvinte, iar nu propoziţiuni, că, în al doilea rând, atât adverbul *nĕ* cât şi *haud*, nu se pot întrebuinţà singure, ci numai în unire cu vorbe pozitive: *nĕ-unum*, *ne-homo*, *haud magnus*, *haud sane*.

Spre a precizà înţelesul unei negări limba latină foloseşte substantivul nedeclinabil *nihil* [1]). Acest substantiv este format din primitivul *nĕ* şi *hilum*, o formă dialectală pentru filum; *nihil* ar însemnà deci un fir, nici un firicel, nici cât *negru sub unghie* cum zicem noi [2]).

Acest *nihil*, dupăcum e şi natural, are o întrebuinţare mai restrânsă decât *non* şi în vreme ce *pater non dixit* însemnează *tata n'a spus nici un lucru*, *pater nihil dixit* însemnează, tata n'a spus nici *cel mai mic lucru*, n'a spus nici o vorbă.

De altfel, de multe ori găsim întrebuinţat *nihil* în loc de *non* sau *nē*: *Nihil feci—non feci; nihil feceris—ne fac.*

*

O particularitate caracteristică a limbii latine este întrebuinţarea a două vorbe negative. adică a două negaţiuni în aceeaş propoziţiune. Fenomenul pare a fi împrumutat din limba grecească, deşi în limba aceasta, el are o aplicare mai redusă. Se ştie anume că în limba latină, ca şi în limba grecească, două negaţiuni se nimicesc, sau, cum se zice în gramatică, două negaţiuni ne dau o afirmare:

Τῶν ὁρώντων οὐδεὶς οὐκ ἔπασχέ τι τὴν ψυχήν [3])

1) Nihil din *nĕ-hilum*, contras *nīl*, se întrebuinţează şi ca substantiv declinabil: *homo nihili*, *ad nihilum venire*, *pro nihilo*

2) Prin urmare, când avem de tradus, în româneşte, *nihil*, nu trebue să ne mărginim numai la equivalentul gramatical, *nimica*, aşà precum stă scris în dicţionare. ci putem întrebuinţà oricari din expresiunile româneşti, cu aceeaş însemnare *nici un pic*, *nici o iotă*, *nici o boacă*, etc.

3) Xenoph *Banchet* I, 9.

www.dacoromanica.ro

Aperte adulantem *nemo non* videt, nisi qui admodum excors est [1]).

Fenomenul acesta, însă, nu este cu totul general, căci, *atât în greceşte, cât şi în latineşte, negaţiunea poate să fie întărită, iar nu nimicită, de o a doua negaţiune.*

In greceşte: Οὐκ ἔστι οὔτε τεῖχος, οὔτε χρήματα, οὔτ᾽ ἄλλο δυσφύλακτον, οὐδὲν ὡς γυνή [2]).

In latineşte: Iura te nociturum *non* esse homini de hac re *nemini* [3]); debebat *nullum* nummum *nemini* [4]).

Adeseori, în limba latină, sensul propoziţiunii negative e reluat şi clarificat de alte negaţiuni: *Nihil* tam tutum ad custodiam *nec* fieri, *nec* cogitari potest [5]); *Nolite ne* Tirones *quidem*, Numisios, Mustelas, Sejos contemnere [6]).

Mai ales în limba populară, două negaţiuni nu se exclud ci se întăresc: Neque tu *haud* dices [7]).

II

In limbile romanice negarea propoziţiunilor se face după modelul limbei vulgare: *două negaţiuni nu se exclud, ci se întăresc.*

Neque tu *haud* dices = Tu *nu* vei spune *nimic.*

In al doilea rând, limbile romanice şi mai ales limba franceză *nu neagă, întocmai ca în latineşte, raportul dintre două noţiuni, ci numai cuvinte pozitive.*

1) Ciceronis, *De amic.* 26 cf. Riemann şi Goelzer, *Grammaire comparée du grec et du latin, Syntaxe*, pag. 809.
2) Euripide, *Danae, fragm* 13 cf Riemann şi Goelzer *op. cit.* 809.
3) Plaut, *Miles gloriosus*, 1403.
4) Cicero, *In Verrem*, II, 2, 24.
5) Cicero, *In Verrem*, II, 5, 27.
6) Cicero, *Philipp* 12, 6, 14
7) Terentiu, *Andria*, 205, cf Riemann şi Goelzer, *op. cit* 809.

www.dacoromanica.ro

Incepem mai întâiu cu limba franceză, care este mai la îndemâna tuturora:

Ille non vadit passum [1]), expresie latină vulgară, a devenit în limba franceză: Il *ne* va *pas*. In *pas* avem o simplă negaţiune, iar nu cuvântul latin *passus*. *Il ne va pas* nu însemnează *el nu merge nici un pas*, ci numai: *el nu merge*. Dacă am voì să spunem: *el nu merge nici un pas*, ar trebuì să zicem: *il ne va pas un seul pas*.

Dacă comparăm expresiunea franceză *il ne va pas*, cu echivalentul său latin: *ille non vadit passum* şi dacă ţinem seama şi de faptul, expus mai sus, că *non* este un adverb compus, *nĕ-unum*, *ille non vadit passum* = *ille nĕ vadit unum passum*, vedem că *limba franceză a făcut un pas mai departe în evoluţiunea sa*, şi că, în definitiv, şi ea, întocmai ca şi limba latină, nu neagă raporturi între noţiuni, ci numai cuvinte pozitive.

Ille non vadit punctum, de sigur expresia latină vulgară, a devenit în limba franceză *il ne va point*. Point nu mai însemnează *punctum*, dela *pungere*, ci este, ca şi *pas*, o simplă negaţiune. Dacă am voì să zicem: *el nu merge nici un punct mai departe* ar trebuì să ne exprimăm *il ne va pas un seul point*. In *il ne va point*, negaţiunea *ne* neagă cuvântul pozitiv *punctum*.

Ille non manducat micam, expresie din latina vulgară a devenit în limba franceză *il ne mange mie*, el nu mănâncă nici o fărâmă, nu mănâncă de loc. Şi în acest exemplu *ne* neagă cuvântul pozitiv *micam*.

Ille non dicit rem, a devenit în limba franceză *il ne dit rien*. In *rien* nu mai recunoaştem pe *rem* din limba latină; rien a devenit o simplă negaţiune, după cum se poate vedeà din expresiunile *Un homme de rien; dire des riens*.

Tot astfel se întrebuinţează şi vorbele *goutte*, *brin*, *guère*: *On n'y voit goutte* (lat. *gutta*), e întunerec *beznă*;

1) Strigl H, *Sprachwissenschaft fur Alle*, III, de unde împrumutăm câtevà exemple.

www.dacoromanica.ro

il n'y en a brin, nu-i nici un *pic; buvez-vous du vin? Guère* [1]), o *leacă*.

Din cele de până acì se constată două lucruri:

1. Negarea unei idei, în limba franceză, se face prin două cuvinte negative.

2. Negaţiunea simplă neagă o vorbă pozitivă, o vorbă care la origine nu erà negaţiune: passus, punctum, mica, res, gutta, brin, guère.

III

In limba română negarea unei propoziţiuni se face prin adverbul *nu: el* **nu** *scrie;* precizarea unei idei negative prin substantivul *nimenea*, pentru fiinţe: **nimenea nu** *scrie* şi prin *nimica* pentru lucruri: *el* **nu** scrie **nimica**.

Ca şi în limba latină vulgară, *două sau mai multe cuvinte negative se întăresc, iar nu se exclud.*

Nimenea sau *nime (ne... personne*, formă analoagă cu germanul *Niemand*, din *ni*, nicht *je* şi *man*, Mann, Mensch, la care s'a adaus mai târziu neorganicul *d*, adică nicht ein Mensch, nicht eine Person, *ne... persone* [2]) ital. *nissuno niuno)* este latinescul *nemo*, *neminem* (nĕ—hĕmo prin asimilare vocalică, ne-homo). Prefacerea lui e în i este sau o influenţa slavă, sau un fenomen de asimilare [3]).

Mai interesantă este etimologia vorbei *nimica*.

Acest cuvânt este compus din *nĕ* şi *mica*, adică din adverbul primitiv *nĕ* sau *nĕc* şi din substantivul, frequent în latina clasică, *mica* fărămitură: *mica panis, mica salis*, fr. mie, germ. Krümchen, Brodkrume.

Mica, din care a derivat *micidus*, mititel, minuscul şi *micarius*, cel ce adună fărămiturile, are aceeaş rădăcină

1) Brin, fr. *Hilum*, este o vorbă celtică *Guère* probabil *curare*, a lecuì; *guère*, o leaca

2) Cf. Strigl, *op cit* pag 42

3) Cf O Densuşianu *Histoire de la langue roumaine* I, p 243.

www.dacoromanica.ro

cu gr. σμικρός, μικρός, dialectal μικός, latinul vulgar micus, a, um, de unde adjectivul nostru *mic, mică* [1]). Aceeaş rădăcină o găsim şi în ger *smar*, klein, *smachen*, a micşorà [2]).

Mica ne-a dat, în limbile romanice, fr. *mie, miette*, it. *mica* (dialectal miga), sp. *miga*, prov. *micha*.

Mica, ca substantiv simplu, de sine stătător, a dispărut, din limba română. El se găseşte în scrierile noastre vechi, cu înţelesul de *clipă:* Să-şi piarză vieaţa într'o *mică* de ceas, de atâtea părţi ce aveà răsboiu; să tămăduiască bolnavul într'o *mică* de ceas [3]).

Mica îl mai găsim în compusele *ni-mica*, — în limba noastră veche *ne-mica*—în *du-micare, zdrumicare, deremicare* [4]).

Ille non facit micam sau *ille non facit nec micam*, expresiune desigur întrebuinţată în latina vulgară, el nu face nici măcar o fărâmă, nici cel mai mic lucru, a devenit în româneşte, *el nu face nimica* [5]).

Ca şi în limba latină şi ca şi în limba franceză, adverbul de negare, *nu neagă raportul dintre subiect şi predicat, ci cuvântul pozitiv* care este în cazul de faţă *mica*.

Uneori, în româneşte, nici nu este necesar adverbul *nu* d e.: *a făcut nimica toată*, în loc de n'a făcut nimica.

Dar, pe când în limba franceză găsim mai multe cuvinte devenite negaţiuni: *pas, point, mie, rien, goutte, guère, brin*, în limba românească locul acestor cuvinte îl ţine numai cuvântul *mica*.

Cu toate acestea, şi în limba noastră, mai puţin însă ca în limba franceză, avem câtevà cuvinte întrebuinţate în locul negaţiunii *nimica*.

Astfel avem, în limba populară, expresiunea *cica-mica*

1) S Puşcariu *Etymologisches Worterbuch der rumanischen Sprache* Cf. O. Densuşianu. *op, cit*, pag 201

2) A. Walde, *op. cit.* pag. 384

3) Varlam, *Cazania* 1643 şi 242 cf. Puşcariu *op cit.*

4) Cf fr *émier* (mica-mie), sp *migar*

5) In limba germană veche *nicht ein biôt, niht eine bône* Cf Strigl, *op cit* pag. 41

www.dacoromanica.ro

sau *ciga miga:* a vorbì *ciga-miga*, plural *cicuri-micuri* sau *ciguri-miguri.*

De unde această expresiune?

In limba latină există, foarte rar întrebuinţat de scriitorii clasici, cuvântul *ciccus-i (cicus)*, cu însemnarea proprie de: *peliţa ce înconjoară bobul, pelişoara ce învelește un fruct*, iar impropriu: *de fel, de loc* [1]). Din acest *ciccus*, în unire cu *mica* s'a format, fără îndoială, expresiunea românească, pe cale de a dispăreà: *cica-mica, ciga-miga.*

In locul vorbei *mica* noi avem expresiunile onomatopeice: *ţâră* şi *pic: dă-mi o ţâr' de pâine, stai un pic acì*, — după analogia lui *gutta — nici o ţâră* şi *nici un pic*, fiind expresiuni identice cu substantivul *nimica.*

Tot în locul lui *mica* întrebuinţăm ungurescul *fel-feliu*, parte-părticică, jumătate: *nu l-am văzut de fel* şi slavicul *leac* şi *leacă: stai o leacă acì, nici de leac nu-i bun*, format după analogia ital. *guari, non guèri*, fr. *guère, curare* a lecuì.

In expresiunea *nu l-am văzut de loc, de loc* este un echivalent al lui *punctum, point*, metaforă analoagă, dacă cumvà expresiunea *de loc* nu va fi înlocuit slavicul *de leac*, în vremea când cuvântul acesta nu va fi fost destul de înţeles de cei cari îl întrebuinţau.

In acelaş sens, spre a ne da o idee negativă, s'a întrebuinţat desigur şi următoarea frază:

Ille non dicit vocem, el nu zice o vorbă, *nu spune nici o boacă* (vocem), nici o *slovă*, nici o *iotă.*

Tot cuvinte negative sunt socotite în limba românească şi: *fir, (firicel), bob, (boabă), picătură, neam, tufă*, etc. [2]).

1) *Ciccum non interdum*, nu mă îngrijesc de loc. Plaut, *Rudens* 580

2) In programul şcoalelor secundare s'a introdus, la studiul limbei latine, *negaţiunea dublă* Nu există în latineşte o negaţiune dublă Poate au voit autorii programului să zică: *întrebarea dublă.*

www.dacoromanica.ro

O ODĂ A LUI HORATIU TRADUSĂ de ALEXANDRU ODOBESCU [1])

Activitatea literară a lui Alexandru Odobescu s'a manifestat pe diferite tărâmuri, dar ea a fost rodnică şi creatoare mai ales în domeniul artelor. Cunoscător adânc al literaturilor antice, al căror caracter este eminamente artistic, Alexandru Odobescu a urmărit în deosebi, în în preocupările sale asupra lumei greco-romane şi în studiile sale anticarice, latura artistică a operilor pe cari le cercetà Pentru el, forma desavârşită în care erau îmbracate ideile prezentà mai mult farmec şi aveà mai mare interes decât înseşi ideile şi, din acest punct de vedere, el pâşià pe urmele acelor scriitori antici cari, uneori, de dragul formii, sacrificau înşuş fondul, fapt care a avut ca rezultat, câte odată, chiar denaturarea adevărurilor istorice.

Fire de artist, şi versificator de seamă — pe lângă cele două poesii publicate în «România Literară» a lui Alexandri, ni s'au mai păstrat în manuscris o muţumime de încercări poetice, mai ales din tinereţe, — Alexandru Odobescu s'a găsit îndemnat să redeà în româneşte mai multe din producţiunile geniului poetic grec şi latin. Aceste producţiuni le-a redat el atât în versuri cât şi în proză. Şi, după cum prozatorii clasici, în deosebi oratorii şi istoricii se preocupau, în primul rând, de armonia frazei lor, tot astfel şi Alexandru Odobescu puneà cea

1) *Orpheus*, I 1.

www.dacoromanica.ro

mai mare greutate pe muzicalitatea frazei. Urechia lui Alexandru Odobescu, întocmai ca şi urechea muzicantului, simţià un deliciu când percepeà cadenţa periodului compus artistic şi se revoltà, când o disonanţă îi atingeà neplacut timpanul.

Alexandru Odobescu scrieà greu ; din pana lui nu curgeau lin frazele. Cine a asistat vreodată la vre-o compunere literară a sa, sau cine l-a văzut pregătindu-şi vre-o lecţie pentru cursul său de archeologie, cum mi s'a dat mie prilejul să asist şi să-l văz, a putut să constate că fraza lui Odobescu erà muncită, că textul său, până să capete o formă definitivă, trebuià să sufere nenumărate ştersături şi numai când urechea sa de artist erà satisfăcută, erà şi fraza socotită ca definitivă. Erà şi el unul dintre discipolii lui Horatiu care recomandă *lima*, pila, şi, pentru ca lucrarea să fie desăvârşită, cereà ca ea să fie necontenit prelucrată, timp de ani intregi, *nonum in annum*.

In dragostea sa pentru perfecţiunea formii şi am puteà zice în patima sa pentru literatura şi cultura greco-romană, Alexandru Odobescu, ca descendent al Romei, cum îi plăceà să se numească adeseori ajunsese la convingerea, fără îndoială neîntemeiată, că limba românească are toate însuşirile limbilor clasice şi că în ea poate încăpeà fraza ticluită după calapodul antic. Şi, în aceasta privinţă, deşi Odobescu adeseori îşi băteà joc, în glumă, de elevii săi cari, ca bunăoară Ionescu-Gion, afectau stilul archaic al cronicarilor, întrebuinţà totuş şi el, de multe ori, inversiunile ce le găsim în aceşti cronicari, a căror sintaxă evident se apropià mai mult, într'o epocă când limba noastră literară nu erà bine fixată, de sintaxa latină.

Spre a arătà superioritatea formei asupra fondului, Alexandru Odobescu a făcut o sumedenie de traduceri, atât din limba franceză pe care o cunoşteà tot aşà de bine ca şi limba sa maternă, cât şi din limbile clasice. A tradus pe Hesiod în întregime, tradusese pe Horatiu al cărui manuscris mi l-a arătat, tradusese nenumărate

www.dacoromanica.ro

pasagii din Homer şi Vergiliu, dintre cari unele se mai găsesc pe la elevii săi, a redat în româneşte pe Pausanias, din care pasagii întregi a cetit studenţilor săi dela Universitate sau dela Şcoala Normală Superioară.

Din Horatiu, între manuscrisele sale, nu s'a mai găsit decât traducerea unei singure ode, pe care, fiindcă nu se află în coleclia de şcoală a poetului, o redăm aci şi în textul ei latin.

Horatius

Donec gratus eram tibi
Nec quisquam potior bracchia candidae
Cervici iuvenis dabat,
Persarum vigui rege beat or

Lydia.

Donec non alia magis
Arsisti neque erat Lydia post Chloen,
Multi Lydia nominis
Romana vigui clarior Ilia

Horatius.

Me nunc Thressa Chloe regit
Dulcis docta modos et citharae sciens
Pro qua non metuam mori,
Si parcent animae fata superstiti

Lydia

Me torret face mutua
Thurini Calais filius Ornyti,
Pro quo bis patiar mori,
Si parcent puero fata superstiti.

Horatius

Quid si prisca redit Venus
Diductosque iugo cogit aeneo,
Si flava excutior Chloe
Reiectaeque patet ianua Lydiae?

Lydia

Quamquam sidere pulchrior
Ille est, tu levoir cortice et improbo
racundior Hadria
Tecum vivere amen, tecum obeam libens.

www.dacoromanica.ro

Oda aceasta, despre care învaţatul Scaliger din secolul al XVI spuneà că este mai dulce decât ambrozia şi decât nectarul şi adăugà că el mai bucuros ar voì să fie autorul ei, decât rege peste toată Aragonia, este o aplicare practică a preceptului lui Terentius: *amantium irae amoris redintegratio.*

Oda, destinată să fie cântată, este un duet format din trei perechi de strofe dintre cari întâia strofă se referă la trecut, a doua la prezent şi a treia la viitor, caracterizând ideia de fericirea trecută, de iubirea prezentă şi de împăcarea definitivă pentru viitor.

Din punctul de vedere al formei, farmecul acestei ode constă în dramatizarea ideilor şi în gradarea lor, în tocmai ca şi în cântecul amoebean, în care persoanele puse în acţiune caută să spună cam acelaş lucru, însă cu mai multă tărie şi graţie; punctul culminat îl găsim în *pro quo bis patiar mori.*

In ce priveşte cuprinsul odei, el corespunde în chip desăvârşit formei. Lydia, faimoasa Lydia, *multi nominis*, pe care Horatiu o iubise cu patimă şi care-l părăsise acum cu necredinţa pentru Calais din Thurium, — acelaş cu Sybaris, despre care într'alt loc spune poetul că l-a dat gata [1]), — Lydia despre care într'altă odă ne cânta că e o fată părăsită şi că o să păţească şi mai rău [2]), această Lydia care procurase poetului multe suferinţe, dar care odinioară îl făcuse mai fericit decât un rege din Persia, e gata să se împace acum cu iubitul ei de demult.

Fericirea de odinioară a trecut. Acum Horatiu iubeşte pe blonda fetişcană Chloe din Thracia, iar Lydia pe afemiatul Calais din Thurium. Chloe e meşteră în cântec şi ştie să-şi instrune chitara-i melodioasă; pentru ea poetul e gata să-şi dea vieaţa. Dar şi Lydia se usuca

1) Lydia, dic per omnes, *od.* I. 8 scrisa în aceeaş strofă asclepiadee

2) Horatiu I 25: Şi din ce în ce acuma tot mai rar auzi cântând
Lydio, tu dormi şi eu
Care te iubesc, eu deger nopţile întiegi oftând
Trad. D C Ollanescu

www.dacoromanica.ro

după Calais, fiul lui Ornytus din Thurium, pentru care e în stare să moară de două ori.

Cu toate acestea, iubirea lor, ori cât de înflăcărată ar fi, nu este desăvârşită. Ea a ajuns monotonă. Chiar şi seninul plăcut al cerului devine plicticos, când nu se arată din când în când şi nori. Căci vorba lui Goethe:

Alles in der Welt lasst sich ertragen,
Nur nicht eine Reihe von schonen Tagen

Iubirea monotonă a lui Calais şi dragostea barbarei Chloe nu puteà sa satisfacă pe sentimentala Lydia şi nici pe spiritualul poet. Sufletele lor aveau trebuinţă şi de altceva, trebuiau să fie înţelese. Şi atunci, în loc ca să se prăpădească ca Sappho, neînţeleasă de frumosul Phaon, se gândesc la o împăcare: Ce ar fi dacă s'ar întoarce din nou la iubirea de odinioară? *Quid si prisca redit venus?* Deşi Horatiu e stăpânit de Chloe, *me nunc regit*, şi deşi Lydia arde de plăcerea iubirii lui Calais, *me torret face mutua*, totuş poetul s'ar scuturà bucuros de blonda Chloe, *excutitur flava Chloe* şi ar întrà subt jugul iubirei desfăcute, iar Lydia, deşi îl găseşte uşuratic, mai uşor decât pluta, *levior cortice*, şi mai arţăgos decât marea turbată, totuş mai bucuros ar vrea sa moară cu el împreuna.

Alexandru Odobescu, care puteà sa se emoţioneze pâna la lacrimi şi care, când cetià un pasagiu dintr'un autor clasic, îşi puneà la contribuţie întregul său suflet, a dat odei lui Horatiu, care poate fi mai mult simţită decât tradusă, urmatoarea interpretare:

Horaţ.

Pe când ţi-eram eu drag
Şi când nici un alt june nu 'nconjora cu braţu-i
Grumazul tău cel alb,
Trait-am mai ferice decât tiranul Pers.

Lydia

Pe cand tu dupa al'a
N'ardeai şi când Lyd a nu-şi dase locul Chloei,
Lydia trăià mandra
Mai mult decât Ilia, slavità de Romani

www.dacoromanica.ro

Horaţ

Stapâna-mi e-acum Chloe
Ce ştie cu vers dulce să mângae chitara
Şi pentru ea n'am teamă
Să mor dac'ai vrea soarta să cruţe viaţa sa

Lydia

In mine arde flacari
De Calais aprinse, de dânsu 'inpărtăşite
Şi doă morţi răbda-voiu
D'ar vrea soarta să cruţe pe mândrul meu flăcău.

Horaţ.

Ce zici! de s'ar întoarce
Amorul din nainte, legând iar lanţuri rupte,
D'ar fi respinsă Chloe cu pletile bălae,
De s'ar deschide poarta Lydiei isgonite ?

Lydia

Deşi el e mai mândru
De cât o stea, tu însă, mai uşurel ca pluta,
Mai arţăgos de cât turbata mare,
Cu tine-i vieaţa-mi dulce, cu tine-aş vrea sa mor

Iată cum am tradus noi în proză această melodioasă odă:

Horatiu Când cu drag ina ţineai în braţu-ţi alb ca zăpada, cand un altul inai iubit nu-ţi cuprinsese gâtul, trăit-am mai ferice de cât un rege pers

Lydia Când o alta nu ţi aprinsese focul, când pe Lydia desmerdată cu fel de fel de nume, nu o puseseşi mai prejos de Chloe, trăit-am mai ferice ca Rea Silvia

Horatiu — Astazi sunt stăpânit de Chloe, fată din Thracia, ce ştie să cânte din lyra-i dulce ; pentru ea bucuros aş vrea ca să mor, dacă soarta i-ar da o vieaţă mai lungă

Lydia — Azi mă usucă iubirea lui Calais, fiul lui Ornytus din Thurium , pentru el bucuros de două ori aş vrea ca să mor, dacă soarta i-ar da o vieaţa mai lungă.

Horatiu Ce-ar fi, hei, de-ar veni din nou iubirea cea veche şi pe noi desbinaţi ne-ar duce în jugul cel aspru, dacă m'as scutură de Chloe cea blondă şi poarta-aş deschide-o Lydiei gonită ?

Lydia — El i-o stea lucitoare, iar tu mai uşor ca o pluta, mai arţăgos cu marea turbata; totuş aş vrea bucuros vieaţa să-mi duc în iubire cu tine, cu tine împreuna să mor.

www.dacoromanica.ro

PARTEA III

ΛΕΥΚΗ

INSULA ŞERPILOR [1])

I

In vara anului 1891, făcând sub conducerea d lui Gr G. Tocilescu, profesor de Istoria antică şi epigrafie la Universitatea din Bucureşti şi împreună cu studenţii Facultăţii de Litere, o escursiune archeologică în Dobrogea, spre a puteà vedeà la faţa locului, în Moesia Inferioară, monumentele şi localităţile antice şi mai ales falnicul trofeu al lui Traian dela Adam-Klissi şi oraşul de curând desgropat în valea acelui aş sat, ne-am abătut în drumul nostru dela Sulina la Constanţa şi pela punctul cel mai extrem al ţărei noastre din spre răsărit, pela mica dar celebra — mai ales în anticitate — Insula Şerpilor.

Impresiunea ce acest mic ostrov a lăsat asupră-mi, când, după o legănare de patru ore pe întinsul luciu al mării, am dat iarăş de siguranţa uscatului, a fost atât de vie şi neobicinuită, încât a redeşteptat cu mai multă putere în sufletul meu simpatiile ce le aveam pentru insula lui Achile, albicioasă în mijlocul *Pontului* negru şi ospitalieră în mijlocul celei mai *inospitaliere* mări.

1) Studiu publicat întâia oară în *Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie* vol VII, 1894

www.dacoromanica.ro

Interesul deosebit ce prezintă această insulă din punct de vedere archeologic şi însemnătatea-i din punct de vedere geografic şi, în fine, datoria ce-o avem ca Români de a face cunoscută şi Românilor o ţara românească, m'au determinat să o studiez, să dau o idee cât se poate mai completă şi în acelaş timp mai exactă, bazată pe marturii antice şi moderne, despre această insulă atât de puţin cunoscuta în literatura noastră.

Nezăbovind pe insulă, în escursiunea noastră, mai mult de două-trei ore, deabia avuram timpul necesar să facem

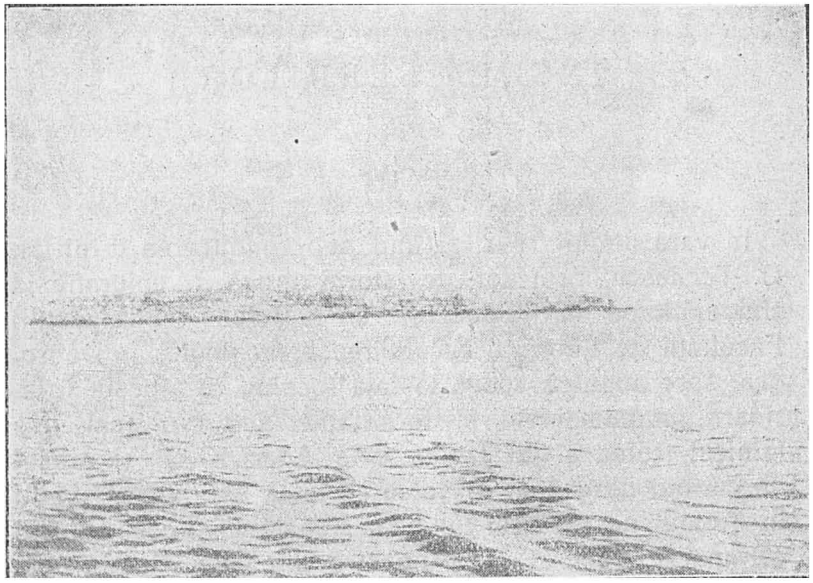

Insula Şerpilor, văzută din N. V

Bul Soc Sc Cluj

cunoştinţă cu ea şi cu ceeace în pripă puturăm vizità.

Cercetări mai de aproape n'am făcut, n'am avut timp sa facem, şi nu acesta erà scopul călătoriei noastre acì. E posibil şi în orice caz de dorit, ca Statul Român, astăzi stăpân pe insulă, să facă cercetări mai întinse şi sistematice. Nu putem prevedeà când acestea se vor face, ele fiind costisitoare şi împreunate cu multe greutăţi, nici care ar fi rezultatul lor, ele fiind numai o continuare a

www.dacoromanica.ro

celor făcute de Ruşi. Şi tocmai fiindcă aceste cercetări sunt deocamdată atât de problematice — Statul Român trebuind mai întâiu să cultive sau mai bine să continue cultivarea ţarinei, al căreia rod n'a desminţit până acum pe cultivator, Dobrogea şi Oltenia—ne-am hotărît să dăm acum la iveală resultatul cercetărilor făcute de alţii, să strângem într'un tot atât lucrările modernilor, cât, şi mai ales, cunoştinţele ce cu atâta profusiune şi uneori cu imaginaţie şi fantesie, ne procură cei vechi. Izvoarele de cari ne vom servî în expunerea de faţă vor fi de două feluri: izvoare interne pe cari ni le-a dat la lumină descoperirile, întâmplătoare sau intenţionate, ale vizitatorilor moderni ai insulei şi izvoare externe pe cari le găsim în literatura greco-romană.

Inainte însă de a începe cercetările noastre, credem că este necesar să determinăm mai întâiu, în mod precis şi sigur, situaţia geografică şi topografică a insulei, pentru ca pe aceste neîndoioase date să putem dezvoltà apoi studiul nostru de archeologie.

Pentruca să se poată urmări mai de aproape dezvoltările ce vom face, am crezut de neapărată trebuinţă să adăogăm în acelaşi timp şi harta geografică a insulei. Ea va cuprinde toate indicaţiile citate în cursul acestei lucrări.

Marea Neagră este săracă în insule; câtevà pe lângă ţărm, mici şi neînsemnate. Intre acestea cevà mai mare şi mai îndepărtată este insula numită în anticitate Λευκή, alba, sau *Achillea*, —de unde foarte probabil numele de *Chilia*, dat unui braţ al Dunărei, iar astăzi *Phidonisi*, *Ilan Adassi* sau *Insula Şerpilor*. Ea este situată în faţa braţului de mijloc al Dunărei la o distanţă dela Sulina de 44814 metri şi aşezată sub 45° 15′ 53 latitudine nordică şi 30° 14′, 41″ longitudine răsăriteană. Insula Şerpilor e o stâncă compusă din gresii silicioase dure, conglomerate şi cuarţite făcând parte din sistemul *Permic*, grupa Primară,[1]) şi având o suprafaţă de 17 hectare[2]). Circum-

1) Gr Ştefănescu, *Curs elementar de Geologie*, pag. 146
2) P Oprea, *Geografia judeţului Tulcea*, pag 42

www.dacoromanica.ro

ferenţa insulei e de 1973 metri; neavând însă o formă regulată, învăţatul archeolog H. Köhler într'o importantă lucrare [1]), des citată în studiul nostru, ne dă următoarele măsurători: dela Sud la Nord lungimea luată la mijloc e de 440 m., diametrul cel mai lung în direcţiune dela Sud-Vest spre Nord-Est e de 662 m. Inălţimea ţărmurilor se ucă pe alocurea până la 21 m., mai ales spre Sud şi Est, şi sunt în această parte a insulei preţipişi şi prăpăstioşi. In partea nordică şi vestică stâncile deabia se ridică peste nivelul mării. Nici apa în aceste părţi nu este adâncă. Pe când în celelalte părţi marea are o adâncime de 15 până la 20 şi chiar 25 metri, pe acì adâncimea ei nu e mai mare de 4 metri.

In apă de jurîmprejurul ostrovului se văd blocuri mari de piatră, cari par a fi provenit din rostogolirea depe insulă. Pe platoul ei, pe punctul cel mai culminant, se înalţă astăzi un far, înalt de 50 m. şi întreţinut de Comisiunea internaţională de navigaţiune pe Dunăre şi sub paza a patru gardieni, un sergent şi şase soldaţi. Atâţea erau în anul 1891. El se află în corpul unei clădiri ce serveşte de adăpost îngrijitorilor săi. Cu toate că farul sfidând valurile ce nu-l pot atinge se înalţă impunător, totuş nici cea mai ageră privire nu poate zări depe înălţimea lui, ţărmurii continentului. Aceştia dupăcum observaseră şi cei antici, sunt prea lăsaţi, ca să poată fi văzuţi din aceasta relativ nu prea lungă îndepărtare. Un motiv acesta mai mult ca navigatorii în vremuri de grea cumpănă, nezărind limanul de scăpare, să binecuvinte pe zeul, care le-a scos în cale spre mântuire un loc de adăpost.

Deşì Insula Şerpilor n'are nici un port, totuş poate fi abordată pe trei diferite locuri. Corăbiile, neputându-se apropià de ţărm din cauza stâncilor submarine, ancorează la oarecare distanţă, iar abordarea se face prin ajutorul

1) H. Kohler, *Mémoire sur les Iles et la Course consacrées à Achille dans le Pont-Euxin,* în *Mém de l'Acad de Petersb* T X pag. 531, a 1825.

www.dacoromanica.ro

bărcilor şi prin punctele *A*, *B*, *C*, însemnate pe harta ce o împrumutam dela Köhler. Dintre aceste trei intrări cea mai lesnicioasă este prin punctul *C*. Pe acì şi vântul este mai puţin puternic şi stâncile submarine mai rari şi mai puţin periculoase. O a patra intrare, impracticabilă dealtfel, este însemnată pe harta noastră cu litera *D*. Pe ţărmul Sud-Vestic lângă punctul *A* se zăresc urmele unui drum.

In mijlocul platoului se mai găsesc astăzi urmele unui templu de o întindere neobicinuită. Pe lângă acestea şi afară de rămăşiţele a trei ziduri şi două edificii, despre

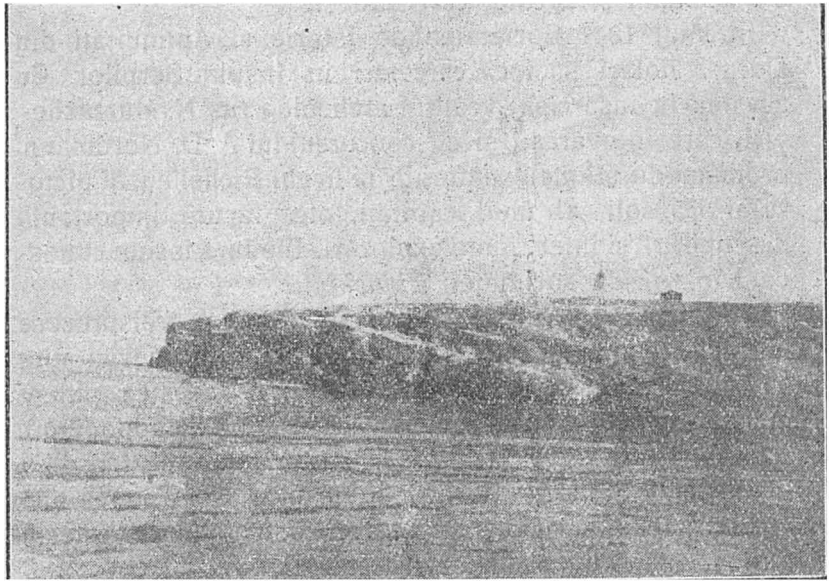

Insula Şerpilor, Promontoriul de N

Bul Soc Şc Clu

cari vom vorbì mai târziu cu amănunte, se mai pot vedeà pe insulă trei puţuri în stâncă, dintre cari unul la spatele templului cu o adâncime de 15 picioare şi cu o deschidere circulară de 6 picioare. El servià probabil ca rezervoriu pentru apă. Inaintea templului mai erà, pare se, încă un puţ cu aceeaş destinaţie. Celelalte două puţuri cari s'au descoperit pe insulă au o deschidere pătrata. Pe hartă sunt însemnate cu literele *d* şi *c*. Apa din ele

www.dacoromanica.ro

este dulce, confirmând astfel notiţa lui Ammian Marcellin care vorbind despre Leuce, ne spune: *ibi et aquae sunt* [1]) Evident că istoricul roman, ne vorbeşte acì despre apă dulce şi bună de băut, iar nu despre apă de mare, căci în acest al doilea caz notiţa n'ar mai fi fost la locul ei. Se găseşte deasemenea şi o cisternă.

Pelângă stâncile ce împrejmuesc insula, şi cari se întind peste o mare parte a ei, se află în mijloc un platou, a căruia suprafaţă e formată dintr'un strat, de două picioare adânclme, de pământ negru şi fertil. In timpul din urmă s'a semănat şi secară, care rodeşte.

In anul 1841 Societatea de Istorie şi Antiquităţi din Odessa hotărî să facă cercetări în Insula Şerpilor. Cu acestea fu însărcinat vestitul archeolog rus N. Murzachevici, care întovărăşit şi cu concursul lui A. D. Nordmann profesor de ştiinţele naturale la liceul Richelieu, al pictorului Bassoli, al unui căpitan, etc., făcură importante descoperiri şi interesante explorări. Ele fură făcute cunoscute în revista societăţei, *Zapiski* [2]).

Nordmann a constatat cu această ocaziune treisprezece feluri de plante anuale, pe cari însă Murzachevici uită să le consemneze în studiul său. Intre acestea putem enumăra *pirul* (triticum repens), *laba gâştii* (chenopodium), *răgozul* (flava carex) şi *timoftica* (phleum pratense). [3]) Plante mirositoare şi flori nu se găsesc; deasemenea nici arbori sau tufişuri, despre a căror existenţă ne povesteşte Philostrat într'un pasagiu citat mai la vale [4]).

1) Ammiani Marcellini, *Res gestae XXII*, 8.

2) *Zapiski imperatorscago odesscago obscestva istorii i drevnostici*. I, pag. 594: Călătorie în insula Leuce sau Phidonissi. Datorim traducerea acestui studiu Domnului Emil M. Teodorescu, căruia ne simţim datori a-i aduce pe această cale mulţumirile noastre

3) F Ukert, *Geographie der Griechen und Romer*, III pag. 448

4) Philostrati, *Heroica*, pag. 244 Dela 1894, când am publicat pentru întâiaş dată acest studiu de archeologie şi până astăzi, Insula Şerpilor a mai fost studiată, după cunoştinţa ce avem, de **Procopian Procopovici**. în *Etliche Pflanzen der Schlangen Insel*, Publicaţiile Societăţii naturaliştilor din România, No. 3 (1902), de **G. Murgoci**. în *Cercetări geologice în Dobrogea nordică, Anal Inst. Geol. al Ro-*

www.dacoromanica.ro

Stăpânele ostrovului, se poate spune cu drept cuvânt, sunt păsările. Sunt nenumărate ca mulţime, cu toate că nu sunt decât numai de două specii. *Lari* (larus cachinans), al căror ţipăt seamănă foarte mult cu râsul de copil şi *cormorani negri* (phalacrocorax), cari îşi fac

mâniei V. 1912, apoi de d Dr. P. Enculescu, în *Contribuţiuni la vegetaţia fanerogamică a Insulei Şerpilor, Bulet de inform. al grăd bot. şi Muz. Univ. Cluj*, IV, Cluj şi de Dr Al. Borza, în interesantele sale studii *Contribuţii la cunoaşterea vegetaţiei şi Florei Insulei Şerpilor*, 1924 şi *Nouă contribuţiuni la cunoaşterea Vegetaţiei şi Florei Insulei Şerpilor* în *Bulet Societ de Ştiinţe din Cluj*

Cităm pentru cititorii noştri numai concluziunile la cari ajung domnii *Enculescu* şi *Borza*.

Constatarea de mai sus, zice d Enculescu, ne dă posibilitatea de a ne explică originea vegetaţiunii de pe insula in modul următor Odată ieşită de sub stăpânirea valurilor mării, fie prin coborîrea nivelului acesteia, fie prin înălţarea uscatului — înălţare care se pare că a avut loc după depunerea loessului — stânca goală a suferit acţiunea agenţilor externi anorganici şi organici din care a rezultat actualul său sol Paralel cu aceasta s'a desvoltat şi vegetaţia sa din seminţe ce au fost aduse acî de vânt, ca în cazul seminţelor de papus şi a unora dintre cele mici, de valuri, de păsări şi, de sigur, chiar omul a intervenit într'o măsură oarecare în aducerea de seminţe de plante de tot felul pe această insulă, cu ocazia numeroaselor sale vizitări. Selecţionarea plantelor ce constituie azi vegetaţia Insulei Şerpilor a fost efectuată numai de solul său, foarte bogat în humus şi care în genere se reazema direct pe stâncă , pag 94

Rămâne stabilit, zice d Borza, că *a*) Vegetaţia Insulei Şerpilor este o stepă în înţelesul clasic al cuvântului, o stepă ierboasă, cu puţine asociaţii şi cu faciese de subasociaţii stepice, condiţionate de factori edafici

b) Flora săracă a Insulii Şerpilor are caracterul unei flore euponţice, cu precumpănirea elementelor pontico-mediterane, având tendinţa de a produce unele rasse proprii acestei insule

c) Flora aceasta este tânără şi pare a fi introdusă în bună parte şi de om, pe lângă factorii, cari sunt următorii, în ordinea importanţei lor. păsări, vânt, apă; nu este deci de înfăţişare primară, ci mult influenţată de om.

d) Din punctul de vedere floristic şi genetic, Insula Şerpilor poate fi deci considerată ca o unitate floristică distinctă, bine caracterizată, pe care o numesc «Circumscripţia Insulei Şerpilor , făcând parte din Ţinutul central european, provincia Pontică, regiunea sau zona stepelor ruso-române» pag. 66

www.dacoromanica.ro

cuiburile prin crăpături de stânci. Larii sunt albi şi frumoşi, însă aşà de răutăcioşi, că nu lasă pe nici o altă pasăre să se odihnească pe insulă. Urmăresc chiar şi pe oameni. Se nutresc cu peşti. In timpul clocitului nu poţi face doi paşi fără să dai peste cuiburile lor. Mulţimea lor, probabil, face ca insula să fie roditoare.

In afară de păsări, insula mişună de *şerpi negri*, (coluber hydrus) — de unde şi numele ei de Insula Şerpilor— având capul mic, pântecele roşiatic şi o lungime de 4—5 picioare. Se nutresc cu păsări şi se ascund în stânci. Sunt mai mult hidoşi decât răi.

In fine ultima clasă de stăpânitori ai insulei, şi cei mai primejdioşi în acelaş timp, sunt nişte insecte numite *scolopendrae cingulatae*, cari în cea mai mare parte se ascund în pământ [1]),

Nordmann a observat în apă *raci* negri de patru feluri cancer maenas, thalitrus montagii, eriphia spinofrons şi grapsus variegatus.

II

Până acì am determinat cu date precise şi după izvoare moderne situaţiunea şi topografia Insulei Şerpilor. In cele următoare să o studiem din punct de vedere archeologic şi istoric.

Oricât de imaginare şi închipuite, oricât de plăsmuite şi fictive am fi dispuşi să socotim azi în mintea noastră rece şi pozitivistă nenumăratele notiţe ce le găsim răspândite în literatura greco-romană despre această insulă celebră, totuş urmele şi resturile ce au rămas neclintite, în cursul veacurilor şi în mijlocul celei mai turbate mări, cu toată furia valurilor ce se încearcă să le nimicească, ne silesc, fără voia noastră chiar, să admitem, că tradi-

1) Murzachevici, *op. cit.* pag. 550

www.dacoromanica.ro

ţiunea clasică despre Leuce este, cel puţin în parte, adevărată şi ne impune în acelaş timp să examinăm, tot cu date sigure şi cu monumente existente, întrucât mărturiile celor vechi sunt vrednice de credinţă.

Nici o alta parte a ţărilor locuite azi de Români n'a atras atât de mult şi aşà de curând atenţiunea şi admiraţiunea celor vechi ca Insula Şerpilor. Situată într'o mare de miracole, într'o mare, care înainte de dezvoltarea relaţiunilor comerciale se credea ca cea mai întinsă—de unde numirea de mare prin excelenţă, *Pontus* — la nordul ei ne mai existând ţări,— insula Leuce a devenit şi mai miraculoasă prin faptul că a fost atribuită celui mai mare dintre vitejii Grecilor, lui Achile, celebrul erou al lliadei lui Homer. In general, cei vechi nu şi-au putut formà nici odată o idee exactă despre Marea Neagră şi împrejurimile ei. Spre apus lumea se întindeà până la Columnele lui Hercule, spre răsărit pânăla Borysthene (Dniepru) şi bogatul în fasani Phasis. Cunoştinţe mai sigure dobândiră însă numai dupăce se stabiliră coloniile romane pe ţărmurii Pontului, în Istrus, Olbia, Callatis, Apollonia etc., în secolul al Vll şi al VI înaintea erei noastre. Din aceste vremuri începând, tradiţiunea despre insula lui Achile se răspândeşte din ce în ce mai mult; din aceste vremuri Leuce e privită ca sanctuarul lui Achile, comun tuturor Grecilor de pe ţărmurii Portului Euxin.

Cel dintâiu scriitor, care înainte de Pindar ne pomeneşte de Leuce, este Arctinus din Milet. Acest poet, pe la anul 777, în *Aethiopida* sa, ne povesteşte cum Thetis «luând de pe rug pe fiul său, Achile, îl duse în insula albă», ἐκ τῆς πυρᾶς ἀναρπάσασα τὸν παῖδα εἰς τὴν Λευκὴν νῆσον διακομίζει [1]). Din aceste cuvinte ale lui Arctinus rezultă că încă de pela anul 777 a. Chr. există tradiţia despre consacrarea Leucei fiului lui Peleu şi al Thetidei, cu toate că, o sută de ani mai târziu chiar, Ibycus din Rhegium şi Simonide din Ceos şi mai apoi poetul atenian Callistrat

1) Photius, cod. 239, la C Muller, *Geographi Graeci minores*, I. pag. 397.

www.dacoromanica.ro

ne spun că Achile petrece pe câmpiile elisee împreună cu alţi zei şi semizei [1]). Că Achile locueşte după moarte într'o insulă, nu este ceva nou, de oarece lăcaşul de repaus al eroilor dupa părăsirea vieţei pământeşti, erà insu'ele Oceanului Astfel găsim bunăoară pe Menelau locuind într'un ostrov al Oceanului. Şi, pentru cei vechi Πόντος ἄξενος erà tot un fel de ocean, dar mai primejdios.

Dacă însă Arctinus nu ne spune unde se află acea insulă albă, Pindar într'una din ode cântă «în Pontus Achile are o insulă strălucitoare».

Ἔχει
Ἐν δ'Εὐξείνῳ πελάγει
Φαεννὰν Ἀχιλλεὺς
Νᾶσον. [2])

După Arctinus şi Pindar, cel mai vechiu poet, care face menţiune de Leuce este Euripide. Marele tragic pune pe Thetis să promită lui Peleu că «va vedeà pe Achile locuind în lăcaşurile insulare, pe termurul cel alb din mijlocul Pontului Euxin, [3])

Ἀχιλλέα
Ὄψει δόμους ναίοντα νησιωτικοὺς
Λευκὴν ἐπ᾽ἀκτὴν ἐντὸς Εὐξείνου πόρου,

iar în alt loc pomeneşte despre «ţara bogată în păsări, de ţărmul cel alb, şi frumoasa Cursă a lui Achile din Pontul Euxin». [4])

Τὰν
Πολυόρνιθον ἐπ᾽ αἶαν,
Λευκὰν ἀκτὰν, Ἀχιλῆος
Δρόμιους καλλισταδίους, Εὔ-
ξεινον κατὰ πόντον

1) Kohler, *op. cit* pag. 533
2) Pindari, *Nemea* IV, 49
3) Euripidis, *Andromacha*, v. 1249
4) Euripidis, *Iphig in Taur.* v 435. Cf şi Ukert. *loc. cit.* pag. 443.

www.dacoromanica.ro

In acest ultim pasagiu al lui Euripide vedem pelângă numirea insulei de *alba*, amintindu-se şi Cursa sau Dromul lui Achile. In adevăr eroul Grecilor erà adorat de toate colonile eline din jurul Pontului Euxin. Şi de aceea nu trebuie să ne mire împrejurarea, ca în Marea Neagră găsim închinate Pelidului şi Leuce şi Dromul.

Mica insulă din faţa fluviului Borysthene (Dniepru), numită ἡ Βορυσθένης νῆσος, astăzi Berezan, cu toate afirmările lui Köhler, că ar fi fost *consacrată tot lui Achile*, după toate probabilităţile, n'are a face cu cultul acestui erou; pelângă aceasta toţi scriitorii antici, câţi ne vorbesc de Leuce, nu ne pomenesc nimic despre insula lui Achile şi viceversa cei cari amintesc de aceasta din urmă, trec cu vederea pe cea dintâiu. Marea raspândire a cultului Thetidei în Leuce şi Drom şi mai ales în Istrus şi Olbia, unde după marturia lui Dione Chrysostom se ştia Iliada lui Homer pe de rost [1]), se datoreşte faptului că Achile erà eroul naţional al Ionienilor

Arctin, Pindar şi Euripide vorbind de insula Leuce ne spun numai, că ea se afla în Marea Neagră, dar nu-i determină situaţiunea. De oarece însa în literatura clasica, dupa cum vom vedeà îndata, întâlnim acest nume dat şi altor localităţi, ni se impune sa cercetăm cari erau parerile celor vechi despre situaţiunea insulei ce ne preocupă.

Am observat mai sus, că cei vechi n'au fost nici odată în stare sa-şi faca o idee clara despre Marea Neagra în general şi despre situaţiunea Leucei în special. Pe aceasta din urmă unii o puneau prea la Nord, în faţa fluviului Borysthene, confundând-o de multe ori cu insula ce poarta acelaş nume, alţii, geografi vestiţi ca Ptolemaeu, o aşezau prea la Sud, lângă ţărmurii Moesiei Inferioare.

In *Heroica* sa, vorbind Philostrat despre Achile ne spune că locueşte în Leuce, o insulă «pe cari cei ce intră în Pont o au în stânga, ἡ τίθενται ἀριστερὰν οἱ τὸ στόμα

1) Dionis Chrysostomi, *Oratio XXXVI Borysthen* pag 78, la Kohler, *op. cit* pag 632.

www.dacoromanica.ro

τοῦ Πόντου ἐσπλέοντες.[1]) Mai puţin precis chiar decât Philostrat determină situaţiunea insulei gramaticii Stephan din Byzanţiu şi Hesychiu. Cel dintâiu, autor al dicţionarului geografic *Ethnica*, vorbind pela anul 610 d. Chr. de Ἀχιλλέως δρόμος, ne spune că «există şi o insulă Achilea, pe cari unii o numesc Leuce, ἔστι καὶ νῆσος Ἀχίλλεια, ὡς δ' ἔνιοι Λευκή; cel de al doilea, vestit gramatic Alexandrin de prin sec. III al erei noastre, cu câtevà sute de ani, prin urmare înaintea lui Stephan din Byzanţiu, se exprimà aproape în aceiaşi termeni. La vorba Ἀχίλλειον πλάκα ne spune că ar fi identic cuvântul cu «insula lui Achile numită Leuce, τὴν Ἀχιλλέως νῆσον, τὴν Λευκὴν λεγομενην».[2])

Istoricul Roman Ammian Marcellin greşeşte când aşează insula noastră în apropierea Tauridei. Căci iată ce ne spune în scrierea-i citată mai sus: «De această Tauridă (azi Crimea) se ţine şi nelocuita insulă Leuce, consacrată lui Achile. Cei carı dın întâmplare sunt aruncaţi acì, după vizitarea urmelor antice, a templului şi a ofrandelor, închinate aceluiaş erou, pleacă seara la nave, căci se zice că nu fără pericolul vieţei înoptează cinevà acì. Sunt şi ape în insulă şi păsari albe, asemenea halcyonilor (păsări marine). In hac Taurica insula Leuce sine habitatoribus ullis Achilli est dedicata. In quam si fuerint quidam forte delati, visis antiquitatis vestigiis, temploque et donariis eidem heroi consecratis, vesperi repetunt naves: aiunt enim, non sine discrimine vitae illic quemquam pernoctare. Ibi et aquae sunt, et candidae aves nascutur halcyonibus similes.[3])

Ceva mai precis decât scriitorii citaţi, a determinat poziţiunea Leucei poetul Alexandrin Lycophron, care vorbind despre Achile ne spune că: Locueşte de mult

1) Philostrati, *Heroica*, pag 244

2) Stephanus Byzant. şi Hesychius la vorbele respective. Imitatorul lui Homer, Quintus Smyrnaeus (la vers III 671-779) şi Hermias, scoliastul lui Platon (*Phaedr. XIX*) vorbesc despre Leuce, însă numai în treacăt. Cf. Kohler, *op cit.* pag. 543

3) Ammiani Marcellini *op. cit XXII*, 8.

www.dacoromanica.ro

timp pe stânca albă de spume dela gurile mlăştinoase ale fluviului Celtic (Istrul).

Λαρὸν φαληριῶσαν οἰκήσει σπίλον,
Κέλτρου πρὸς ἐκβολαῖσι λιμνσίων ποτῶν"[2])

Unul dintre cei mai vechi geografi, Scylax, se exprimă în Periplul său: «Drumul în linie dreaptă dela Istru până la Criumetopon (Arietis frons, promontoriu în Chersonesul Tauric) e de trei zile şi trei nopţi. Dacă ia însă cineva ţărmul, drumul e dublu, căci acì este un golf, în care se află o insulă, deşartă ce e drept, numită Leuce şi consacrată lui Achile, Παράπλους εὐθὺς ἀπὸ Ἴστρου ἐπι Κριοῦ μέτωπον τριῶν ἡμερῶν καὶ τριῶν νυκτῶν, ὁ δὲ παρὰ γῆν διπλάσιος ἔστι γὸρ κόλπος Ἐν δὲ τῷ κόλπῳ τούτῳ νῆσος ἐστι, νῆσος δὲ ἐρήμη, ᾗ ὄνομα Λευκὴ, ἱερὰ τοῦ Ἀχιλλέως» [3])

Scriitorul anonim al «*Descrierei pământului*», probabil Scymnus din Chios, după cum de obiceiu se crede, determină şi mai precis depărtarea insulei noastre de continent. El vorbind despre Istru, care se varsă pe cinci guri [1]) în Pont zice între altele: Peuce se numeşte după marea mulţime de pini (πεύκη) ce cresc pe ea. Drept în faţă-i este aşezată în mare insula lui Achile. Aceasta are o mulţime de păsări domestice şi oferă un sfânt spectacol celor cari acì sosesc. De pe insulă nu se poate vedeà nicăirea continentul, cu toate că acesta nu-i mai departe decât patru sute de stadii, după cum spune Demetriu,

Πεύκη δὲ λέγεται διὰ τὸ πλῆθος ὧν ἔχει
Πευκῶν· ἐκ εὐθείας κατ' αὐτῆν πελαγία

1) Lycophronis, *Cassandra*, v. 186

2) Scylacis Caryandensis, *Periplus*, 68.

3) In antichitate se cunoşteau mai multe braţe ale Dunării, sau ale fluviului Celtic, care izvorăşte dela Rin; Ptolemaeu ne spune că aveà ca şi Nilul şapte guri Herodot între alţii ne spune că aveà numai cinci In general se numărau următoarele şase braţe, începând dela Nord: Psilum, Boreum, Pseudostomon, Calum, Naracum şi Sacrum (Hieron sau Peuce)

www.dacoromanica.ro

Ἀχιλλέως ἡ νῆσός ἐστι κειμένη.
Θέαν ἱεροπρεπῆ τε τοῖς ἀφικνουμένοις.
Οὐ δυνατὸν ἀπὸ ταύτης δ'ἰδεῖν χώραν τινά
Καίπερ ἀπεχούσης τὴς πέραν στάδια μόνον
Τετρακόσι', ὡς δὴ συγγρόφει Δημήτριος» [1])

Dionisiu Periegetul în scrierea sa «*Orbis Descriptio*» aşază insula Leuce prea spre Nord, în faţa fluviului Borysthene Citãm pasagiul caci el este important şi pentru alte cunoştinţe ce aflăm în el.

«In partea stângă a Pontului Euxin se găseşte în mare o vestită ınsulă în faţa lui Borysthene. Ea este închinată eroilor. Se numeşte Leuce, fiindcă animalele, cari trăesc acolo, sunt albe. Se spune că prin vaile deşerte ale insulei rătăceşte sufletul lui Achile şi al altor eroi, căci o astfel de recompensă s'a dat de Jupiter celor buni pentru virtutea lor, virtutea atrage după sine onoare eternă,

Ἔστι δέ τις σκαιὸν ὑπὲρ πόρον Εὐξείνοιο
Ἄντα Βορυσθένεος μεγαλώνυμος εἰν ἁλὶ νῆσος
Ἱρώων· Λευκὴν μιν ἐπωνυμίην καλέουσιν,
Οὕνεκά οἱ τὰ πάρεστι κινώπετα λευκὰ τέτυκται·
Κεῖθι δ' Ἀχιλλῆός τε καὶ ἡρώων ῥύτις ἄλλων
Ψυχὰς εἱλίσσεσθαι ἐρημαίας ἀνὰ βήσσας·
Τοῦτο δ' ἀριστήεσσι Διὸς πάρα δῶρον ἐπηδεῖ
Ἀντ' ἀρετῆς· ἀρετὴ γὰρ ἀκήρατον ἔλλαχε τιμήν [2])

In determinarea poziţiunei Leucei mai mult se apropie de exactitate geograful Strabo. Impărţind întreg Pontul

1) Anonymi (vulgo Scymni Chii), *Orbis Descriptio*, 789-796, în *Geographi Graeci minores* I. pag 228. După cum se vede de acì, Scymnus citează un fragment din scrierea perdută a lui Demetrius din Callatis (Mangalia)

2) Dionysii, *Orbis Descriptio*, 541-548. Aceeaşi eroare face Conon în Naraţiunile sale. Cononis, *Narrat* XVIII, 257-258, la Kohler, *op cit* pag 545

www.dacoromanica.ro

în două jumătăţi, aşează în partea vestică ἡ λευκὴ νῆσος Mai apoi ne spune «La cinci sute de stadii departe de revărsatul fluviului (Tyras, Dnistru), se află în mare insula Leuce, consacrată lui Achile. Διέχει δὲ τοῦ στόματος ἡ νῆσος ἡ Λευκὴ, δίαρμα πεντακοσίων σταδίων ἱερὰ τοῦ Ἀχιλλέως, πελαγία» [1]) Această cifră de 500 de stadii, autorul Crestomaţiei lui Strabo, din eroare o aplică distanţei dintre Leuce şi Peuce: «că insula Leuce se află în mare la o distanţă de cincisute de stadii spre răsărit dela Peuce şi consacrată lui Achile,

Ὅτι ἡ Λευκὴ νῆσος ἀπὸ τῆς Πεύκης ἀπέχει πρὸς ἀνατολὰς στάδια πεντακόσια εἰς τὸ πέλαγος, ἱερὰ Ἀχιλλέως» [2])

Am spus mai sus că în determinarea poziţiunilor geografice niciodată cei vechi n'au putut ajunge la preciziunea noastră de astăzi. Oricât de dezvoltat a fost în antichitate comerciul maritim, totuş, navigaţiunea neajungând la perfecţiunea modernă, cei cari călătoriau pe apă, rareori se hasardau să plutească pe întinsul mării şi mai ales în *Pontul neospitalier*. Peste tot, cei vechi au rămas navigatori de ţărm. Direcţiunea nordică pentru cel care pleacă din Bosforul Tracic este fluviul Borysthene. Istrul chiar ca să se verse în mare îşi îndreaptă mai întâiu cursul spre miazănoapte. Strabo ne spune că el nu se varsă departe de gurile lui Tyras şi Borysthene. De aceea, geograful roman Pomponius Mela se exprimă: «Leuce, situată la răvărsatul lui Borysthene, e foarte mică şi poartă numele de Achillea, fiindcă acì Achile a fost îngropat: Leuce, Borysthenis ostio objecta, parva admodum, et quod ibi Achilles situs est, Achillea cognomine» [3]). Trecând peste inexactitatea, că Achile ar fi fost înmormântat în Leuce, când se ştie că cenuşa sa a fost îngropată pe ţărmurii Troadei, trebuie să observăm că acì nu este

1) Strabonis, *Geographica*, VII, 3. Cf. Ukert, *op cit* pag. 444.

2) *Chrestomatiae ex Strabonis*, lib. VII, 19, în *Colecţiunea Geograph gr. II*, pag. 568

3) Pomponii Melae, *De Situ Orbis*, II. 7.

www.dacoromanica.ro

vorba de mica insulă Borysthene (Berezan), din faţa fluviului cu acelaş nume, ci de Leuce, care una singură se află în întreg Pontul Euxin.

Aceeaş confuziune între insula Borysthene şi Leuce se pare că face şi Pliniu. Distanţele însă ce are grijă să le dea marele naturalist, îi luminează textul. «Apoi pe ţărm portul Acheilor; insula lui Achile, vestită pentru mormântul acestui erou; la 125,000 de paşi o peninsulă numită Cursa lui Achile: Rursus in littore portus Achaeorum; insula Achillis, tumulo ejus viri clara. Et ab ea CXXV millibus passuum peninsula.... cognominata Dromos Achilleos». [1]) Şi în paragraful următor din aceeaş carte. «In faţa lui Borysthene se află Achillea numită şi Leuce şi Macaron. (Μακάρων, a fericiţilor). Observaţiuni din zilele noastre o aşează la 140,000 paşi de Borysthene, la 120,000 de Tyras şi la 50,000 de Peuce. Circuitul îl are de 10,000 paşi: Ante Borysthenem Achillea est supra dicta, eadem Leuce, et Macaron appellata. Hanc temporum horum demonstratio a Borysthene CXL.M, ponit, a Tyra CXX.M, a Peuce insula quinquaginta M. Cingitur circiter decem M. passuum». In veacul al III după Chr C. Iuliu Solin făcând în scrierea-i întitulată *Polyhistor* nişte extrase după Pliniu, vorbeşte şi despre Leuce, fără ca să adaoge însă vr'o nouă idee. «In faţa lui Borysthene se află insula lui Achile cu un templu sacru, de care templu nici o pasăre nu se apropie şi cele cari din întâmplare ar fi zburat spre el, în grabă o iau la fugă: Ante Borysthenem Achillis insula est cum aede sacra quam aedem nulla ingreditur ales: et quae forte advolaverit, raptim fuga properat» [2]).

Aceeaş situaţiune atribuie ostrovului nostru şi poetul şi gramaticul Priscian în poema sa *Periegesis*, tradusă liber după Dionysiu, citat mai sus: «In partea stângă a Pontului Euxin şi în faţa fluviului Borysthene se află o insulă, care se numeşte Leuce, fiindcă hrăneşte pe ea

1) C. Plinii Secundii, *Natur. Histor.* IV, 26 şi 27.
2) C. Iulii Solini. *Polyhistor*, XIX, cf şi Kohler, *op. cit.* pag 546.

www.dacoromanica.ro

multe păsări albe ca zăpada. Se mai spune că aci sufletele eroilor vestiţi petrec în ticnă, frumoasă recompensă a virtuţii.

Est etiam laevis Euxini partibus una,
Quam Leucen perhibent, adversa Borysthenis amni,
Pascit aves quoniam multas candore nivali.
Hic animas perhibent heroum laude potentes
Degere securas, virtutis munere pulchro» [1])

Mai multe date asupra configuraţiunei insulei Leuce ne dă Festu Rufu Avien în poema sa «*Descriptio orbis terrae*», tradusă după opera lui Dionisiu. «Dacă de acì începe cinevà să taie în stânga apa de marmoră a Pontului Euxin, pe unde fluviul Borysthene se aruncă în mare, va zărì de departe culmile Leucei Leuce cu vârfurile cele albe, Leuce reşedinţa sufletelor; căci după tradiţie acì petrec sufletele pacinice ale eroilor, acì unde din cauza golfului celui întins stâncile formează peşteri găunoase, acì unde stâncile se desfac prin măcinarea pământului şi bolta lor scobită atârnă deasupra. Acestea sunt darurile celor pioşi, căci Jupiter i-a scos pe ei din adâncurile întunecate, căci virtutea nu cunoaşte pe Ereb (Infernul),

Si quis laeva dehinc Euxini marmora sulcet,
Ora Borysthenii qua fluminis in mare vergunt,
E regione procul spectabit culmina Leuces
Leuce cana jugum, Leuce sedes animarum,
Nam post fata virum semper versarier illic
Insontes ajunt animas, ubi concava vasto
Cedit in antra sinu rupes, ubi saxa dehiscunt,
Molibus exesis, et curvo fornice pendent.
Haec sunt dona piis: sic illos Juppiter imis
Exemit tenebris, Erebi sic inscia virtus.[2])

Dacă autorii citaţi până acì au fixat poziţiunea insulei Leuce prea la Nord, Ptolemaeu şi imitatorii săi o pun

1) Prisciani, *Periegesis*, v 557-561. Cf Dionysii, *Orb Descrip* citat pag. 398

2) Rufi Festi Avieni, *Descriptio Orbis terrae*, v. 720-729

www.dacoromanica.ro

prea spre meazăzi. Marele geograf şi astronom, în cartea a treia a *Geografiei* sale, o admite lângă ţărmul Moesiei inferioare, împreună cu mica insulă Borysthenis: «Lângă ţărmul amintit al Moesiei inferioare se află insula Borysthenis şi Leuce a lui Achile, νῆσοι δὲ παράκεινται τῇ κάτω Μυσίᾳ τῷ εἰρημένῳ μέρει τοῦ πόντου, ἥ τε καλουμένη Βορυσθενὶς νῆσος, καὶ ἡ Ἀχιλλέως ἡ Λευκὴ νῆσος [1]). Pe Ptolemaeu, îl urmează întocmai Tzetzes, poet din secolul a. XII: «Lângă ţărmul pontic al Moesiei se află două insule una e insula Leuce a lui Achile, cea de a doua insula Borysthenes,

Μυσίας νῆσοι δύο
Χύσιν πρὸς αὐτὴν ποντικὴν τεθειμέναι.
Ἀχιλέως νῆσος μὲν ἡ Λευκὴ μία
Βορυσθένης ἄλλη τε νῆσος δευτέρα [2]).

Iordanes în *Istoria Goţilor*, menţionând şi insula Leuce, ne spune numai că se află înaintea Istrului. «Ad cujus ostia (Danubii) insula est in fronte, Achillis nomine» [3]). Intr'un important pasagiu din *Laconica*, important mai ales din causa multelor informaţiuni ce ne dă, Pausanias ne spune: «La gura Istrului se află în Pontul Euxin o insulă, cu numele Leuce; periplul ei e de douăzeci de stadii, acoperită toată de o pădure şi plină de animale sălbatice şi domestice, având un templu şi o statuă. Leonim ne spune că a văzut pe Achile, pe Ajax al lui Oileu şi pe al lui Telamon, că se află împreună cu ei şi Patroclu şi Antiloc şi că Elena trăieşte împreună cu Achile.

1) Ptolemaei, *Geographia*, III, 10, la Köhler, *op cit* pag 546; în charta IX a lucrării sale, Ptolemaeu o pune înaintea lui Borysthene.
2) I. Tzetzes, *Chiliad.* XII, *Hist* 396. v. 937-940. Cf. Ukert *op. cit* pag 445
3) Iordanes, *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*, cap V.

www.dacoromanica.ro

Ἔστιν ἐν τῷ Εὐξείνῳ νῆσος κατὰ τοῦ Ἴστρου τὰς ἐκβολὰς ὄνομα μὲν τῇ νήσῳ Λευκὴ, περίπλους δὲ αὐτῇ σταδίων εἴκοσι, δασεῖα δὲ ὕλῃ πᾶσα, καὶ πλήρης ζώων ἀγρίων καὶ ἡμέρων, καὶ ναὸς Ἀχιλλέως καὶ ἄγαλμα ἐν αὐτῇ — Λεώνυμος — ἰδεῖν μὲν ἔφασκεν Ἀχιλλέα, ἰδεῖν δὲ τὸν Οιλέως καὶ τὸν Τελαμῶνος Αἴαντα, συνεῖναι δὲ καὶ Πάτροκλόν φασι καὶ Ἀντίλοχον. Ἑλένην δὲ Ἀχιλλεῖ μὲν συνοικεῖν". [1])

Ca şi Pausania, filosoful Maxim din Tyr aşază insula Leuce la gura Istrului, «Achile locueşte în insula din dreptul Istrului în marea Pontică, templul lui Achile şi altarele lui Achile; şi de bună voie nimenea nu călătoreşte acolo, decât ca să aducă jertfe; făcând sacrificii, intră în templu, Ἀχιλλεὺς νῆσον οἰκεῖ εὐθὺ Ἴστρου κατὰ τὴν Ποντικὴν θάλασσαν, Ἀχιλλέως ναὸς καὶ βωμοὶ Ἀχιλλέως καὶ ἑκὼν μὲν οὐκ ἄν τις προσέλθῃ, ὅτι μὴ θύσων. Θύσας δὲ ἐπιβαίνει τῆς νεώς [2]).

In fine, spre a termină cu expunerea cunoştinţelor celor vechi în privinţa determinării poziţiunei insulei Leuce, trebuie să mai amintim că istoricul Arrian, care trăia în jumătatea întâia a secolului al doilea al erei noastre, aşază, din auzite, Insula Şerpilor înaintea gurei, numită Psilon, a Dunării, în loc s'o fixeze înaintea braţului Calonstoma.

In resumat, din pasagiile de până acì, citate din autorii Greci şi Romani, — citate în întregime cu scopul de a sprijinì afirmările noastre de mai târziu, — s'a putut vedeà că anticitatea greco-romană n'a avut o idee clară despre poziţiunea insulei noastre. Unii ne spun numai că se află în Pontul Euxim, alţii o pun prea la Nord, alţii prea la Sud, alţii o confundă cu mica insulă Borysthene, alţii, în fine, o aşază la gurele Dunării, fără a-i determinà însă distanţa. Adeseori, greşelile şi afirmările unuia se găsesc neîndreptate şi necontrolate la altul care-l urmează. Circuitul insulei după măsurătorile exacte moderne e de

1) Pausaniae, *Lacon XIX* § 11.
2) Maximi Tyrii, *Dissertatio* XV, 7.

www.dacoromanica.ro

10 stadii, după Pausania de 20, după Philostrat de 30 şi după Pliniu de 80.

III

Până acì am vorbit, după scriitorii moderni şi antici, despre topografia şi geografia Insulei Şerpilor. Să vedem în cele următoare care este tradiţiunea despre acest curios ostrov, cari au fost locuitorii şi stăpânitorii lui şi să studiem în urmă monumentele acì descoperite. Frumoasa poveste despre Leuce, în parte, am putut-o vedeà din autorii pomeniţi mai sus, în întregimea ei însă o găsim la contimporanul lui Adrian, la prea învăţatul istoric şi filosof Flaviu Arrian. Citãm în traducere această drăgălaşe istorisire:

«Dacă din dreptul acestei guri (Psilon a Istrului) pluteşti cu vântul de Nord spre largul mării, îţi stă înainte o insulă pe care o numesc unii Insula lui Achille, alţii însă Cursa lui Achile, alţii în fine Alba, pentru coloarea sa. Se zice că Thetis a scos-o din mare pentru fiul ei, şi că Achile o locueşte. In adevăr, se şi găseşte în ea un templu al lui Achile şi o statue de lemn, care este o lucrare veche. Insula însă este deşartă de oameni şi e păscută de capre, nu multe la număr, pe cari cei ce se opresc le aduc jertfă lui Achile. Şi daruri multe sunt puse în templu, precum fiole, inele şi pietre mai de preţ.

«Toate aceste daruri sunt închinate lui Achile şi inscripţiile de pe ele, unele în latineşte, altele în greceşte, în fel de fel de metre, sunt laude iarăşi pentru Achile. Iar unele sunt şi pentru Patroclu, de oarece îl cinstesc şi pe Patroclu împreună cu Achile, acei cari vor să placă lui Achile. Şi mai locuesc pe insulă o mulţime de păsări fulice, lari şi coturnice de mare, nenumărat de multe. Aceste păsări servesc templul lui Achile. In fiecare zi de dimineaţă ele zboară spre mare şi apoi dela mare înmuindu-şi aripele, zboară repede spre templu şi-l stropesc. Când este stropit îndeajuns, ele mătură podeala tot cu aripele.

www.dacoromanica.ro

«Unii istorisesc şi acestea, că: Dintre cei ce se coboară pe insulă, cei veniţi înadins, aduc pe corăbii victime, pe cari parte le jertfesc, parte le lasă libere în onoarea lui Achile; iar cei cari vin împinşi de vr'o furtună, de vreme rea cer dela însuş zeul o victimă, întrebând pe oracul în privinţa sacrificiului: dacă nu-i mai bine şi mai folositor să înjunghie pe aceea, pe care au ales'o după chibzuiala lor, pe când păşteà, depunând în acelaş timp şi preţul care li se pare lor potrivit.

«Dacă oraculul îl respinge,—căci se află şi oracule în templu, — ei adaogă la preţ, dacă iar respinge, adaogă iarăş, până când primind, ei cunosc că preţul e de ajuns. Atunci victima stă de voia ei şi nu mai fugé. Şi în chipul acesta bani mulţi sunt dăruiţi eroului drept preţ al victimelor.

«Se mai zice, că Achile se arată în vis celor ce se coboară pe insulă, iar celor ce plutesc, când nu sunt departe de ea, li se arată pe mare şi le spune ce parte a insulei este mai bună pentru debarcat şi pe unde să se apropie. Alţii mai spun că, fiind în veghere, li s'a arătat Achile pe catart ori pe vârful antenei, în acelaş chip ca şi Dioscurii. Cu atâta doară, Achile mai puţin decât Dioscurii, căci aceştia se arată ori şi pe unde celorce plutesc şi cei ce îi văd sunt mântuiţi, pe când acesta (Achile) se arată numai celor ce plutesc spre insula lui. Iar alţii, în fine mai spun că au văzut şi pe Patroclu arătându-li-se în vis.

«Şi le scriem acestea despre insula lui Achile, auzindu-le sau dela acei cari s'au coborît ei înşişi pe insulă, sau dela cei ce le-au auzit dela alţii,—şi mie mi se pare că nu-s vrednice de crezare. Căci eu sunt convins, că Achile a fost un erou—ca nimenea altul—judecând după nobleţea şi frumuseţea lui, după tăria-i sufletească, după moartea-i prea timpurie, după poema lui Homer despre el, şi după firea amoroasă şi prietenoasă, care l'a făcut ă-şi dorească moartea, după a celor sieşi iubiţi». [1])

1) Arrıani, *Periplus Ponti Euxini*, 32 şi 33. Traducerea acestui pasagiu s'a făcut şi de Domnul S. Mehedinţi, pe când se află la Paris, şi s'a publicat în *Buletinul societăţii geografice române*, 1893.

www.dacoromanica.ro

Dintr'acest citat al lui Arrian, confirmat şi de alte mărturii aduse mai sus, se vede care erà mitul despre originea Insulei Şerpilor şi care erà tradiţiunea ce în anticitate se legà de numele acestui ostrov. Neptun puternicul zeu al apelor, ar fi scos, la rugăciunile Thetidei, din valurile spumegânde ale mării, pentru fiul ei, insula, căreia i s'a dat numele de Λευκή, alba[1]). Voià anume Thetis ca fiul său, scăpându-se odată de toate mizeriile lumei acesteia, să-şi petreacă după moarte vecinicia în linişte şi ticnă în îndepărtatele regiuni ale Nordului. Pe lângă numele de *Leuce* mai purta în vechime ostrovul nostru numele de «*Insula lui Achile, Achillea* şi *Macaron* (insula fericiţilor la Pliniu, în al cărui text probabil erà scris cu caractere greceşti: Μακάρων)

Cele din urmă trei numiri le are insula evident după stăpânul ei, Achile, care împreună cu sufletele fericiţilor (μακάρων) eroi Patroclu, Ajax, Antiloc, etc., despre cari dealtfel vom vorbì mai târziu, în loc să petreacă în câmpiile elisee, trăiesc în mijlocul celei mai periculoase mări. De unde însă numele de λευκή, alba? Cestiunea n'a fost deslegată în anticitate şi nedeslegată rămâne şi în present. Cu toate acestea, nu este fără interes să se cunoască diferitele păreri în această privinţă. Unii o numesc *albă* din cauza spumelor ce formează valurile isbindu-se de stâncile ei, de aceea Lycophron în pasagiul citat o nu-

1) In antichitate purtà acelaş nume, dat după coloarea albă, mai multe alte localităţi, dintre cari enumărăm acì câtevà, după Kohler, *op. cit.* pag. 723: O peninsulă în Acarnania, numità Leucas; Leuce vis-à-vis de Cydonia din Creta; altă Leuce lângă promontoriul Itanum, tot din Creta; Albion, vechiul nume al Angliei; cinci insule lângă Lesbos, fiecare având numele de Leuce; o insula puţin depărtată de ţărmul Arabiei; alta lângă ţărmul Lybiei şi mai multe în aceeaş parte; ţărmi de mare: Laodicea, oraş al Siriei, odinioară Λευκὴ ἀκτή; ţărmul de lângă Halicarnas, două localităţi, unul pe ţărmul Lybiei, altul pe al Propontidei, etc.; promontoriul Acarnaniei, Leucas; altul în Bosforul Tracic; alt promontoriu în Eubea, altul în Lybia, etc., munţii albi ai Cretei, oraşul Alba Longa, Leuce, oraş în Ionia, altul în Smirna, Λευκὴ ἀκτή, oraş grecesc în Propontida, Λευκὴ κώμη, oraş în Arabia, etc

www.dacoromanica.ro

meşte φαληριῶσαν σπῖλον, stâncă acoperită de spume; alţii din causa culorii albe, după cum ne spune Arrian, οἱ δὲ λευκὴν ἐπὶ τῆς χροιᾶς ὀνομάζουσιν, alţii din causa ţărmurilor ei albi, după cum se vede în Euripide în cele două pasagii, despre cari am vorbit mai sus, λευκὴν ἐπ' ἀκτὴν şi λευκὰν ἀκτὰν şi după cum resultă şi din Avien, Leuce cana jugum; alţii din causa nenumăratelor păsări, cari îi acoper ţărmurii, după cum resultă din pasagiul tradus din Euripide, unde marele tragic o numeşte πολυόρνιθος, alţii în fine, şi aceştia sunt cei moderni, din causa construcţiunilor de marmoră albă, a căror urme se văd încă şi astăzi pe insulă.

Populaţiunea de odinioară a Leucei se compuneà dın păsări şi animale,—despre şerpi cei vechi nu pomenesc nimic.—Dintre cele trei feluri de păsări mai trăesc şi astăzi după mii de ani, numai larii cei albi şi frumoşi. Şi întocmai după cum la Hiperborei, amoroasele lebede scoborându-se în stoluri din munţii Riphei şi sburând împrejurul templului lui Apolline, îl măturau cu aripile lor, tot astfel păsările Leucei, după ce-şi înmuiau penele în undele mării, dând ocol templului, îl stropiau şi-l măturau. Nu îndrăsniau însă să sboare pe deasupra sanctuarului eroului. Naturalistul Pliniu ne spune că «în Boeotia prepeliţele nu pot să sboare preste hotarele ţării şi în Pont nici o pasăre preste templul cel sacru din insula, în care este îngropat Achile: Perdices non transvolant Boeotiae fines in Attica: nec ulla avis in Ponto, insula qua sepultus est Achilles, sacratam ei aedem»[1]).

Pentru caprele aduse lui Achile jertfă sau dăruite şi liberate, pământul Leucei puteà oferì destulă păşune. Că acestea sau astfel de animale au trăit mai mult timp sau chiar au fost cultivate pe insulă, resultă din faptul, că sau găsit urme de staule, nişte construcţiuni despre cari vom vorbì de altfel mai târziu.

Nu putem şti în afară de caprele lui Arrian ce fel de animale sălbatice şi domestice vor mai fi fost pe insula,

1) Plinıı, *Natur. Histor.* X, 41.

www.dacoromanica.ro

πλήρης ζώων ἀγρίων καὶ ἡμέρων după cum ne spune Pausania [1]). In afară de acest călător şi geograf, nimenea nu ne vorbeşte nici despre ulmii şi plopii, aşezaţi pe rând în jurul templului şi despre cari ne spune Philostrat: «In insulă cresc şi arbori, plopi şi ulmi, etc. [2]) după cum se întâmplă, cari sunt împrejurul templului şi cresc în şir, Δένδρα τε ἐν αὐτῇ πεφύκει, λεῦκαί τε καὶ πτελέαι, τὰ μὲν ὅλλα, ὡς ἔτυχε, τὰ δὲ περὶ τὸ ἱερὸν, ἐν κόσμῳ ἤδη [3]).

In insulă, Achile aveà un templu. Mulţi scriitori, chiar dintre cei citaţi până acì, ne spun că Pelidul ar fi înmormântat în Leuce,— şi Martianus Capella confundând Leuce cu Borysthenis comite o îndoită eroare, punând în aceasta din urmă *mormântul* lui Achile: Borysthenis, propter Achillis insulam ejus sepulcro celebratam, — în realıtate însă se ştie că eroul lui Homer a fost îngropat pe ţărmurii Troadei. Vom revenì mai târziu asupra acestui templu celebru.

Insula şi vieaţa de pe insulă o aflăm amănunţit descrisă în opera citată a lui Philostrat. Vom urmări pe acest scriitor, traducându-l şi pe alocurea resumându-l. Cu toate că amorul îşi are de locuinţă ochii, — zice Philostrat — şi de aceea poeţii cântă amorul, totuş Achile şi Elena înaintea tuturora, nevăzându-se niciodată unul pe altul, unul fiind la Troja, celalalt în Egipt, dın auzite numai s'au iubit cu înfocare. Fiind destinaţi să trăiască împreună şi în jurul Troii neexistând nicı o insulă potrivită, Thetis se rugă de Neptun să scoaţă din mare vr'o insulă pentru fiul ei. Stăpânul mării o ascultă şi îndreptându-şi privirile pe întinsul Pontului şi negăsınd nici o insulă a scos din valurile mării insula Leuce, pentru Achile şi Elena de locuit, pentru corăbieri însă ca loc de retragere. Neptun — continuă mai departe Philostrat — creiă insula Leuce din materialul adus din Sciţia şi depus pe fundul mării de râurile Thermodonte, Borystene şi Istru. Acì se văzură şi se îmbrăţişară mai întâiu Achile şi Elena, acì veniră

1) Pausanıae, *loc cıt.* pag 41.
2) τὰ μὲν ἄλλα.
3) *Heroıca*, pag 244, ed Boissonade,

www.dacoromanica.ro

la nunta lor însuşi Neptun şi Amphitrite, toate Nereidele, Fluviile şi Demonii, toţi câţi se aflau în Pont şi Maeotida.... Oamenilor, cari se apropie de ţărm, insula li se pare sfântă, căci ea este un liman ospitalier al navelor.

De altfel nimenea nu poate să-şi facă aci locuinţă, nici Greci şi nici Barbari. Iar cei cari vor fi debarcat în insulă după sacrificiu, trebuie să plece la apusul soarelui şi să nu înopteze aci, iar dacă un vânt contrariu îi opreşte de a plutì pe mare, să se repauzeze în golf pe corabii. Seara se zice că Achile şi Elena se ospătează împreună şi-şi cântă cântece unul altuia, celebrând chiar şi pe Homer. Căci Achile se făleşte că musa Caliope i-a dat lui darul poeziei.

Philostrat lăudând cântecele lui Achile ne citează următorul:

«Tu renume, care dealungul nenumăratelor unde, locueşti ţărmurii marelui Pont, lira te cântă cu mâinile mele: Cântă-mi pe divul Homer, gloria oamenilor, gloria necazurilor mele, din cauza căruia n'am murit, din cauza căruia Patroclu al meu trăeşte, din cauza căruia iubitul meu Ajax este deopotrivă cu zeii, din cauza căruia cele învinse şi celebrate sunt lăudate, din cauza căruia n'a perit Troja.

Ἀχὼ παρὰ μυρίον ὕδωρ,
Μεγάλου ναίοισα πλευρὰ Πόντου,
Ψάλλει σε λύρα διὰ χειρὸς ἐμᾶς.
Σὺ δὲ, θεῖον Ὅμηρον ἄειδε ἐμοὶ
Κλέος ἀνέρων, κλέος ἀμετέρων πόνων.
Δὶ ὅν οὐ θάνον, δὶ ὅν ἔστι μοι
Πάτροκλος, δὶ ὅν ἀθανάτοις ἴσος
Αἴας ἐμός, δὶ ὅν ἁ δορίληπτος
Ἀειδομένα σοφοῖς, κλέος, ἤρατο,
Κοὐ πέσε Τροία [1]).

1) Philostrati. *op. cit.* pag. 250

www.dacoromanica.ro

Apoi Philostrat continuă: Cam astfel erau cântecele, melodia lor însă admirabilă şi divină. Şi aşà de puternic străbăteà peste valurile mării, încât călătorii în loc de admiraţiune erau cuprinşi de un sentiment de groază. Cei cari au fost purtaţi spre această insulă spun că au auzit şi freamătul cailor, şi sgomotul armelor şi strigătul de răsboiu. Iar dacă o corabie, mânată spre Leuce, caută să ancoreze în partea de miază-noapte sau miază-zi a insulei, apare pe pupă Achile arătându-le în ce parte să cârmească luntrea. Şi mulţi dintre cei cari s'au întors din Leuce ne spun că îndată ce au zărit insula şi îndată ce s'au abătut din nemărginita mare se îmbrăţişează unul pe altul şi de bucurie varsă lacrime. Dupăce au salutat şi au debarcat în insulă, se îndreaptă spre templul lui Achile, ca să-i aducă rugăciuni şi sacrificii; iar animalul pentru jertfă vine de bună voie şi se aşază înaintea altarului.

Am putut vedeà din cele de până aci, că stăpânul insulei erà Achile, care împreună cu soţia sa, frumoasa Elena — Achile erà al cincelea bărbat al acesteia — şi însoţiţi de eroii Patroclu, cei doi Ajax şi de Antiloc, îşi duceau viaţa după moarte în linişte şi fericire.

Locuitori nu se aflau în Leuce, după mărturisirea tuturor scriitorilor citaţi. De aci însă nu rezultă, după cum crede Köhler, că insula erà deşartă de preoţi, cari îngrijau templul, oracolul, vitele de jerfă şi în fine tezaurul eroului.

Cu toate că nici unui muritor nu-i erà permis să petreacă noaptea pe insulă, totuş, se spune că Achile, contrar obiceiurilor altor zei, erà prevenitor şi ospitalier. Bunăvoinţa şi ospitalitatea lui se poate vedeà din următoarele două povestiri ce ne-au procurat Maxim din Tyr şi Philostrat în operele lor citate. Un vizitator al Leucei, obosit de drum, adormì fără voie şi îl apucă noaptea pe insulă. Achile îl văzù, îl deşteptă şi îl duse în palatul său, unde în prezenţa Thetidei şi a altor zeităţi, îl ospătă oferindu-i mâncări alese şi, în vreme ce Patroclu îi vărsà vin, Achile însuş îi cântà cu lira [1]).

1) Maxim din Tyr *Diss.* XV, pag. 173, la Kohler, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

Un negustător, care venià des pela Leuce, şi pe care Achile îl primià în totdeauna cu bunăvoinţă, odată a fost însărcinat, se zice, de stăpânul insulei să-i aducă din Iliu, o tânără fată troiană, pe care i-o indicase. Streinul mirându-se îl întrebă: «Ce trebuinţă poţi aveà de această sclavă din Troja? Fiindcă e din familia lui Hector, răspunse Achile, şi odraslă din sângele lui Dardan şi Priam». Negustătorul crezând, că Achile e împins de amor pentru tânăra fată, îi îndeplini cererea şi se întoarse după câtva timp cu juna troiană. Eroului îi părù bine de aceasta, îi mulţumì şi îi ordonă să o ţină în corabie, probabil după cum credeà negustătorul, fiindcă erà cu desăvârşire interzis oricărei femei să calce pe insulă. Seara Achile invità pe strein în incinta templului, ca să se ospeteze împreună cu el şi cu Elena. Negustătorul sosì la ora hotărâtă, mâncă şi în urmă primì o însemnată sumă de bani. Achile îl declară totdeodată şi pentru totdeauna oaspe al său, asigurându-l, că va face bune afaceri în negoţul ce-l poartă şi că va aveà o bună călătorie pe mare. Când sosì ziua Achile îi zise: Pleacă acum, ia-ţi darurile şi lasă-mi pe ţărm fecioara troiană Abià se depărtă de un stadiu, când negustorul şi mateloţii auziră vaetele şi strigătele îngrozitoare ale nefericitei, pe care Achile o sfâşià într'o mie de bucăţi [1]).

Tot Philostrat ne-a mai păstrat încă o interesantă povestire despre insula Leuce. Fiicele lui Marte, răsboinicele Amazoane — etimologia Philostrat o reduce la α şi μαξός, fără mamele, — şi-au găsit sfârşitul lor în lupta cu Achile pe Insula Şerpilor. Dar să urmărim pe autorul *Heroicei:* «Nişte negustători şi constructori de corăbii au fost aruncaţi de o furtună pe ţărmurii ţinutului Amazoanelor, dintre Phasis şi Thermodonte. Prinşi de ele fură aruncaţi în lanţuri, pentru ca să poată apoi fi duşi şi vânduţi Sciţilor antropofagi. Pe una dintre Amazoane coprinzând-o mila de frumuseţea unui tânăr prizonier, şi din aceasta născându-se apoi o dragoste, se rugă cu stăruinţă de regină,

1) Philostrati *op. cit.* pag 254 257.

www.dacoromanica.ro

soru-sa, ca străinii să nu fie vânduţi. Deslănţuiţi şi petrecând împreună cu Amazoanele, ei începură să înveţe limba acestor femei. In povestirile lor, vorbindu-le despre furtunele depe mare, veni odată vorba şi despre bogăţiile templului (lui Achile), de care nu erau departe, în călătoria lor. Auzind aceasta Amazoanele se bucurară, că au pus mâna pe nişte oameni cari ştiau să plutească şi să facă şi corăbii. Aceşti bărbaţi construiră din pădurile ce le oferiau un bogat material, nave potrivite pentru a le transportà cu caii lor cu tot, căci Amazoanele se deciseră acum să învingă pe Achile într'o luptă equestră — (pe jos Amazoanele erau simple femei). După ce învăţară, atunci mai întâiu, arta navigaţiunei, îmbarcându-se de la gura Thermodontelui pe cinci-zeci de corăbii, ajunseră la templul lui Achile, oprindu-se în mare la o distanţă de 2000 de paşi. De acì porunciră prizonierilor lor să taie arborii ce împodobiau de jur împrejur templul. Securile însă se întorceau înspre capetele şi gâturile tăietorilor şi în scurt timp toţi căzură morţi lângă arbori. Amazoanele strigând se repeziră cu furie asupra templului. Achile însă, crunt şi ameninţător, întocmai ca odinioară înaintea Scamandrului şi a Iliului, uitându-se spre iepele ce le purtau, le îngrozì mai tare decât ca să le mai poată conduce cu frânele. Scuturându-se le trântesc jos, le călcă cu copitele, ca nişte lei turbaţi le sfâşie, le sfărâmă pepturile şi le smulg braţele, pe carı le mănâncă. Sătule de carne omenească, pline de sânge şi nebune, alergau pe insulă. Oprindu-se pe un promontoriu, uitându-se la întinsul mării şi socotindu-l o vastă câmpie, se aruncă în mare. Apoi navele Amazoanelor, izbindu-se între ele în urma unei groaznice furtuni, se cufundară şi se înecară una câte una. Multe din cele naufragiate fiind aruncate spre templu şi oamenii pe jumătate vii fiind împrăştiaţi pe insulă, Achile făcù o purificaţiune, atrăgând apele Pontului, cari trecând peste ostrovul său îl lăsară nepătat şi purificat» [1]).

—

1) Philostrati, *op. cit* pag 258—266 El ne spune tot odată că această nenorocită expediţiune s'ar fi întâmplat la anul 168 după Christos

www.dacoromanica.ro

Ospitalitatea lui Achile se poate vedeà şi din împrejurarea, că adese ori veniau în insulă oameni, cari să viziteze antichităţile şi ofrandele aduse eroului. Ammian Marcellin în pasagiul citat mai sus ne spune: visis antiquitatis vestigiis, temploque et donariis eidem heroi consecratis...

Intre oaspeţii lui Achile se menţionează eroul tesalian Protesilau, care îşi traià vecincia în Chersonesul Tracic şi de unde adesea ori vizità pe Achile în Leuce. Tot în această insulă Leonym, generalul Crotoniaţilor, vizitând într'una din zile pe Achile, întâlnì şi pe Elena, care îl însărcină să spună lui Stesichor că, dacă voeşte să-şi redobândească vederea, să compună o palinodie.

Nu arare ori şi Achile îşi părăsià insula, fie ca să facă exerciţii în *Cursa* sa, fie ca să ia parte în răsboaiele ce le purtau Grecii.

IV

Dupăce am fixat în partea întâia a studiului nostru topografia şi geografia Insulei Şerpilor, după ce, în partea a doua, am determinat, după izvoare antice, poziţiunea ei discutând părerile diferiţilor scriitori greco-romani, după ce în partea a treia am vorbit despre vieaţa pe insulă, dând în acelaş timp în rezumat lungile şi puţin veridicele poveşti ale lui Philostrat, să vedem acum în a patra şi ultima parte studiului nostru templul lui Achile, construcţiunile depe insulă şi urmele ce ni s'au mai păstrat.

Descoperirile întâmplătoare şi săpăturile intenţionate, făcute în secolul nostru de către Ruşi în insula Şerpilor, au dat la lumină rezultate neaşteptate şi în acelaş timp de o mare importanţă. Tradiţiunea antică despre insula celebră, πολυώνυμος şi μεγαλώνυμος νῆσος, după cum spun cei vechi, în faţa mărturiilor moderne, se pare astăzi a fi fost adevărată.

www.dacoromanica.ro

In anul 1823 căpitanul Kritzky, din ordinul amiralului Greig, comandantul suprem al flotei ruseşti pe Marea Neagră, cercetând cu deamăruntul Insula Şerpilor, a dat de urmele vestitului templu al lui Achile. Notiţele ce şi le-a cules şi însemnat cu această ocaziune, precum şi planul insulei, le-a înpărtăşit Kritzky archeologului Köhler, care la rândul său face memoriul, citat de atâtea ori în studiul nostru.

Templul are o întindere extraordinar de mare—dovadă poate de marea veneraţiune ce o datoriau Grecii eroului lor naţional. Forma lui este pătrată. Fiecare latură are o lungime nu mai mică decât 29,87 m. Un zid dela Nord spre Sud împarte templul în două părţi egale, dintre cari jumătatea vestică e din nou împărţită în trei părţi, iarăş între sine egale şi însemnate pe harta noastră cu litera *g*. Corpul principal, adecă jumătatea răsăriteană a templului are în partea sudică încă un despărţământ, însemnat cu litera *m* şi asemenea celorlalte trei dinspre vest. Cele trei despărtăminte *ggg* au o lungime — socotindu-se şi grosimea zidurilor—de 14,93 m, pe o lărgime de 11,93 m. Despărţământul *m* are o lungime numai cu un metru mai mare, ca celelalte trei, iar lărgimea este aceeaş.

Căpitanul Kritzky a văzut în unele părţi urmele zidurilor înalte de 36 cm. peste pământ, în alte locuri deabià sau de loc nu se puteau distinge de suprafaţa terenului [1]). In partea răsăriteană a templului, în partea principală, se află sanctuarul cu statua lui Achile. Templul aveà o poziţie răsăriteană, după cum rezultă din notiţa lui Philostrat. Templul este îndreptat spre Maeotida, τὸ δὲ ἱερὸν ἵδρυται μὲν πρὸς τῇ Μαιώτιδι [2]), şi după cum rezultă din urmele ce s'au găsit. Evident însă că astăzi n'avem nici o siguranţă în această privinţă, ci numai bănueli. Este

1) Pe harta noastră liniile groase ne indică zidurile pe cari le-a văzut Kritzky, iar cele punctate zidurile presupuse Cu literile *d* şi *e* am însemnat cele două puţuri, cu *x* cisterna din incinta templului şi cu *z* stâncile ce par a fi provenit în mare din năruirea depe insulă

2) Philostrati, *op cit* pag 244

www.dacoromanica.ro

foarte probabilă presupunerea lui Köhler că dispoziţiunea antică a templului a fost modificată în timpul atâtor mii de ani. S'ar fi putut chiar ca în antichitate, adoratorii lui Achile, văzându-i templul în deräpänare să-l fi reconstruit, adăogându-i poate elemente noui; s'ar fi putut de asemenea, ca în cursul evului mediu, cultul eroului Grecilor, căzând în disuetudine prin introducerea creştinismului, să se fi făcut oarecari modificări noui. Căci cine poate şti ce fel de oameni îşi vor fi găsit refugiul în cursul vremurilor într'această insulă retrasă? In orice caz nu este inadmisibilă părerea că planul, pe care îl dăm noi acì după indicaţiunile lui Kritzky dela începutul secolului trecut, ar putea să nu fie întocmai planul templului eroului naţional al Grecilor, depe timpul îndepărtatei cuceriri a Trojei.

Templul şi construcţiunile Leucei se reduc, pe cât se pare, la architectura primitivă a Grecilor, la una din epocile architecturei numite Ciclopeene. Aceasta se constată din zidurile formate din blocuri mari de peatră prea puţin cioplite şi din lipsa cimentului. Petrile sunt calcare şi de obiceiu de coloare albă. Peste tot templul seamănă foarte mult în privinţa contrucţiunei cu templele ciclopeene ce în mare număr se găsesc în Tracia şi Tesalia. Templul lui Achile, impunător prin grandiozitate, trebuia în acelaş timp să fie şi o operă de artă. De sigur, în dosul acestui falnic monument, în opistodom, vor mai fi fost şi camere, rezervate pentru oracol, pentru aurul, argintul şi ofrandele eroului, pentru preoţii şi paznicii insulei. Templul erà bogat împodobit cu marmoră albă, dovadă resturile ce s'au descoperit în timpurile noastre.

In afară de urmele templului, pe cari însă în anul 1841, nu le-a mai putut recunoaşte învăţatul archeolog rus Murzachevici, trimis de Societarea de Istorte şi Antichităţi din Odessa ca să facă cercetări, se mai pot vedeà pe insulă şi urmele unor construcţiuni, cari, sub reportul materialului, nu se deosebesc întru nimic de cele ale templului. Se vede că origina lor este aceeaş.

In dosul templului, în partea despre apus a insulei şi

www.dacoromanica.ro

dealungul ţărmului, se pot bine distinge încă şi astăzi urmele a două ziduri, puţin răsărite din pământ şi notate pe harta noastră cu literile *a a* şi *b b*. Aceste ziduri, după opiniunea lui Kritzky, ar fi fost construite pentru a împedică năruirea depe insulă, aceasta fiind înclinată în partea apuseană a sa; după părerea lui Köhler însă, pentru a prevenì atacurile duşmanilor, cari ar fi căutat să năvălească în ostrovul lui Achile şi să garanteze, în acelaş timp, cele două edificii ce serviau spre a închide vitele şi spre a păstrà bucatele aduse de călători lui Achile pentru jertfă, preoţilor şi paznicilor pentru întreţinere. De părerea lui Kohler este şi Marzachevici, care în anul 1841 a putut încă vedeà urmele acestor zidiri. Rândul al treilea de petre, din colţul nord-estic al insulei şi însemnat pe harta noastră cu literile *c c*, nu se ştie încă ce destinaţiune aveà.

Pe lângă urmele templului şi ale zidăriilor de mai sus, s'au mai găsit şi desgropat în jurul sanctuarului, şi pe ici-colea pe insulă, multe şi interesante resturi antice. Dar e de regretat, că nici cel puţin solitara Leuce, din mijlocul mării, n'a putut rămâneà neatinsă de mânile distrugătoare ale ignoranţilor veacului nostru, cari, tot în numele ştiinţei, ridicând un far pentru orientarea vapoarelor, au prăpădit totul.

De ceea ce nu s'au atins cei vechi, din cauza veneraţiunei pentru Achile, de ceeace nu s'au atins cei din evul mijlociu şi modern, din cauza temerei de şerpii, pe carl îi credeau veninoşi, de aceasta s'au atins tocmai, lucru curios, contimporanii noştri. Acei pentru cari fiul Thetidei nu mai apăreà sfânt şi insula lui sacră, vaporul basat pe rezultatele ştiinţei, asigurându-i împotriva furiei lui Neptun; acei pentru cari şerpii cei negrii, în urma rezultatelor ştiinţei zoologice, nu mai apăreau veninoşi şi vătămători, aceia tocmai, neţinând seamă de trecutul insulei, au sfărâmat şi nimicit aproape toate resturile falnicului monument. Constructorii farului din anul 1837, în loc să-şi pearză vremea şi să se obosească cu transportarea petrelor dela ţermul insulei, au găsit mai avan-

www.dacoromanica.ro

tagios să desgroape temeliile vechiului templu. Deaceea, în 1841 Murzachevici n'a mai găsit bazele templului, ci numai sfărâmături de peatră aşezate în stânjini cubici. Acest vandalism a făcut ca să nu mai avem astazi decât numai câteva bucăţi, cari să ne grăiască de minunatul monument al Leucei.

Iată-le:

In anul 1828 s'au descoperit numeroase fragmente de marmoră şi de peatră calcară, bucăţi dintro cornice frumos şi cu îngrijire lucrată. Dar deja înainte de această dată, la 1814, după cum ne spune Köhler în memoriu-i dela 1825, căpitanul unei corăbii italiene a luat din Insula Şerpilor, «les morceaux les plus considerables et un chapiteau de colonne aussi en marbre blanc» [1]).

In anul 1839 după deciziunea guvernatorului militar din Basarabia, P. I. Teodorov, învăţatul P. V. Soloview, corespondent al Societăţii de Istorie şi Archeologie din Odessa, făcând cercetări în insulă, a găsit multe urme vechi, blocuri de marmoră, între cari o bucată de peatră cu inscripţie, câteva bucăţi de cornice, monede şi alte obiecte mărunte. Inscripţia o vom reproduce mai jos.

Anul următor, Sideri, un comerciant din Ismail, aduse din Insula Şerpilor, câteva table de marmoră şi diferite mărunţişuri.

In anul 1841, Murzachevici, dela care împrumutăm aceste date, făcând cercetări amănunţite, a aflat câteva bucăţi de marmoră, de peatră calcară albă, întocmai ca şi marmora, o inscripţie cu câteva litere, cari nu ne pot da nicio frasă, monede şi obiecte mici.

Inscripţiuni s'au găsit trei, dintre cari două se păstrează în Odessa şi una în muzeul nostru din Bucureşti. Iată-le în ordinea descoperirii lor:

1. Prima e găsită de P. V. Soloview şi dăruită în 1850 muzeului societăţii din Odessa. E săpată pe o peatră albă de calcar, lungă de 0,75 m., lată de 0,63 m. şi înaltă de 0,26 m. şi puţin cam stricată.

1) Kohler. *op. cit* pag. 605.

www.dacoromanica.ro

. . . . . ΝΕΣΤΡΑΤΟΑΧΙΛΛΕΙ
. . . . . ΗΣ ΜΕΛΕΟΝΤΙΟΛΒΙΟΠΟΛΙΤΙ
Σ

Μενέστρατο(ς) Ἀχιλλεῖ
(Λευκ)ῆς μελέοντι Ὀλβιοπολίτης,

adecă «Menestratos Olbiopoliteanul a ridicat o statuă lui Achile, stăpânul Leucei».

2. A doua inscripţiune s'a găsit pe fundul unui λήκυτος de lut, nu prea bine lucrat. Vasul e mare, negru peste tot, afară de gât şi mâner, cari sunt colorate în galben. «Un oarecare Glaucos, probabil chiar aducătorul de jertfe, voià să lase în scris amintire de jertfa sa, dar nefiind în deajuns instruit, a scris: ΓΛΑΥΚΟΣ ΕΞΗΝΝΑΙΟΕΟ, n'a sfârşit însă, ci a dat altuia mai iscusit şi mai instruit care a terminat'o astfel:

ΓΛΑΥΚΟΣ ΜΕ ΑΝΕΘΗΚΕΝΑΧΙΛΛΗΙ ΛΕΥΚΗ
ΜΕΛΕΟΝΤΙ ΓΑΙΙ ΕΞ ΠΟΣΙΛΙΙΟ,

adică, Glaucos din Posidia pe mine m'a închinat lui Achile stăpânitorul pământului Leuce. Acest vas fără îndoială este una din acele jertfe numeroase ale corăbierilor aduse lui ΑΧΙΛΔΕΙ ΠΟΝΤΑΡΧΕΙ» [1]).

3. A treia inscripţiune, mai mare decât cele precedente, de 15 rânduri, se află pe o peatră astăzi în Muzeul nostru Naţional. Peatra calcară — nu marmoră cum afirmă în anul 1885 învăţatul E. Egger, care cel dintâiu a publicat-o [2])

are o înălţime de 1,12 m., o lăţime de 0,24 m. şi o grosime de 0,17 m. După urmele ce se văd încă pe ea, a trebuit să servească de bază unei statui astăzi dispărute. Inscripţiunea în fotografie i-a comunicat-o lui Egger

1) Murzachevici, în *Zapiski*, vol II, pag. 414
2) *Bulletin de Correspondance Hélénique*, IX, 1885

www.dacoromanica.ro

— prin baronul d'Avril, — dr. Val. Vignard, medicul şef al Comisiunei Europene pe Dunăre, cu reşedinţa în Sulina. Textul inscripţiunei defectuos cetit, după fotografie, de Egger, într'una din şedinţele Academiei de Inscripţiuni şi Litere din Paris, în anul 1885, a fost restabilit după original şi publicat de d. Gr. G. Tocilescu în *Neue Inschriften aus der Dobrudscha* în 1887 [1]).

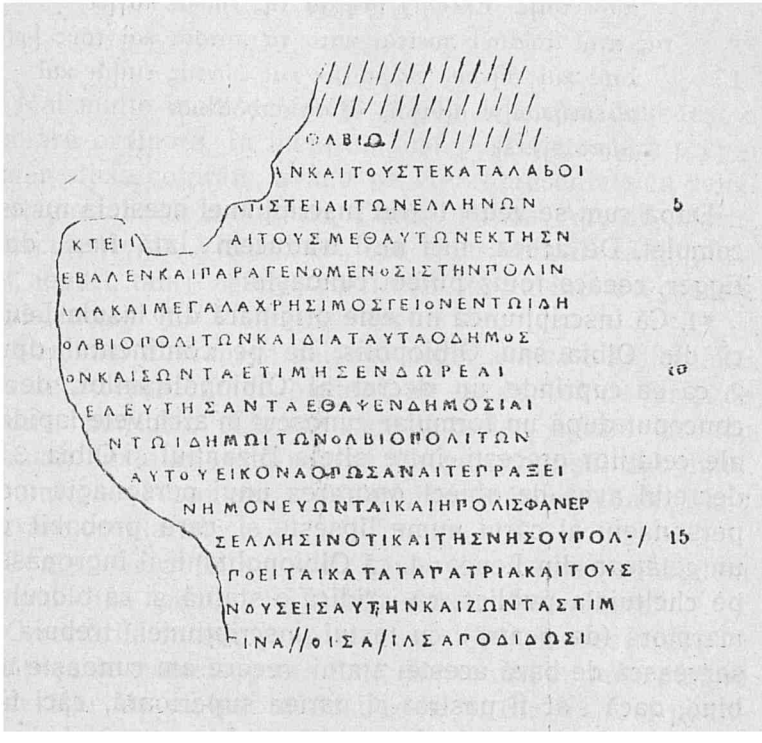

....

....

Ὀλβιο[πολ ....

αν καὶ τούς τε καταλαβό[ντας

θάλασσαν λη]στείαι τῶν Ἑλλήνων

ἀπέ]κτει[νεν κ]αὶ τοὺς μεθ' αὑτῶν ἐκ τῆς ν-

ήσσου ἐξ]έβαλεν καὶ παραγενόμενος ἰς τὴν πόλην

1) Archaol epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. XI, fasc. I.

www.dacoromanica.ro

πο]λλὰ καὶ μεγάλα χρήσιμος γέ[γ]ονεν τῶι δή-
μωι] Ὀλβιοπολιτῶν καὶ διὰ ταῦτα ὁ δῆμος
αὐτ[ὸν καὶ ζῶντα ἐτίμησεν δωρεᾶι
καὶ τ]ελευτήσαντα ἔθαψεν δημοσίαι,
ἔδοξε[ν τῶι δήμωι τῶν Ὀλβιοπολιτῶν,
στῆσαι] αὐτοῦ εἰκόνα ὅπως ἂν αἵ τε πράξει[ς
αὐτοῦ μ]νημονεύωνται καὶ ἡ πόλις φανερ[ὸν
πᾶσι τοῖ]ς Ἕλλησιν ὅτι καὶ τῆς νήσου πογ[είτας περι πολλοῦ] ποεῖται κατὰ τὰ πότρια καὶ τοὺς [φιλους καὶ εὔ]νους εἰς αὐτὴν καὶ ζῶντας τιμ[ᾶι καὶ
τελευτήσασ]ιν α[ὐτ]οῖς ἀξίας ἀποδίδωσι
χάριτας κτλ].

După cum se vede, textul inscripţiunei acesteia nu este complet. De aceea, nici nu-l traducem. Iată însă, după Egger, ceeace totuş putem cunoaşte:

«1. Că inscripţiunea nu este originară din insula Leuce, ci din Olbia sau Olbiopolis, de pe continentul opus; 2. că ea cuprinde un decret al Olbiopolitanilor, decret conceput după un formular cunoscut în archivele lapidare ale cetăţilor greceşti, între altele Bizanţiul şi Olbia; 3. că decretul aveà de obiect onorarea unui personagiu mort, personagiu al cărui nume lipseşte şi care probabil erà un cetăţean din Leuce; 4. că Olbiopolitanii îl îngropaseră pe cheltuiala publică, că-i ridică o statuă, şi că blocul de marmoră (de peatră) cu textul inscripţiunei, trebuià să servească de bază acestei statui, ceeace am cunoaşte mai bine, dacă s'ar fi păstrat şi partea superioară, căci fără îndoială s'ar găsì urmele, prin care baza se încheia cu statua» [1]).

Pelângă aceste trei inscripţiuni s'a mai găsit pe insulă şi se află astăzi în Muzeul din Odessa următoarele resturi antice:

Un fragment dintr'un vas frumos, lucrat de Epictet, fiul lui Ikosthenos, după cum resultă din inscripţia ΕΠΙΚΤΕΤ ΙΚΟΣΘΕΝ ΕΠΟΙΕΣ.

1) Egger, *Inscription de l'Ile de Leuce*, în Buletinul citat, pag. 377.

www.dacoromanica.ro

Alături cu acest fragment s'a mai descoperit o statuă mică de lut, reprezentând un copilaş şi câtevà jucării tot de lut.

Un alt vas de lut poartă inscripţia:

KOOC
ICMH
ΠACAN

Mai multe inele de fer şi câtevà de bronz, dovedesc o lucrare ordinară In inele au fost puse petre fără preţ şi chiar sticle colorate, având pe ele representate în relief zeităţi ca Serapis, Jupiter, Diana, Pallas, Apolon, Marte, Mercur, Hygia, Victoria etc. sau chiar animale ca de pildă lei, iepuri, tauri, câini, păsări etc. Pe un inel se găseşte scris întors OIBΛO (Ολβιόπολις)

S'au mai descoperit pelângă acestea încă 6 arşice, mici statuete reprezentând oameni, un cocoş, cue de fer şi de bronz, petricele colorate pentru colier, agrafe, ace cu gămălii, un olan semi-rotund de pe coperişul templului, o amforă şi opt vase de diferite mărimi, toate de o lucrare ordinară [1]).

Toate obiectele au fost aduse în insulă probabil în timpul când templul lui Achile erà în splendoare.

Cercetările făcute până la anul 1850 au descoperit o mulţime de monede, peste 2000, dintre cari vr'o 600 putând fi curăţite de rugină, au fost cetite [2]). Ele au fost publicate de N. Murzachevici [3]) şi sunt din:

1) Murzachevici, *op cit* pag. 415

2) Cele mai vechi au fost descrise de Mionnet in *Description des medailles antiques grecques et romaines*, de Blaremberg in *Choix de medailles antiques d'Olbiopolis* şi alţii.

3) Murzachevici, *Zapiski*, vol III, fasc 2, an 1853.

www.dacoromanica.ro

a) Megara Siciliei . . .	2	*u)* Adramythium . . .	1
b) Tyras	5	*v)* Lampsac	2
c) Callatis	5	*z)* Abydos	1
d) Dionysopolis . .	3	*aa)* Efes	1
e) Istros	3	*bb)* Heraclea din Ionia	1
f) Markianopolis . . .	6	*cc)* Insula Chios . . .	1
g) Nicopolis.	2	*dd)* Prusia	1
h) Tomis	29	*ee)* Cyzic	4
i) Anchial	3	*ff)* Apollonia din Caria	1
j) Byzanţiu	5	*gg)* Patara	1
k) Adrianopolis	1	*hh)* Perga	1
l) Haraclea din Bithinia	3	*ii)* Deale lui Lisimac .	1
m) Mesembria	1	*jj)* » » Rimitalcus, rege al Traciei	2
n) Nicea	1	*kk)* De-ale lui Inismeus, rege al Callipizilor	1
o) Odessus	4	*ll)* De-ale lui Chanitus .	3
p) Ferae	1	*mm)* » » Ilios. . .	1
q) Pylos	1	*nn)* » » Kesmagaku	2
r) Amastris	2		
s) Nicomedia	2		
t) Tios	6		

Pelângă aceste monede greceşti, romane şi callipidice [1]) s'au mai găsit încă câteva tătare, turceşti şi polone.

In resumat, descoperirile ce s'au făcut în veacul al XIX în Insula Şerpilor, descoperiri în urma unor săpături în pripă şi poate nu prea sistematice, au dat la lumină un material anticaric foarte bogat. Când acest material, găsit aproape la suprafaţa pământului, îl comparăm cu cel desvălit în alte locuri, de pildă cu cel dela Tropaeum Trajani din Dobrogea, trebuie să ne uimească marea diferinţă. Două mii de monede în Insula Şerpilor, şi deabià câtevà într'un oraş întreg! E foarte probabil, părere ce o enunţă Kòhler, că în insula Leuce n'au fost stabilimente permanente sau de o lungă durată. De altfel nici solul expus din toate părţile intemperiilor nu erà sufi-

1) Callipizii se născură din amestecul Elenilor cu Sciţii şi Tracii în apropierea oraşului Olbios.

www.dacoromanica.ro

cient ca să producă destulă hrană pentru familii. Dacă Insula Şerpilor ar fi devenit o locuinţă permanentă, desigur s'ar fi distrus cu totul urmele antice, ca d. ex. vase, statuete etc. şi de bună seamă marea cantitate de monede greco-romane ar fi dispărut prin cultivarea pământului. Teama de Achile odinioară, frica de şerpi mai apoi şi sărăcia împreunată cu nesiguranţă în totdeauna, au împedicat pe oameni să se stabilească cu locuinţele în solitara insulă.

In fine, înainte de a termină aceste notiţe asupra Insulei Şerpilor, să mai adăogăm încă câtevà cuvinte asupra istoricului ei. Cu trecerea vremii şi cu introducerea creştinismului pierind tradiţia despre Achile, a pierit şi tradiţia despre Leuce. E adevărat, că în secolul al X-lea Anonymul Ravennat aminteşte de insula lui Achile dela Dunăre; această cunoştinţă o are însă dela scriitorii clasici, iar nicidecum din tradiţiunea timpului său [1]).

In evul mediu Insula Şerpilor poartă mai multe numiri, cari de cari mai arbitrare. Se spune că ea s'a numit *Selina* sau *Cacearia*, probabil Chazaria, numire luată dela neamul Chazarilor, cari au stăpânit-o, sau *Isola Rosia*, adică rusă, sau *Nisi*, sau *Rubra* şi *Rubea* etc.

In harta lui Fredutius de Ancona din secolul al XV-lea, Insula Leuce o găsim numită *Fidonixi*, vorbă coruptă din *Phidonisi* sau *Fidonisi* din ὄφις şi νῆσος, Insula Şerpilor sau cu numele turcesc *Ilan Adassi* [2]).

La anul 1856 Insula Şerpilor devine proprietate turcească, iar la 12 Aprilie 1879 e ocupată de Români, fiind ministru de răsboiu Dabija.

1) Anonym Reven VI, c. 19, la Köhler, *op. cit.* pag. 607.
2) Amănunte vezi în Kohler, *op. cit.* pag. 607

www.dacoromanica.ro

TABLELE CERATE
DESCOPERITE IN TRANSILVANIA

CAP. I.

Textul Monumentelor

No. 1. *(anul 142 d. Chr. mai 16=Blaj).*

Pag. I. Dasius Breucus emit mancipioque accepit | puerum Apalaustum, sive is quo alio nomine est, n(atione) Grecum, apocatum [1]) pro uncis duabus | *[*]) DC de Bellico Alexandri, f(ide) r(ogato) M. Vibio Longo. esse Eum puerum sanum traditum furtis noxaque solutum, erronem fugitium [2]) caducum [3]) non esse | prestari: et si quis eum puerum, q(uo) d(e) a(gitur), partenve [4]) quam quis ex eo evicerit, q(uo) m(inus) emptorem s(upra) s(criptum) eunve [5]) ad q(uem) ea res pertinebit | uti frui habere

1) adică *apochatum*, cum se vede în No. 4 v. 4
2) *fugitivum* în scrierea externă
3) *kaducum* extern.
4) *partemve* ext.
5) *eumve* ext

*) Semnul Steluţei indică aci semnul convenţional latin pentru *Denari*, adică un X tăiat la mijloc cu o dungă horizontală.

www.dacoromanica.ro

possidereq(ue) [1]) recte liceat: | tunc [2]), quantum id erit quod ita ex eo evic- tum fuerit.

Pag. II. t(antam) p(ecuniam) duplam p(robam) r(ecte) d(ari) f(ide) r(ogavit) Dassius Breucus [3]) d(ari) f(ide) p(romisit) Bellicus Alexandri Id[em] fide sua esse iussit Vibius Longus. Proque eo puero, q(ui) s(upra) s(criptus) est, pretium eius * DC accepisse et habere se dixit Bellicus Alexandri ab Dasio Breuco.

Act(um) kanab(is) leg(ionis) XIII g(eminae) XVII kal. Junias Rufino et Quadrato cos.

Pag. III. [1]) Appi Procli vet(erani) leg(ionis) XIII g(eminae) Antoni Celeris Iul(i) Viatoris Ulp(i) Severi- | ni. L. Firmi Primiti- | vi. M. Vibi Longi fideiussor(is) Bellici Alex[a]n- dri vendit(oris).

No. **2**. *(a. 139 mart. 17—lung. m 0,16, lat. 0.43—Pesta).*

Pag. I. Maximus Batonis puellam nomine | Passiam, sive ea quo alio nomine est, an- circiter p(lus) m(inus) empta sportellaria-[5]) norum sex emit mancipioque accepit | de Dasio Verzonis Pirusta ex Kavıereti[o] * ducentis quinque. Iam puellam sanam esse a[6]) furtis noxisque [7]) solutam, fugitium [8]) erronem non

1) *possıderetque* ext.
2) *lıceatum* ext.
3) *Dassıus Breucı* ext
4) Numele marturilor
5) Vorbă necunoscută. Momsen zice «Fortasse puella cum matre empta est infans ita, ut pro ipsa pretium non computaretur, sed accessionis et quodammodo corollarii.. .. ita usurpatum esse demonstrare nequeo .
6) *a* omis în scriptura externă.
7) *noxaque* ext.
8) *fugıtıvam* ext

www.dacoromanica.ro

esse praestari. Quot si quis em[1]) puellam partemve quam ex eo quis evicerit, quominus Maximum Batonis quo- ve ea res pertinebit habere possi- dereque recte liceat, tum quanti | ea puella empta est, tam[2]) pecunim[3])

Pag. II. et alterum tantum dari fide rogavit Maximus Batonis, fide promisit Dassius Verzonis Pirusta ex Kaviereti. | Proque ea puella, quae s(upra) s(cripta) est, * ducen- tos quinque accepisse et habere se dixit Dasius Verzonis a Maximo Batonis

Actum Karto XVI K. Apriles Tito Aelio Caesare Antonino Pio II et Bruttio Praesente II cos.

Pag. III[4]). Maximi Ve neti princi- pis | Masuri Messi | dec(urionis). Anneses An dunocnetis. Plani Verzo nis Sclaietis. | Liccai Epicadi Marciniesi. | Epicadi Plaren- | tis, qui et Mico Dasi Verzonis ipsius vendi- toris.

No. **3.** *(a. 159 mai 6 lung. 0.178, lat. 0.13 Pesta).*

Pag. I. Andueia Batonis emit manci[pioque accepit] Domus partem dimidiam interantibus partem [dex-] tram, que est Alb(urno) maiori vico Pirustar[um in]t[er] ad[fines Platorem Accep-] tianum et Ingenum Callisti[5]) * trecentis de Veturi[o Valente. Eam domus partem dimidiam, q(ua) d(e) a(gitur), cum su[is s[aepibus sae- pimentis finibus aditibus claustris fienes-

1) *eam* ext.
2) a trebuit să fie *tantam*.
3) *pecuniam* ext.
4) Numele marturilor.
5) Scriptura externă mai adaugă «*filium et si quo ali adfines sunt et viam publicam*

www.dacoromanica.ro

tris ita uti clao fixsa et optima maximaque est[1]), h(abere) r(ecte) l(iceat). [E]tsi quis eam domum partemve quam quis[e]x [ea] evicerit, q(uo) m(inus) Andueia Batonis e(ive) a(d) q(uem) e(a) r(es) p(ertinebit) h(abere) p(ossidere) u(suque) c(apere) r(ecte) l(iceat), qu[o]d ita licitum n[o]n erit[2]), t(antam) p(ecuniam) r(ecte) d(ari) f(ide) r(ogavit) Andueia Batonis[3]), fide promisit | Veturius Valens. Proque ea do[mu partem] [dim]idiam pretium * CCC Vetur[ius V]ales.

Pag. II. a[b A]n[du]ei[a Ba]tonis accepiss[e et] ab[ere se dixit.] Convenitq(ue) int[e]r eos, [uti] Veturius Va[lens pro ea] domo tributa usque ad recensum dep[e]n[dat.] | Act(um) Alb(urno) maiori prid. nonas Maias | Qui[n]tillo et Prisco cos.

Pag. III[4]). L. Vasidius V[i]c-[tor sig(navit). T. Fl(avi) Felicis | M. Lucani Melio-[ris. Platoris Carpi. T. Aureli Prisci. Batonis Annaei Veturi Valentis vendi-[toris.

No. 4. *(a. 160 oct. 4—Blaj).*

Pag. I. Cl(audius) Julianus mil(es leg(ionis) XIII g(eminae) Ↄ[5]) Cl(audi) Mari emit mancipio- que accepit mulierem nomine Theodotem, sive ea quo alio nomine est, n(atione) Creticam, apochatam pro uncis duabus, * quadringentis viginti de Cl(audio) Phileto, f(ide) (r(ogato)] Alexandro Antipatri. Eam mulierem sanam

1) *Anducia Batonis* ext

2) Ext adaus *tum quantum id erit quod ita habere possidere licitum non erit*»

3) *dari* adaus ext

4) Numele marturilor.

5) *centuria*

www.dacoromanica.ro

traditam esse emptori s(upra) s(cripto): et si quis eam mulierem, q(ua) d(e) a(gitur), partenve quam quis ex ea evicerit, (q(uo) m(inus) emptorem s(upra) s(criptum) eunve, at [1]) quem ea res pertinebit, uti frui habere possidereque recte | liceat, tunc, quantum id erit, quot ita ex ea quit.

Pag. II. evictum ablatunve fuerit, sive quot ita licitum non erit, tantam pecuniam probam recte dari f(ide) r(ogavit) Cl(audius) Julianus mil(es) l(egionis) s(upra) s(criptus) d(ari) f(ide) p(romisit), Cl(audius) Philetus. Id fide sua esse iussit Alexander Antipatri. Inque eam mulierem, quae s(upra) s(cripta) est, pretium eius * CCCCXX | accepisse et habere se dixit Cl(audius) Philetus a Claudio Juliano mil(ite) s(upra s(cripto). Act(um) canab(is) leg(ionis) XIII g(eminae) IIII nonas Octobres Bradua et Varo cos.

Pag. III [2]). Val(eri) Valentis (le)g XIII g. Cn. Vari A.. ae Ael (i) Dionysi vet(erani) leg(ionis) Paulini s. . . ris Iul(i) Victorini Αλεξανδρει | Αντιπατρι σεκουν αὐκ- | τωρ σεγναι [3]) Cl(audi) Philetі vendi- toris ibsius.

No. **5.** *(a. 167 mart. 28 lung. 0.162, lat. 0.085 Berlin)*

Pag. I. Inter Cassium Frontinum et Iulium Alexandrum societas dani[st]ariae [4]) ex X Kal. Ianuarias q(uae) p(roximae) f(uerunt) Pudente e[t] Polione cos. in prid[i]e idus Apriles proximas venturas ita conve- n[i]t ut quid-

1) *d* ext.
2) Numele marturilor
3) adecă *secundus auctor signavi. Dig* 21, 2, 4 pr *fideiussorem... quem vulgo auctorem secundum vocant*».
4) adecă *negotium mensae argintariae*, dela δανειστής

www.dacoromanica.ro

q[ui] (d)in ea societati arre-|natum[1]) fuerit lucrum damnumve acciderit, aequis portionibus s[uscip]ere debebunt. In qua societate intuli[t Iuli]us Alexander nume- ratos sive in fructo * [qu]ingentos et Secundus Cassi Palumbi servus a[ctor] intulit * ducentos p[ro] (F)ron]tino. . . . Sexaginta septem . . . . . s . . c. . . um . . s.

Pag. II. (mi)ssum Alburno . . . . d[ebe]bit. In qua socie[tate] si quis d[olo ma]lo fraudem fec[isse de-] prehensus fue rit], in a[sse]uno * unum . . . . . [denarium] unum * XX. . . . alio inferre deb[ebi]t] et tempore perac[t]o de[duc]to aere alieno sive sumam s(upra) s(criptam) s[ibi recipere sive], si quod superfuerit, dividere d[ebebunt]. Id d(ari) f(ieri) p(raestari)que stipulatus est Cassius Frontin[us, spopon] dit Iul(ius) Alexander. De qua re dua paria [ta]bularum signatae sunt. [Item] debentur Lossae * L, quos a socis s(upra) s(criptis) accipere debebit. [Act[um] Deusa]re V kal. April. Vero III et Quadrato cos.

Pag. III. Inter Cassium Frontinum et Iul[i]um [Alexandrum societa]s dan[i]- s[tariae].

No. 6. *(a. 164 mai 20—Clu)*

Pag. I. [Macri]no et Celso cos XIII Kal. Junias. Flavius Secundinus scripsi rogatus e Mem-| mio Asclepi (filio), quia se lit[ter]as scire negavit it quod dixsit se locas[se] et locavit operas s[ua]s opere aurario Aurelio Adjutori ex ha[c] die [in]idus Novembres proxsimas [* sep]tuaginta liberisque. [Mercede]m per [te]mpora

1) *arrha* e aceiaş vorbă ca românescul *arvună*. Amanetul *pignus*, uneori se zicea şi *arrha*.

www.dacoromanica.ro

accipere debebit. S[u]as operas sanas va[len]-tes [ede]re debebit conductori [s(upra) s(cripto)]. | Quod si invito condu[c]tore recedere aut cessare voluer[it, da]re debebit in dies singulos HS V (sextertios quinque) numeratos.....c... [Quod si] fluor inpedierit, pro rata conputare debebi[t]. Conductor si tem[po]- re peracto mercedem sol[v]endi moram fecerit, ead[em] p[oena] | tenebitur exceptis cessatis tribus. Actum Immenoso majori Titus Beusantis qui et Bradua | Socratio Socra- | tionis [M]emmius Asclepi. [1])

No. **7.** *(a. 163 oct. 23=lung. 0.158, lăț. 0.085=Pesta).*

Pag. I. Laelia[no] et [Pa]store cos. X k[a]l. Novembr. Adjutor Macari scripsi rogatus | [co]ram ipso pra[e]senti L. Vlpio Valerio, quia s[e] litteras scire negavit, it q[uod] di- | xit: se loca[sse] et locavit Socrationi S[o]c(r)atis [op]eras suas ex [ha]c [d]ie in i[dus] | sequentes anno uno * [sept]aginta. Mer[c]edes suis tem[poribus solv] entu[r]. | Quas operas sanas valentes [ede]re debebit... [con]ductor..... | impedierit.... [d]ebe]-[bit]... dis-cedere vel cessare... cessatis.... A[ct A]l[b] ma[iori].

No. **8.** *(lung m. 0.142; lat. 0.065=Pesta).*

Pag. I. ...cus [2]) scripsi rogatus per... m Restitutum agnomi(ine) | Senioris quia se litter[a]s scire negavit: fatetu[r] | se locasse et [l]oca[v]it oper[as

1) Aceste cinci rânduri de subsemnături sunt scrise oblic pe tabla cerată

2) Probabil *Dorcus*, dupe Zangemeister, în *C. I. L.* III p 949.

www.dacoromanica.ro

s]uas opere aurarioius ..... quidquit opus fuerit ex hac die in id[u]s Novemb. proximas venturas Tito Beusantis qui et Bradua * centum quinque. Ex qua mer- cede a[d]huc in cesso accepit * viginti quin- qu[e] Reliqua(m) mercedem per tempora accı[pe]re debebit. Quas operas sanas valen- | tes edere debebit conductori s(upra) s(cripto). Quod si in[vit]o conductore a re cessa[b]it in dies.....

No. **9.** *(a. 162 iun 20 Blaj şi Cluj).*

Pag. I. * centum quadraginta sortis et eorum usuras ex ea die sing(ulas) centensimas, quandiu abstinuerit [1]), id utrumque probos recte dari f(ide) r(ogavit) Anduenna Batonis, d(ari) f(ide) sue promisit | Iulius Alexander: quos eae reddere debe bıt, qua die petierit, cum usuris s(upra) s(criptis). Id utrumque sorte [2]) et usuras probos recte dari fide rogavit Anduenna s(upra) s(cripta), | dari fide sua promisit Iulius
Pag II. Alexander Actum Deusare [3]) XII kal. Iulıas Rustico II et Aquilino cos.

No. **10.** *(a. 162 oct. 20 lung. m. 0,17, lăţ. 0.83– Pesta).*

Pag. I. * LX, q(ua) d(ie) p(etierit), p(robos) r(ecte) d(ari) f(ide) rogavit Jul(ius) Alexander, darı f(ide) p(romisit) [4]) Alexander Cari [4]), et se

1) adică *nu.*
2) *sortem* ext.
3) *Deusarae* în scriptura exter Numele marturilor nu se poate bine cetì.
4) In scriptura exterioara sunt toate complet scrise.

www.dacoromanica.ro

eos * LX, q(ui) s(upra) s(cripti) s(unt), mutuos numeratos accepisse et debere se dixit. Et eorum usuras ex hac die in dies XXX Ↄ I [1]) dari Iul(io) Alexandro e(ive) a(d) q(uem) e(a) re(s) p(ertinebit) f(ide) r(ogavit) Iul(ius) Alexander, dari f(ide) p(romisit) Alexander Caricci.

Pag. II. Id fide sua esse iussit Titius Primitius d(ie) s(upra) s(cripta) s(ortem) | c(um) u(suris) r(ecte) p(robe) s(olvi). | Act(um) Alb(urno) maiori XIII k. novembr. Rustic(o) II et Aquilino c[o]s.

Pag. III [2]). L. Vasidi Vi[c]toris . . . ctati . as Batonis Pr. . . vi Tovetis Titius Prim- itius | Alexandr Carrici i[p]- sius debitori[s].

No. 11. *(Iung. poll. 6.2, lăț 23 Alba-Iulia)*

Pag. I. καὶ τῶν λοιπῶν κ´ .... γων * κγ´ κ[αὶ] | τούτων ἑκατοστὴ[ν τίσει]ν ἀπὸ τῆς | προγεγραμμένης ἡμέρας εἰς [τὴν δ´]κ. Ὀκ[τω- | βρίας· ἐὰν δὲ μὴ ἀποδῶσ[οι εἰς] τὴν ἡ- | μέραν ὡρισ- μένη[ν], ἀποδώσω ὡ[ς] | παρίον ἔτι * κέ Ἐγένετο εἰς [Αλ]β[ουρ]- | νον μεγάλην [3]).

1) Centesimas singulas

2) Numele marturilor

3) După cum se vede, textul acestei table nu e complet. Detlefsen presupune că începutul ar fi cam acesta. Γάιος Τίτῳ χαίρειν. Τῶν χρημάτων, αἵ μοι παρεγγυῆσαι ὑπισχνοῦ εἰς τὴς ἡμέραν τὴν δεῖνα, ὠνήν σοι ἀποδώσειν εἰς τὴν δ καλάνδας Ὀκτωβρίας ὑπισχνοῦμαι τῶν τόσων τόσους Textul complet latin ar fi «Gaius Tito. Rerum, quas mihi te traditum esse promisisti die hac vel illa (probabil a. d. . K. Oct promitto, scilicet pro parte earum tot vel tot, et pro reliquis . . . . XXII et horum centesimam usuram me soluturum esse ex die supra scripta ad III k Octobres si vero non tibi dedero die praestituta, dabo ut additamentum etiam * XXV. Actum Alburni maioris

www.dacoromanica.ro

No. **12.** *(a. 167. mai 29—lung. m. 0.165, lăț. 0.081—Pesta*

Pag. I. Vero III Quadrato cons. IIII kal. Iunias | * quinquaginta L commendatos Lupus Ca-|rentis[1]) dixit se accepisse et accepit a Iulio | [Al]exandro, quos ei reddere deb[e]t | sine ulla contraversia. Actum Albur[no] maiori . . . .

No. **13.** *(a. 167. febr. 9—lung. m. 0.16, lat. 0.13—Pesta).*

Pag. I. Descriptum et recognitum factum ex libello, qui propositus | erat Alb(urno) maiori ad statione[2]) Resculi, in quo scriptum erat· id quod[3]) i(nfra) s(criptum) est. |
Artemidorus Appolloni magister collegi Iovis Cerneni et Valerius Niconis et Offas Menofili questores collegi eius- dem posito hoc libello publice testantur: | ex collegio[4]) s(upra) s(cripto), ubi erant ho[m](ines) LIIII, ex eis non plus | remasisse ad Alb(urnum)[5]) quam quot h(omines) XVII: Iulium Iulli quoque commagistrum suum ex die magisteri sui non accessisse | ad Alburnum neq[ue) in collegio: seque eis qui presentes | fuerunt rationem reddedisse et si quit eorum abuerat reddedisset sive funeribus.

Pag. II. et cautionem suam, in qua eis caverat, recepisset: | modoque autem neque funeraticis suffi-

1) Dig. 16, 3, 24 pr.. Centum . . commendasti . Respondit depositit actionem locum habere; *quid est enim aliud commendare, quam deponere?*

2) *Stationem* în scriptura externă.

3) *quot*, ext.

4) *ex collegis* ext.

5) *remasisse Alburni* ext.

www.dacoromanica.ro

cerent neque loculum aberet neque quisquam tam magno tempore diebus, quibus legi continetur, convenire | voluerint aut conferre funeraticia sive munera: seque i[d]circo per hunc libellum publice testantur, | ut, si quis defunctus fuerit, ne putet se colle- | gium abere aut ab eis ..... aliquem petitio- nem funeris abiturum. |
Propositus Alb(urno) maiori V idus Febr. imp L. Aur(elio) Vero III | et Quadrato cos. Act-(um) Alb(urno) maiori.

Pag. III[1]). L. Vasidi Victo | ris | ...C. Secundini Legiti mi Stertini Rustici Aeli Platoris ...Geldonis | ... Ulpi Felicis | Septembris Platoris.

No. 14. *(Hunedioara)*

Pag. I.	IIII non. April.		
	pr. non. April.	ac	
	VII idus April	a	
	idibus April.	acc	
	XVII Kal. Maias	acce	XX
	XV Kal. Maias	acce[p]it	* XXII
	XIII Kal. Maias	pensio	* XXV
	VIIII Kal. Maias	accepi	* XXV
	VII Kal. Maias	accepi	* XX
	IIII Kal. Maias	accepi	* XXV
	Kal. Maias	accepi	* XX...
	. . . non Maias	accepi	. . . .
	p[rid.] non Aug. XXIII		

Pag. II.	pr. Kal. Maias ex	*	CLXVI[X]
	agnos n. V.	*	XVIII
	porcellum	*	V

1) Numele marturilor.

www.dacoromanica.ro

panem candid(um)	* II	
thus prim(um) S	* II[I]	
meri § III	* II	
vini Q II q II	* XCVIII	
peganinum	* I_2	
impensam	* S_2	
aceti § I	* S	
salem et cep(am)	* $S\text{-}_2$	
. . . . .	* IIS	* CL
. . . . .	* II	* CLX

NB. Am reprodus textul numai a patrusprezece din tablele cerate ardelene, câte s'au păstrat prin colecţiuni publice sau private, căci numai acestea mai înfăţişează un înţeles oare câtva lămurit. Totuş Mommsen, în *Corp. Inscrip. Lat.* vol. III, 2, p. 921—960, a reprodus, transcris şi explicat un număr de douăzeci şi cinci table cerate, dintre care unsprezece sunt mai mult nişte neînsemnate fragmente, fără sens explicit.

Dăm aci corespondenţa numerelor romane din *C. I. L.* cu cele arabe ale listei noastre:

I	13
II (Pesta)	0
III	9
IV	11
V	10
VI	2
VII	1
VIII	3
IX	7
X	6
XI	8
XII	12
XIII	5
XIV (Pesta)	0

www.dacoromanica.ro

XV 14
XVI (Pesta) 0
XVII (Cluj) 0
XVIII (Pesta) 0
XIX (Pesta) 0
XX (Blaj) 0
XXI (Blaj) 0
XXII (Ackner in Guşteriţa) . . . 0
XXIII (Pesta) 0
XXIV (Blaj) 0
XXV 4

www.dacoromanica.ro

CAP. II.

Istoricul Monumentelor

Dacă în diferite ocasiuni suntem siliţi să ne plângem de concursul fatal al împrejurărilor diverse cari au contribuit ca monumentele antichităţii să re reducă la un prea restrâns număr, atunci de bună seamă trebuie să ne bucurăm de fericita întâmplare care a venit, în contra oricărei aşteptări, să ne aducă la lumină un şir de monumente preţioase, scăpate ca prin minune de acţiunea distrugătoare a forţelor naturii. Ascunse în sânul pământului, tablele cerate, după optsprezece secole, ies la iveală pentru ca, în faţa unei posterităţi târzii, ca un *monumentum aere perennius*, să ne dea dovadă despre limba latină vulgară din secolul II d. Chr., despre scrierea cursivă a Romanilor, până acì cu totul necunoscută şi despre relaţiunile sociale şi de drept privat ale naţiunei fără îndoială cea mai însemnată în antichitate. Dar dacă cele optsprezece veacuri n'au putut să nimicească aceste monumente preţioase, secolul nostru a făcut ca, din numărul destul de considerabil—peste 40 de table—să avem astăzi numai douăzeci şi cinci, dintre cari numai patru triptice complete şi nici acestea toate nevătămate. Ajungând în mâna unor oameni ignoranţi, cari nu-şi puteau da seamă de valoarea lor, tablele aflate, nu numai că nu s'au păstrat cu toată acurateţa ce meritau nişte documente atât de rare şi de aşà mare importanţă, dar

www.dacoromanica.ro

unele dintre ele au căzut îm mâni profane—ca să ne exprimam cu vorbele lui Cipariu,—şi multe chiar au pierit cu totul. Ba încă un Pirro Ligorio s'a găsit şi pentru tablele cerate.

Nu numai că s'au fabricat documente după modelul tablelor autentice, dar şi celor originale li s'a modificat textul, sau s'a înlocuit cu altul. Pe astfel de falşficatori îi vom recunoaşte uşor, îndată ce ne vom uità la numele ce ne vin înainte pe tablele falşficate şi reproduse de Massmann. [1]) Pe lângă unele vorbe barbare fără de nici un înţeles, scrise cu litere pseudo-scitice şi cursive neo-greceşti rău formate, întâlnim numele mai multor eroi din migraţiunea huno-ungarică. Falşficatorul îndrăzneţ voià mai bine ca proto-părinţii săi să fie foşti sclavi ai Romanilor, decât să fi venit în Dacia în urma coloniştilor lui Traian. Este, fără îndoială, o fasă mai veche a teoriei lui Rösler şi Hunfalvy. Timotheiu Cipariu ne spune, în Archivul său, [2]) că a avut două exemplare de astfel de falşficate, unul în original, altul în copie, amândouă comunicate de S. Mihailescu, profesor la Craiova [3]): «In tabla originală, de laturea dreaptă se află scris XLVIII u litere latine cari, după forma lor cea rudă, nici decum nu pot fi antice. In mijloc e impresă în ceară negrită o armă (Wappen) cu doui sfincşi întorşi cu spatele unul către altul, însă a căror figură e rasă dinainte. Intre sfincşi e un cerc eliptic prin care e închisă figura unei aquile, însă de mână iarăşi foarte rudă Iar de desuptul acelei arme se vede scris, cu litere greceşti recenţiori foarte rude, cuvântul sau numele Βουλτζους. Celelalte cuvinte, afară de vr'o două trei greceşti nu'mi sunt cunoscute, nici nu mi-am bătut capul să le înţeleg.

«In copie, cuvintele toate sunt scrise iarăş numai

1) Massmann, *Libellus aurarius sive tabulae ceratae et antiquissimae et unicae romanae*, Lipsca 1841

2) *Archiv pentru filologie şi istorie*, No III, p 44.

3) D-l Mihălescu avu bună voinţa să 'mi facă cunoscut ca le-a primit de la reposatul protopop Balint pentru a le da lui Cipariu ca membru al Comisiunei pentru conservarea monumentelor vechi transilvane.

www.dacoromanica.ro

în litere greceşti cursive, precum se pare tot de aceaş mână rudă, fiind-că liniamentele, precât se poate presupune după copie, sunt tot acelea şi pentru că în amândouă tablele ocure cuvântul Φαλιτζις. Intre cuvintele copiei care, după lungime şi lăţime, nu e dintr'un corp cu tabla originală, se află vr'o câteva, apriat greceşti, unele chiar din Homer, numai cât unele sunt scrise cu erori în contra limbei greceşti. Aceste sunt: δηλὸς în loc de δηλος şi λενκ-άλενος ἥρη în loc de λευκώλενος ἥρη.»

Este uşor de a ne explică, în urma celor spuse, cum de au ajuns Natalis de Wailly şi Letronne să aducă în *Journal des Savants* nişte conclusiuni atât de nefavorabile tabulelor noastre. [1]) Dacă în privinţa tabulelor latine, judecata acestor doui învăţaţi francezi a fost prea pripită, în privinţa celor greceşti însă, ea a fost bine fondată. Pronunţându-se dar cei doui paleografi competenţi în contra autenticităţii tablelor din Ardeal, nu ne putem mirà dacă vedem pe Silvestre căutând un model care să fi servit falşificatorilor. [2])

Toate aceste monumente s'au găsit în diferite râmduri în Transilvania, la satul românesc de astă-zi *Roşia Abrudului (Verespatak)*.

Prima descoperire o tăcù întâiu cunoscută Massmann în «Libelul său aurar». In privinţa istoricului descoperirii, el însă ne dă nişte notiţe foarte scurte, neprecise şi chiar contradictorii, [3]) lucru care întărì şi mai mult pe cei doui paleografi francezi în conclusiunile lor.

N. Iancovich de Wadass (lângă Pesta), mergând în anul 1835 la Munich, a arătat lui Massmann două triptice (cărţi cu trei foi), unul de brad, scris cu litere latine, iar altul de fag, cu litere greceşti. Invăţatul bavarez însă nu

1) Natalis de Wailly et Letronne, *Libellus aurarius, sive tabulae ceratae, nuper repertae. în Journal des Savants*, Paris 1841.

2) Silvestre, *Paléographie universelle*, Paris, 1841 La pag 250, Vol II, presupune că libelul lui Velius Fidus din a. 155 d. Chr., scris cu litere rustice, neegale, înclinând către cursive, a servit de model falşificatorilor tablelor din Dacia

3) *Lib aur.* p 5 § 7 şi p 25 § 50 nota 2. Cf. *Journ des Sav.*, p. 4.

www.dacoromanica.ro

ne spune de la cine le dobândise Iancovich, ci zice numai: «Vir ille nobilissimus, qui eas emptione sibi comparatas dum Monaci hospes moratur nobiscum liberaliter communicavit, haec se a priore possessore edoctus accepisse mihi coram significavit. Triptychum fagineum (1807) în fodinis Toroczkóensibus, quae quatuor quinqueve milliaribus ab Abrudbánya distant Transsilvaniae vico; abiegnum vero in hoc ipso vico, in rupturis cameratae olim aurifodinae jam per longum temporis spatium non exercitae aquaque sulphurosa obrutae delituisse usque ad annum 1790».

Este foarte puţin probabil ca una şi aceaş persoană să fi avut, tocmai după şaptesprezece ani de la aflarea tabulelor latine în minele de aur de la Roşia, norocul de a găsì şi pe cele greceşti în băile de fer de la *Trăscău* (Toroczkó). A trebuit de sigur, ca până să ajungă tablele latine la Iancovich şi prin acesta la Massmann, să treacă prin mai multe mâini, după cum vom vedeà; în acest interval s'au făurit de sigur tablele greceşti. Iată acum relaţiunea cea adevărată

Tablele publicate de Massmann, cele latine,- căci de cele eline numai vorbim, fiind apocrife,—fură descoperite după spusa lui Érdy [1]) admisă de Neigebauer şi de toţi câţi s'au ocupat cu antichităţile Transilvaniei [2]), în anul 1788, aproape de Roşia Abrudului. Intr'una din minele de aur din muntele *Letea* (Letty), părăsită din timpul Romanilor, apoi descoperită şi restaurată din nou la finele secolului trecut de către Societatea *Sf. Iosif* (Iosephgewerkschaft), al cărei conducător (magister) erà pe acea vreme Paul Laurenţiu Kovács din Abrud, un băiaş oarecare a aflat, în anul 1788, trei table de lemn (*fakönyv, Holzbücher*). Pentru un bacşiş, el 'dete una lui Kovács, iar despre celelalte două nu s'a putut aflà nimic. Momm-

1) Érdy. *Erdélyben talált viaszos lapok* (*De tabulis ceratis in Transilvania repertis*). Pesta 1856.

2) Neigebauer I. F., *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Altertums, mit besonderer Rucksicht auf Siebenbürgen,* Kronstadt 1851

www.dacoromanica.ro

sen presupune că nu s'au aflat trei table (triptice), ci trei tăbliţe ale unuia şi aceluiaş triptic şi numai zvonul a făcut să se creaza sa s'au aflat trei triptice [1]). Kovács le dăruì cumnatului său Ştefan Lázár, superintendentul unitarilor din Clui, scriindu-i tot de o dată că s'au păstrat împreună cu o mulţiume de alte obiecte, într'o mină a muntelui Letea, unde au stat în nişte condiţiuni cu totul extraordinare; căci, zice Érdy, apa ce se scurge chiar din localitatea unde s'au găsit tablele cerate, este plină de vitriol, ceea ce-i dă o culoare verde şi un gust acru. Atât în această apă cât şi în râul Roşiei (Veres-patak, părâu roşu) în care se varsă, până la satul Bistra, în depărtare de câte-va ore de muntele Letea, nu pot trăì nici peşti, nici altă vietate . Ştefan Lázár, cunoscându-le valoarea, le dăruì la rândul său, colegiului Unitarilor din Cluj, unde ele se păstrară ca un *curiosum* până la 1811. In acest an murind Ştefan Lázár, fiul său Samuel, însemnat colector de antichităţi, reclamă aceste table, le dobândì şi-şi scrise numele pe ele: «*Samuelis Lázár*» [2]).

Fiul acestuia, Ştefan Lázár, le vândù în anul 1834 librarului anticar Samuel Nemes Literati de la care le cumpără la 1835 Iancovich, pe preţul de 100 florini. Probabil este ca acel anticar a falşificat şi tabelele greceşti. Iancovich, după ce le arătă lui Massmann, le vândù împreună cu o tabulă falşă Museului Naţional din Pesta pe preţul de 1000 florini. Acì se păstrează ele şi astăzi, (No. 13 din lista noastră).

Dar încă cu doi ani mai înainte (1786), în minele numite *Lörincz Igren*, în baia de aur a lui George Iank, se aflară, după noţiţa făcută în anul 1797 de impiegatul de mine Ioan Mihelyes, două tabule de lemn ceruite. Pe când una din ele se uscà la foc, se întâmplă ca, din nebăgare de seamă, ceara să se topească aşà de mult încât scrierea devenì nelegibilă; cealaltă ajunse în mâna asesorului de mine (Berggerechtsassessor) Daniel Gombos

1) *Corpus Inscriptionum Latinarum, III* 2 *p* 924.
2) Érdy, *Viaszos lapok* p 5.

www.dacoromanica.ro

din Zlagna De la finele secolului trecut aceasta din urma se află în Museul Seminarului episcopesc *Bocsánți* din Alba-Iulia. «Mai trăesc în Roşia oameni, — ne spune Neigebauer la anul 1851, cari le-au văzut când ele fură aflate într'o mină de aur antică. Dimpreună cu dânsele s'au mai găsit şi un stil pe care Românii îl numesc *condeiu*, fiindcă ei se servesc cu un astfel de instrument încălzindu-l la foc ca să-şi încondeieze cu dânsul ouăle de Paşti[1])». Din cauza nedibăciei descoperitorilor, chiar şi tabla ce ni s'a păstrat este într'o stare destul de deplorabilă. Cu greu se pot deosebì literile antice în limba greacă, de sgârieturile căpătate până să ajungă în Museul din Alba-Iulia, (No. 11).

Tot în muntele Letea de lângă Roşia se aflară, la 1790, alte două tabule de lemn, însă cu mult mai subţiri decât cele de până acì. Funcţionarul camerar (Cameralbeamte) Fiker le dete inspectorului silvic Seles din Unedioara, de la care trecură mai pe urmă în mâna comitelui Iosif de Kemény. Acesta le trimise Academiei maghiare din Pesta, în a cărei bibliotecă se păstrează şi astăzi. Neigebauer ne spune că într'o mină a acestui munte s'a mai aflat, în anul 1791, cadavrul unui bărbat cu barbă lungă, în etate de vre-o patru-zecì de ani. Indată ce fu atins, se prefăcu în pulbere[2]). Lângă cadavru se aflau şease tabule de lemn despre care însă nu se ştie ce s'au făcut.

Mai târziu, la 1820, făcându-se curăţirea şi restaurarea unei mine vechi din muntele *Cârnicul-mare* (Nagy-Kirnik) de lângă Roşia, se aflară în baia numită *Sf. Ladislau* mai multe tabule subţiri de lemn de teiu, într'o baltă, amestecate cu ciment şi cu vitriol. Descoperitorul Ioan Winkler dărui două din aceste tabule lui Thot, parohul catolic din Roşia, care le dete intendentului de mine din Baia (Offenbánya), lui Gretze. Două fragmente din aceste două triptice se află în colecţiunea parohului archeolog Ackner din Guşteriţa (Hamersdorf, St. Elisabeth) de lângă Sibiu.

1) *Dacien*, p 167.
2) Ibidem, p 151. Un caz analog vezi în C. I. L. III. p. 894.

www.dacoromanica.ro

In acelaş munte Cârnicul Mare, în mina numită *Sf. Simion*, pe când se căutà o vână metalică, săpătorii căzura de odată într'o groapă subterană, care foarte probabil fusese, în timpul Romanilor, odaia de locuit a unei familii miniere. La această concluziune ne duce împrejurarea că, între pereţii bine tăiaţi în stâncă ai acestei camere, se aflară o vatră pe care se vedeà încă cenuşe şi cărbuni, o masă şi mai multe scaune, toate cioplite în piatră. Ludovic Diosegi descoperì, împrăştiate în această subterană, vre-o unsprezece tabule cerate. Nouă din ele le trimise Muzăului Naţional din Pesta, într'o stare cu totul deplorabilă. Din nenorocire ele fură încredinţate unui om nepriceput ca să le şteargă şi să le cureţe de praf. Acesta, fără ca să-şi poată da seama despre ceea ce aveà în mâini, şterse dimpreună cu praful de pe ceară şi literile, şi punând tot de odată tabulele ude la foc ca să le usuce, ceara s'a desprins de pe lemn. Deci, aceste nouă tabule astăzi nu ne mai pot spune nimic. Din colecţiunea sa de unspre-zece tabule, Diosegi dărui una Muzeului din Cluj, iar alta o dete lui Iosif Gedó, care la moartea sa o testă lui Nagy-Elek, şi acesta mai în urmă tot Muzeului din Cluj, unde se păstrează şi astăzi, (No. 6).[1]) Aceste tabule sunt şi ele puţin legibile.

In fine, cea mai bogată descoperire de table cerate s'a făcut în anul 1855 Nu numai numărul tabulelor descoperite în acest an, întrece numărul celor aflate în anii precedenţi, dar şi prin conţinutul lor mai variat şi prin norocul ce ele avură de a cădeà în mâini mai dibace, tabulele acestea aruncă mai multă lumină de cât toate celelalte asupra stării sociale a naţionalităţii daco-romane care tocmai atunci erà în fuziune.

Spre miază-zi de Roşia Abrudului, în mina numită Sf. Ecaterina, la o adâncime înspăimântătoare, de 150 orgii (277 $^1/_2$ metri), minierii deteră peste o groapă în care, pe lângă multe alte obiecte, găsiră şi un mare număr de table cerate. Obiectele aflate acì par a fi aparţinut unei

1) In afară de tabulele dela Blaj, toate celelalte, câte se păstrau în Ardeal, au fost duse în timpul răsboiului la Buda-Pesta.

www.dacoromanica.ro

întregi familii. O parte din ele, împreună cu nouă tabule, câte ajunseră în posesiunea medicului minelor Ioan Végh şi a lui Ioan Winkler, fură trimise Muzeului Naţional din Pesta. (No. 2, 3, 7, 8, 10 şi 12). Celelalte tabule cerate, împreună cu o pleată de păr tot acolo descoperită, trecură în posesiunea episcopului catolic din Alba-Iulia, Ludovic Haynáld, (probabil No. 9); în fine un triptic şi patru tăbliţe separate ajunseră în stăpânirea ilustrului nostru erudit răposatul Timotheiu Cipariu din Blaj, pe atunci canonic şi director gimnasial. (No. 1 şi 4). Tot din descoperirea făcută la anul 1885 în mina Sf. Ecaterina de la Abrud sunt, fără îndoială, şi tabla cerată care a ajuns în Muzeul din Berlin (No. 5), şi cea care se păstrează acum la Hunedioara, (No. 14).

După cum se poate vedeà din cele expuse până acì, tabulele cerate din Dacia, câte sunt astăzi cunoscute, au fost descoperite în decurs de aproape trei sferturi de secol, (de la anul 1786 până la 1855, adică în 69 ani), toate în apropiere de Roşia Abrudului. E un fapt curios că aceste table, unicele tabule cerate din antichitate până la descoperirea, la 1875, a casei lui Cecilius Jucundus din Pompei, s'au aflat în adâncăturile Carpaţilor Transilvaniei.

Ce căutau aceste monumente în minele munţilor Letea şi Cârnicul? S'ar fi aşteptat cineva, fără îndoială, ca ele să fi fost păstrate în capitala Daciei, în Sarmisegetuza (Grădiştea) sau în alte cetăţi ca Apulum (Alba Iulia), Napoca (Cluj), Pataissa (Turda), oraşe în care a înflorit vieaţa Romanilor. Dar nici chiar la Roma şi nici în celelalte locuri principale ale ţmperiului roman, până astăzi, nu s'a aflat o singură tablă cerată, exceptând descoperirea amintită de la Pompei. Tabule cerate erau totuş întrebuinţate de întreaga lume greco-romană. Este apoi evident că nu în întunecoasele mine ale munţilor Letea şi Cârnic locuiau minerii din Dacia, ci în satele *Alburnus maior*, *Deusara*, *Immenosum maius*, *Cartum* etc., după cum rezultă din însuş studiul tablelor noastre.

Dacă ne uităm încă şi la timpul datării tablelor, suntem

www.dacoromanica.ro

isbiţi de faptul că, afară de una din epoca lui Adrian (No. 2), celelalte aparţin domniei celor mai târzii doi Antonini toate a lui Antonin Piu (138-161) şi a lui Marcu Aurel filosoful (161-180). Nici una însă nu trece peste anul 167. Nimic nu ne împiedică de a presupune că nici tablele neligibile sau cele pierdute nu vor fi datat dintr'o epocă posterioară acestui an. Şi de oare ce documentele noastre nu aparţin uneia şi aceleaş persoane, ci mai multora şi din mai multe sate, cred că hipoteza lui Mommsen, admisă şi de istoricii noştri, deşi nu deplin probată, ne explică în mod satisfăcător prezenţa tabulelor în ascunzătorile munţilor Carpaţi.

Cât timp Traian stătù pe tronul Cesarilor, nimeni nu îndrăznià să se atingă de provincia lui de la Dunăre. Numele lui Traian erà de ajuns ca să ţină în frâu roiul de popoare ce mişunau în jurul Daciei şi cari cu nesaţ s'ar fi aruncat asupra bogatului imperiu, ca să-l prădeze şi să-şi caute în el locuinţe. Indată ce însă cuceritorul Daciei devenì prin moartea sa divul Traian, popoarele neastâmpărate despre Nord şi Orient încep a se mişca, încep a da năvală din toate părţile asupra provinciilor prea întinsului imperiu. Dacia aveà să primească cele dintâi lovituri, şi pentru ca dânsa, în timpul lui Adrian să poată căpătà epitetul de *felix*, trebuià neapărat să fi fost scăpată dintr'un mare pericol de fiul adoptiv al cuceritorului Daciei. După moartea lui Adrian însă năvălirile duşmanilor într'această ţară deveniră din ce în ce mai dese şi mai periculoase.

Dar nici odată pericolul n'a fost aşà de mare pentru Dacia ca în timpul răsboiului marcomanic. Popoarele sarmate intrară în liga anti-romană a Germanilor, în frunte cu Marcomanii, voind astfel să atace din mai multe părţi marele imperiu. După cum, în timpul răsboaelor punice, frica de peire cuprinse întreaga Republică, tot astfel acum, răsboiul, marcomanic îngrozì şi umplù de spaimă pe toţi locuitori imperiului. Guvernatorul Daciei şi al Moesiei superioare (Legatus Augusti propraetore trium Daciarum et Moesiae superioris) M. Claudiu Fronto,

www.dacoromanica.ro

dupa marturia unei inscripţiuni [1]) — învinge pe Iasigii cari prădând Dacia ameninţau mai ales Sarmisegetuza. Colonia de aci recunăscătoare ridică o piatra în onoarea acestui vestit general In acelaş timp Iasigii cutreerând Dacia o devastara în mod înfricoşat, ajunseră la Alburnus şi în satele vecine din munţii Abrudului, le arseră, iar locuitorii ascunzându-şi bogăţiile lor în munţi ieşiră în mare parte să ţină piept barbariilor. Afară de Iasigi, se mai răsculară în acelaş timp şi Dacii de la Nord, după cum ne arată o inscripţiune ridicată în onoarea împăratului Marcu Aurel, căruia îi mulţumeşte că a scăpat ţara de îndoitul pericol [2]). Dacă ţinem seamă şi de împrejurările aflării tablelor cerate, vedem că obiectele cu cari ele s'au gasit împreună ne arată, după toată probabilitatea, că unii din locuitorii acelui ţinut şi-au scăpat, pe timp de restrişte, în văgăunele munţilor Letea şi Cârnic şi averea şi preţioasele lor scripte. Acì au rămas ele ascunse, fie din cauză că s'a surpat mina, fie pentru că s'au prăpădit indivizii sau familiile ce le ascunsese. Aceasta este hipotesa lui Mommsen. Ori-căror împrejurări s'ar datorì ascunderea acestor documente, noi n'avem decât să fim mulţumitori soartei că ea a făcut să se conserve pe seama posterităţii nişte monumente rari şi preţioase.

După ce am arătat în cele precedente istoricul monumentelor de la Abrud, credem că nu e fără interes să caracterizăm aci cele mai principale lucrări ce s'au scris asupra tablelor cerate. O monografie care să studieze aceste monumente din toate punctele de vedere până astăzi nu există Cel dintâiu carele a făcut cunoscut lumei învăţate descoperirea de la Abrud a fost Massmann în *Libellus aurarius*, 1841. Meritul de frunte al acestui erudit german este că a isbutit cel dintâiu să descifreze şi să dea la lumină scriererea cursivă latină, până atunci

1) *Corp Inscr Lat* III, No. 1457.

2) *Ephem Epigr* IV N 188 Imp Caes Marco Aurelio Antonino colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica ancipiti periculo virtutibus restituta.

www.dacoromanica.ro

cu totul necunoscuta In zelul său însă de a explică tot ceea ce ar puteà aveà un raport, fie cât de îndepărtat, cu tablele cerate, el face adeseori digresiuni de prisos Cartea sa este astăzi anticată [1]).

Aparițiunea «Libelului aurra» s'a vestit în mai toate revistele archeologice și istorice, și după cum se întâmpla în general ca o lucrare ce cuprinde idei cu totul noi să fie respinsă în primul moment al aparițiunei sale și numai cu timpul să-și facă drum în publicul cititor, tot astfel și cartea lui Massmann, sdruncinând prin noutatea materialului tratat ideile de mult formate ale unor paleografi vestiți, s'a contestat cu totul autenticitatea tablelor cerate. Învățații francezi Natalis de Wailly și Letronne, în *Journal des Savants*, 1841, pe lângă cari s'a mai alăturat și Silvestre, în *Paléographie Universelle* din 1841, fură cei dântâi cari deplânseră cheltuirea zadarnică a forțelor intelectuale ale paleografului de la Munich.

La 1843, în capitolul final al scrierii sale «*De collegiis et sodaliciis Romanorum*», Mommsen a studiat în patrucinci pagine colegiul funerar din punct de vedere juridic.

Doi ani mai în urmă, 1845, apărù în «*Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*» a lui Savigny, un articol important, de Huschke, despre colegiul funerar din tabla cerată. Acest învățat deslegă aproape în mod definitiv chestiunea colegiilor funerare la Romani.

La 1851, Neigebauer în cartea sa «*Dacien*», a înregistrat, fără de nici o critică, tablele cerate găsite la Abrud.

După descoperirea din 1855 însă, studiul tablelor cerate intră într'o nouă fasă. Mai multe table cerate vin pe de o parte să confirme cele arătate în cartea lui Massmann, iar pe dealtă parte să îmbogățească cunoștințele noastre despre antichitate. Ackner, la 1856, ne vorbește numai incidental despre aceste monumente; Erdy, în *Viaszos Lapok.* 1855, face patriotism; Kandler, în *Mit-*

1) Dintre tablele studiate de Massmann numai una este autentică și anume cea care cuprinde edictul de disolvare al colegiului funerar, (No. 13)

www.dacoromanica.ro

teilungen der Cent Commission, 1856, şi Cipariu în *Annalele gimnasiului din Blaj*, 1855, 1857 şi 1858, ne arată pur şi simplu cuprinsul câtorva table cerate Descifrarea a doua triptice şi doua fragmente, precum şi interpretarea textelor, facute de Detlefsen la 1858 şi 1859, în *Sitzungsberichte der Wiener Akad.* este definitivă. Finaly, cu trei ani mai târziu, 1861, isbuti deşi nu pe deplin, să explice, în *Az erdélyi Muzeum Egylet évkönyvei*, cuprinsul cauţiunilor de credit din tablele cerate [1]).

In urmă, la 1867, marele nostru filolog răposatul Cipariu a presentat, în *Archivul pentru Filologie şi Istorie* din Blaj, un studiu cu mult mai complet decât cele de până acì. Cipariu însă a analizat tablele cerate numai din punct de vedere filologic.

Abià după ce la 1873 au fost grupate toate tablele cerate, cu facsimilele şi explicaţiunile necesarii, în *Corpus Inscript. Latin.* Vol. III, 2, a devenit posibilă studierea mai complectă a acestor monumente. Două scrieri de acest fel trebuie să pomenim acì, cartea lui Edon *Etude sur le chant lémural* 1874, şi conferinţa lui Bruns la Academia de Stiinţe din Berlin, 1876, *Die Unterschriften in den romischen Rechtsurkunden.*

In fine, cu mult mai puţină autoritate negreşit, decât toţi predecesorii noştri, noi am încercat să presentăm publicului cititor român o lucrare mai completă decât toate cele enumerate mai sus, analisând tablele cerate ardelene subt aspectele lor variate.

1) Torma, la 1862, în *Az. erd. Muz. egyl. évkönyei*, vorbeşte numai incidental despre tablele de la Abrud

www.dacoromanica.ro

CAP. III.

Descrierea Monumentelor

Dacă tablele noastre cerate sunt interesante prin istoricul lor până la descoperire şi după descoperire, nu mai puţin caracteristice sunt ele prin forma lor particulară, şi unică. Toate sunt făcute din lemn de brad [1]). Fiecare tabulă este compusă din trei tăbliţe de mărimea unei foi în octav, lungă de 0m, 14—0m, 16 lată de 0m, 06—0m, 16, ca şi tablele de bronz ale diplomelor militare, şi ele sunt astfel întocmite ca, adunate împreună, să ne dea aspectul unei cărţi. Avem dar înaintea noastră o carte de lemn cu trei foi şi cu şase pagine. De aci numele de *triptic* [2]), dat tablelor cerate şi în genere ori-cărei cărţi, de orice material, formată însă numai din trei table unite la olaltă.

Scrierea în tablele noastre se face în lungul foilor, invers prin urmare de ceeace observăm în cărţile moderne. Pe paginele din afară ale celor două tăbliţe externe nu se vede urmă de scriere. Ele sunt netede, de culoare albă şi servesc de acoperemânt scripturei interne. Avem

1) Numai tablele greceşti apocrife sunt de lemn de fag, şi un fragment din colecţiunea lui Ackner, de teiu.

2) Πτύσσειν, de unde şi πίναξ πτυκτὸς în Homer, *Iliada VI*, 169 Tot astfel δίπτυχον πεντάπτυχον πολύπτυχον

www.dacoromanica.ro

dar numai patru pagine scrise şi anume: pagina a doua a tăbliţei I, ambele pagine ale tăbliţei II interne, şi pagina întâia a tăbliţei a III. Cele patru pagine interne ale tripticului sunt astfel întocmite ca fiecare tăbliţă să aibă ca margine, de jur împrejur, o ramă, o ridicătură cam de un deget de lată In cavitatea tăbliţei, înconjurată de acest pervaz, se află ceară de culoare neagră, bine netezită pentru a puteà fi scrisă cu stilul. Pagina 2-a a tăbliţei a II-a, adică pagina 4-a a tripticului, are încă o cavitate în lăţimea ei şi mai apropiată de marginea dreaptă. In această cavitate Massmann presupuse că se puneà stilul, necesar pentru scrierea tripticului. Descoperirea tabulelor din 1855 însă a a dovedit că în aceea cavitate se puneau sigilele martorilor, peste un fir ce închideà strâns cele două prime tăbliţe.

Textul documentului în astfel de table cerate se scrià de două ori. Primul începeà pe pagina 2-a şi se isprăvià pe a 3-a Dacă textul erà mai lung se luà table de un format mai mare. Acest fapt explică pentru ce formatul tablelor noastre variază aşa de mult. Pe pagina 4-a, care erà împărţită în două, se repetà textul, începând pe partea stângă a sigilelor şi se continuà pe pagina 5-a. In dreapta sigilelor sunt scrise numele martorilor, fiecare în dreptul sigilului său, al garantului, dacă erà, al debitorului, câte odată şi al vânzătorului; toate aceste nume de regulă se puneau la genetiv şi erau urmate uneroi de un S *(signum* sau *sigillum)*. Din cauză însă că textul al 2-lea nu aveà atâta loc liber ca cel dintâi, scrierea e în totdeauna mai măruntă. Scopul acestei duble transcrieri erà să se poată şti cuprinsul textului intern, fără a se desface sigilele.

Textul întâiu erà închis printr'un fir, probabil de tel sau de fuior împletit în trei. Capetele acestuia erau aduse pe pagina 4-a în cavitatea în care se puneau sigilele. Acest text singurul socotit ca autentic, se deschideà numai dinaintea judecătoriei. De altfel nu se puteà deschide fără a vătămà sigilele şi firul.

Cumcă textul erà închis şi sigilat, ne-o dovedesc cele patru găuri — uneori numai trei — cari se obsearvă în

www.dacoromanica.ro

fiecare tăbliţa. Prin aceste găuri se închideà mai întâi scriptura interna printr'un fir, şi un alt fir apoi unià la olaltă câte-şi trele tăbliţele.

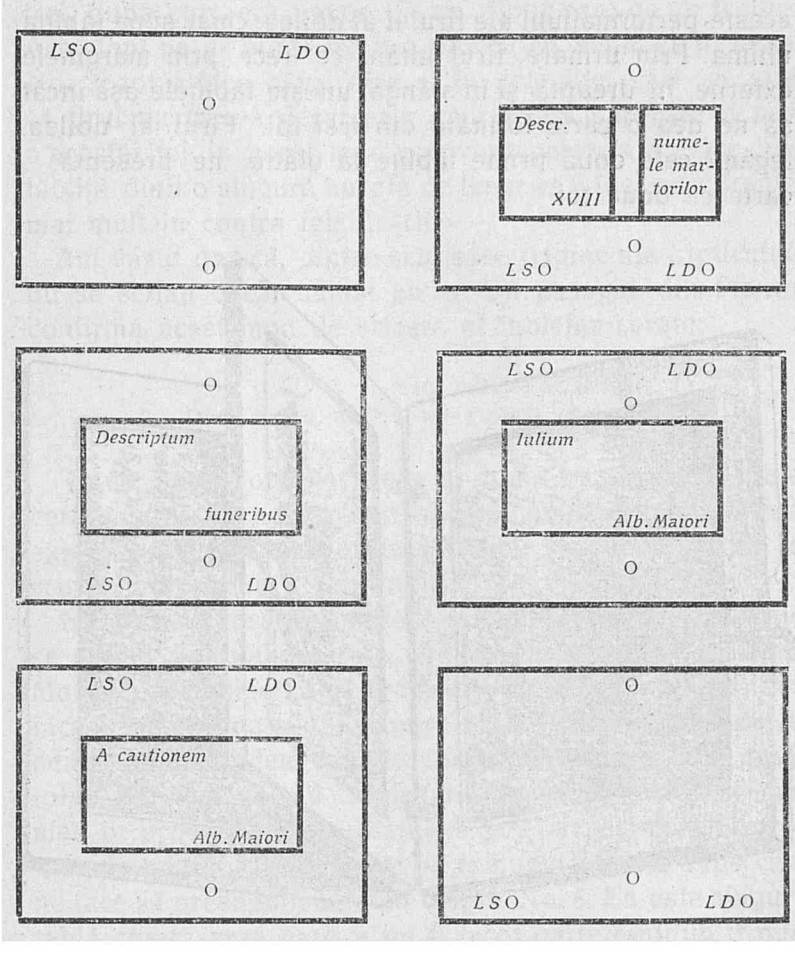

Conspectul din faţă ne va lămuri mai bine asupra felului cum se legau tăbliţele. Prin **LS** şi **LD** (locul stâng şi drept) al celor şase pagine sau al celor trei tăbliţe, treceà firul întâiu, care unià tabelele într'o margine, întocmai cum compactorul astăzi ar unì o carte compusă din trei foi. Prin celelalte găuri, cari le observăm aproape de mijlocul tăbliţelor, treceà un al doilea fir, ale cărui

www.dacoromanica.ro

capete ajungeau pe pagina a 4-a sub sigile. Acest fir însă, deşi toate tăbliţele ne arată găuri, nu treceà decât prin cele două prime tăbliţe. Vom arătà îndată pentru ce vedem aceste performaţiuni ale firului al doilea, chiar şi pe tăbliţa ultimă. Prin urmare, firul întâiu ce trece prin marginele externe, în dreapta şi în stânga, uneşte tăbliţele aşà încât să ne dea o carte formată din trei foi. Firul al doilea, legând cele două prime tăbliţe la olaltă, ne presentă carte cu două foi.

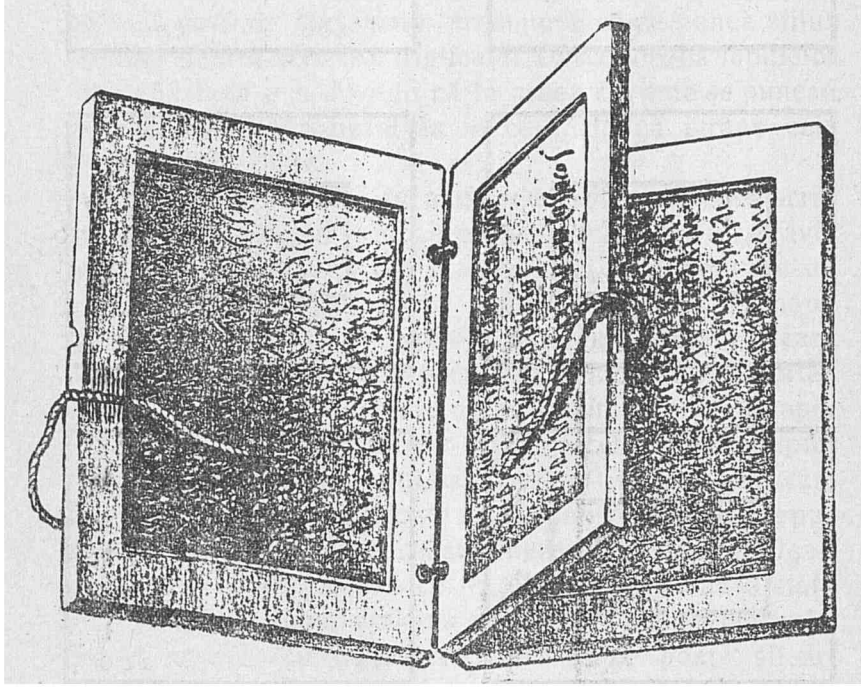

Tablà cerata din Pompei, conţinând o Chitanţă din ale lui Cecilius Iucundus, după restituirea din Overbeck, *Pompeji*, pag 488

Se văd înca într'un triptic,—singurul care ne a pastrat sigilele marturilor, (No. 2) — rămăşiţele firului împletit. Reproducerea fotografică a acestei table am dat-o în stampa No. 1. Numai fragmentul scris în litere greceşti din stampa No. 2, ne arată o a cincea performaţiune în marginea sa dreaptă Aceasta provine sigur de acolo că

www.dacoromanica.ro

prima gaură, destinată a primì firul, s'a spart şi în locul ei s'a făcut alta în marginea dreaptă a tăbliţei[1]).

Este foarte probabil că nu se găuriau tăbliţele separate, ci codicele de lemn, care în urmă se despică în două sau trei, după cum erà nevoe de un diptic sau de un triptic. Acet fapt ne-ar puteà explicà pentru ce găsim şi în tabla No. 3. tot atâtea găuri câte şi în celelalte, căci se ştie că firul nu treceà decât prin găurile din marginea de sus a acestei foi, în acest mod potrivirea perfectă a celor trei tăbliţe dintr'o singură bucată de lemn ar fi fost o siguranţă mai mult în contra falsificării.

Am văzut dar că, dintre cele şase pagine ale tripticului, nu se scriau decât numai patru. Un pasagiu din Plautu confirmă acest mod de scriere al tablelor cerate;

nam mihi istoc nomine,
Dum scribo, explevi totas ceras quatuor[2])

Totuş, excepţional, se vede pe două fragmente de table cerate, scris cu negreală şi cu litere quadrate pe o pagină externă, numele posesorului tăbliţei şi, pe un triptic, o scurtă indicaţiune a conţinutului.

Nu trebuie însă să credem că toate documentele câte se scriau pe tabule cerate, erau în formă de triptic. Deşi Mommsen susţine că şi fragmentele câte le avem astă-zi făceau parte odata din triptice («cum imperfecti sunt videntur olim totidem tabulis constitisse», adică erau trei), totuş bănuim că nu totdeauna se îndepliniau, şi mai ales în provincii, formalităţile legale ale actelor. Se vor fi scris poate documente şi pe o singură tablă, dupe cum ne face să presupunem tabla cerată No. 6. Ea este singura tablă cerată care pare a nu fi făcut parte dintr'un triptic. Lăsând ca să vorbim în special despre această tăbliţă în partea III a lucrării noastre, nu putem, cu ocaziunea descrierii monumentelor, să nu amintim o particularitate

1) Respingem dar părerea lu Detlefsen, că această gaură ar fi servit să mai lege de triptic încă două tăbliţe

2) Plauti, *Curculio*, III, 40

www.dacoromanica.ro

a acestei tăbliţe. Pe când toate celelalte table, fie întregi fie fragmentate, au trei sau patru, sau chiar şi cinci găuri prin care treceau firele de unire, această tabelă are numai una singura, prin care treceà probabil o verigă, întocmai ca la tăbliţele de peatră ale copiilor de şcoală.

Ne rămâne acum să vorbim despre ceara depe tabulele de lemn. Nu este de admis opiniunea lui Massmann şi Erdy, că adică ceara pe care se scrià s'ar fi înegrit sub influenţa materiilor ce au înconjurat-o în decursul celor şapte-spre-zece veacuri.

Se ştie că ceara 'şi păstrează culoarea, ori care ar fi materiile cu cari ar venì în contact. După opiniunea acestor învăţaţi, am aveà prima probă de înegrirea cerei galbene sau albe. Dar în cazul acesta ar fi trebuit să se înegrească şi ceara sigilelor depe tripticul descoperit în anul 1855, fiind fost supus şi el aceloraşi influenţe. Este mai mult decât probabil că ceara nu erà simplă, ci amestecată cu smoală [1]). La această concluziune ne împinge şi faptul că autorii vechi ne spun că oamenii bogaţi şi luxoşi întrebuinţau pentru scriere, în loc de table de lemn, tabule făcute din fildeş — *libri eborei* şi *elephantini*, — ‹habet in bibliotheca Ulpia in armario sexto librum elephantinum, in quo hoc senatus consultum perscriptum est, cui Tacitus ipse manu sua subscripsit, nam diu haec senatus consulta quae ad principes pertinebant in libris elephantinis scribebantur [2])». Iar Marţial ne spune:

Eborei pugillares
Languida ne tristes obscurent lumina cerae
Nigra tibi niveum littera pingat ebur, [3])

Aceste tăbliţe le aşterneau cu un amestec de ceară neagră, pentruca stilul cu care scriau să lase prin sgâriere (scribere), urme albe în pătura neagră. In modul acesta scrierea devenià nu numai uşoară de citit, dar şi

1) O astfel de compoziţiune vezi în Bekker, *Anectoda*, p. 278.
2) Vopiscus în *Biografia lui Tacit*, 8.
3) Martialis, *Epigr.* XIV, 5

www.dacoromanica.ro

mai plăcută la vedere. Erau trăsuri albe pe un fond negru, care la privire se asemănau întocmai cu scrierea noastră cu creta pe tablă. Bradul fiind de asemenea de culoare albuie, nu însă ca fildeşul, e prea de crezut că şi pe acesta se aplică o amestecătură de ceară neagră cu smoală. Coloarea neagră o da smoala, care erà întrebuinţată şi cu alt scop. Ceara în amestec cu ea se prinde mai bine pe lemn, şi devine mai puţin fragilă. Tot smoala face ca ceara să 'şi conserve mai mult timp acea stare moale care o face capabilă, nu numai să sufere sgârietura stilului fără nicio rupere, dar să poată fi şi netezită cu capul celalalt al stilului, la caz de trebuinţă. Pe unele tabule se văd şi astăzi trăsurile ungerii lemnului cu ceară.

Despre citirea tablelor cerate ne spune Cicero: «Tabellas proferri iussimus ... primum ostendimus Cethego signum; cognovit: nos linum incidimus; legimus ... introductus est Statilius; cognovit et signum et manum suam [1]).

Pentru a ne puteà face o idee mai clară despre tablele cerate, să le comparăm cu un alt fel de monumente mai frecuente şi descoperite în întreg imperiul roman. Sunt aşà numitele *Tabulae honestae missionis*, a căror destinaţie erà cu totul alta decât a tripticelor noastre. Ele ne fac cunoscute diptice (din două foiţe) de bronz sau aramă, cari ca şi tablele cerate reproduc de două ori textul. Din cauza durităţei materialului cu care erau făcute, nu aveau necesitate de învelitoare [2]), ci tăbliţele se scriau pe ambele părţi cu litere quadrate. Unirea lor se făceà întocmai ca la tablele cerate, prin fire de aramă [3]). Cuprinsul acestor diplome militare, dintre cari una descoperită la Oltina (Dobrogea) se păstrează în Muzeul nostru din Bucureşti, îl arată însuş numele. Soldaţii peregrini, după terminarea serviciului milităresc, *honesta missio*

1) Cicero, *in Catilinam*, III, 5, 10

2) Avem totuş un exemplu de diplomă militara aflată într'o cutie de lemn C I L. III 2 N. 36

3). Bruns, *Fontes iuris romani antiqui*. Ed IV p 196.

www.dacoromanica.ro

îşi capatau prin ele, *viritim*, dreptul de cetaţenie. Descoperirea celei mai vechi diplome militare(din anul 52 dupe Chr.) şi pastrata în Muzăul din Neapole, ne dovedeşte ca Senatul-consult din timpul lui Nero, citat mai sus, nu erà altceva decât o sancţiune legală a unui obiceiu existent.

Deşi tabule cerate s'au întrebuinţat în toate timpurile, atât în lumea greco-romană, cât şi dupe căderea marelui imperiu, totuş până la descoperirea din Transilvania, cele mai vechi monumente de acest fel nu se urcau mai sus de anul 1301. In Muzeul din Florenţa se păstrează încă şi astăzi pe ceară, nişte comentarii asupra călatorii lui Filip cel Frumos în Flandra, iar în Muzeul St. Germain-en-Laye, de lângă Paris, altele atingătoare de călătoria aceluiaş rege în Franţa, datate din anul 1307. Mai avem tabule cerate apoi din anii 1308, 1424, 1428, 1431, 1442 etc. Nici una din acestea n'are forma de triptic sau de diptic.

In timpul din urmă, abià la anul 1875, s'au aflat şi la Pompei o colecţiune întreagă de table cerate, aproape identice cu cele din Ardeal. Toate insa sunt reduse în stare de carbonizaţiune [1]). Aspectul lor este dar tot aşà de puţin satisfăcător ca şi al tablelor dela Roşia, din cauză că, în mare parte, îndată ce au ajuns în contact cu aerul, s'au discompus, reducându-se în stare de pulverizaţiune. Cele din Pompei au fost descoperite într'un cufăr care formă, am puteà zice, portofelul bancheriului Cecilius Jucundus; cufărul erà aşezat deasupra uşei uneia din odăi. Toate sunt chitanţe având forma de diptice şi triptice. In ceeace priveşte partea externă a acestor monumente, ele nu pot decât să confirme cele spuse până acì despre tablele din Ardeal. Nu vom trece cu vederea o mică abatere în privinţa scrierii — cursivă ca şi în tablele noastre — depe pagina a 4-a unui triptic. In tablele

1) Petra, *Atti della Acc. dei Lincei* CCLXXIII, v. III, p, 150 din 1876. *Hermes*. XII p. 88. Boissier, *Promenades archéologiques*. Henzen în *Bulletino del Instit di Coresp.* 1877. Cagnat, *Cours d'Epigraphie latine*. 1889 etc

www.dacoromanica.ro

lui Jucundus, pagina a 4-a are cavitatea pentru sigile la mijloc, aşà că împarte faţa în două jumataţi egale. Prin urmare, locul numelor marturilor fiind mai spaţios decât pe tablele ardelene, aceste nume se scriu întotdeauna complete, *praenomen*, *nomen gentile*, *cognomen* şi adesea chiar şi un *agnomen*. Se pare că nu această dispoziţiune erà regula generală a formării acestui fel de monumente. La o atare concluziune ne duce şi împrejurarea că descoperirea de trei tăbliţe de ceară, făcută în Pompei, la 20 Noemvrie 1887, ne arată un triptic la care pagina a 4-a este împărţită întocmai ca şi la tablele din Ardeal [1]).

1) *Notizie degli scavi di antich.* 1887, Sciavola în *Bullett dell instit. di diritto romano.* p. 5 n. 105. Prof. Barnabei presupune ca dispoziţiunea tablelor din 1875 poate să fie numai o particularitate a tripticelor lui Jucundus. Cf *Hermes* 23 p. 157. Cagnat, *L'année épigraphique,* 1888.

www.dacoromanica.ro

CAP. IV.

Paleografia tablelor cerate.

Tablele cerate din Ardeal ne arată pentru prima oară un nou material de scris şi un nou gen de scriere. Aceasta ne duce ca să studiem monumentele noastre din punct de vedere paleografic.

Din cele expuse până acì rezultă că tablele noastre, prin forma lor, aparţin mai mult paleografiei.

Tablele cerate sunt o invenţiune grecească. Inainte de descoperirea cărţei, pe când opere literare scrise încă nu existau, se întrebuinţà de Greci, nu şi de Romani, cari numai cu o jumătate de mileniu mai în urmă intrară în istoria civilizaţiunei omeneşti, se întrebuinţà, zicem, pentru însemnarea de scurte notiţe, scrisori, bilete etc., nişte tăbliţe de lemn ceruite, πίναξ δέλτος, πυξίον *tabula cerata* sau numai *cera* sau şi *codicillus*. Pliniu, referindu-se la pasagiul din Iliada lui Homer:

Γράψας ἐν πίνακι πτυκτῶ θυμοφθόρα πολλά [1])

zice: «Pugillarium enim usum fuisse etiam ante Troiana tempora invenimus apud Homerum».[2]) Uzul tablelor cerate îl aflăm pomenit şi în Herodot. «Δελτίον δίπτυχον λαβών τὸν κηρὸν αὐτοῦ ἐξέκνησε, καὶ ἔπετα ἐν τῷ ξύλῳ τοῦ δελτίου ἔγραψε την βασιλέως γρώμην» [3]) Voind Demarat, pe când

1) Homeri, *Ilias* VI, 169
2) Plinii, *Hist Nat* XIII, 69.
3) Herodot, VII, 239.

www.dacoromanica.ro

erà în Susa, să încunoştiinţeze pe concetăţenii săi din Peloponez despre pregătirile de răsboiu din ce în ce mai ameninţătoare ale Perşilor şi temându-se ca să nu fie descoperit de sentinelele persane de la graniţă, lua un diptic, scrise pe lemn încunoştiinţarea sa, acoperì tăbliţele cu un strat de ceară, pe care scrise apoi alte lucruri, pentru cari nu puteà fi bănuit [1]). Un fapt analog ne raportează şi Aulu Gelliu [2]).

Intocmai ca în tabulele din Transilvania, Atenienii, ne spune Aristofan, îşi scriau contractele lor pe ceară:

Ὁπότε γράφοιτο τὴν δίκην ὁ γραμματεύς
Ἀπωτέρω στὰς ὧδε πρὸς τὸν ἥλιον
Τὰ γράμματ' ἐκτήξαιμι τῆς ἐμῆς δίκης [3])

Incepând din timpul lui Pericle, uzul tablelor cerate se generalizează din ce în ce mai mult în Grecia, scriindu-se pe ele notiţe cu un conţinut nehotărît sau puţin decent: ‹Quod præ pudore narrare non potui id per ceram mandavi quae pudorum non habet» [4]). Tot astfel în Ovidiu:

Si pudor ora tenebit,
Littera celatos arcana fatebitur ignes [5])

Nu se ştie cu siguranţă în ce timp au învăţat Romanii pentru prima dată să scrie pe table cerate. Este de nediscutat însă că, împreună cu civilizaţiunea lor, le-au dus

1) Édélestand du Méril, în *Révue archéol* II, (1860), p. 4

2) Aul. Gellius, *Noctes Atticae*, XVII, cap IX: Pugillaria nova, nondum etiam cera illita, accepisse; litteras in lignum incidisse; postea tabulas, uti solitum est, cera collevisse easque tabulas tan quam non scriptas, cui facturum id promiserat misisse, (i e. Hasdrubal) .

3) Aristophanis, *Nubes*, v, 770 772.

4) Apollonius Tyrius, cap 20.

5) Ovidii, *Metamorph* IX, 514.

www.dacoromanica.ro

prin provinciile cele mai depărtate, prin urmare şi în Dacia.

Uzul lor apoi s'a continuat în întreg decursul evului mediu şi până în zilele noastre, mai ales prin influenţa bisericii [1]).

Intrebuinţarea acestui material de scris în antichitate erà foarte diferită. Singuratice tăbliţe, găurite în marginea de lemn neceruită şi legate prin acea perforaţiune cu un fir, serviau întocmai ca şi tăbliţele de piatră (ardesie) ale şcolarilor noştri, pentru exerciţii de scris.

Din cauză că cuvíntele se puteau şterge cu capătul lat al stilului, acele tăbliţe, cărora se da numele de *codicilli lituarii* [2]), erau întrebuinţate mai ales de poeţi, spre a scrie primele lor concepte poetice pe cari le puteau şterge, dacă nu exprimau complet cugetarea lor.

Nu mai mică întrebuinţare se făceà de aceste tabele cerate în corespondenţa zilnică. Rar se scriau epistolele sau biletele pe un alt material de cât pe ceară. După ce a primit cineva scrisoarea, ştergeà cu capătul celălalt al stilului (stilum vertere) literile cele vechi şi în locul lor scrià ràspunsul:

Et quoties scribes, totas prius ipse tabellas,
Inspice plus multae, quam sibi missa, legunt [3])

In modul acesta una şi aceeaş tăbliţă puteà fi scrisă de nenumărate ori. Properţiu îşi plânge pierderea tablelor sale, scrise mai ales de persoane iubite:

Has quondam notris manibus detrivierat usus,
Qui non signatas iussit habere fidem [4]),

şi se teme, ca nu cumva să cadă în mâna vre unui om

1) Cf. în Édélestand du Méril amănunte.
2) Catullus, 50; Plinius, *Epis.* VII, 9; Ausonius, *Praef in Centonem*
3) Ovidii, *Ars Amat.* II, 395; Cf. Catullus, 42.
4) Propertius, III, 23

www.dacoromanica.ro

care să-şi scrie pe ele socotelile. Se întrebuinţau dar tablele cerate şi pentru ţinerea socotelelor[1]), pentru diplome, documente de drept privat, chitanţe, obligaţiuni, foi de zestre, testamente etc.[2]).

1) Idem, IV 23, 20; Ovidiu, *Amor* I, 12, 25. Din inscripţiunea din *C. I Atticarum* I, 324 c. rezultă că pentru zidirea Erechteului socoteala a fost scrisă de trei ori. 1) în brulion pe tabule cerate, 2) pe papir şi 3) pe marmură pentelică. Cf. Egger, *Mém de l'Institut* XXI, I, p. 382.

2) Suetonius, *Calig* 18. Tabulele cerate ale lui Jucundus din Pompei nu cuprind decât chitanţe Horatii, *Satir* II, 5, 53. Expresiunea *tabula* este luată pentru testament, iar *cera* pentru pagina testamentului; Suetoniu, *Nerva* 17. Cf. şi Massmann, p 34.

www.dacoromanica.ro

CAP. V.

Scrierea cursivă a Tablelor cerate

Descoperirea făcută la finele secolului trecut la Roşia Abrudului, pentru prima-oară ne a adus la cunoştinţă un nou gen de scriere. Până la apariţiunea cărţii lui Massmann asupra tablelor cerate, scrierea latină cursivă erà numai bănuită; iar cea elină prea puţin cunoscută de la sfârşitul veacului trecut. După publicarea *Libelului aurar*—şi acì stă meritul principal al archeologului german Massmann—monumentele scrise cu litere cursive n'au mai rămas enigme, ci, luându-se de basă scrierea tablelor cerate, ele au fost descifrate cu mare uşurinţă.

Scrierea cursivă erà reclamată mai ales de papir, pe care anevoe numai se puteà sgârià (exarare, scribere) literile unciale cele mari. Aflăm aceasta scriere foarte adeseori şi pe hărburi de lut, table cerate, în inscripţiunile parietale dela Pompei şi chiar pe metal şi pergament. Existenţa unei scrieri cursive a stat mult timp la îndoială în Europa. Egiptul însă ne-a dat primul exemplu despre scrierea grecească cursivă.

Nu cu o scriere complect cursivă avem a face în fragmentul grecesc din tablele cerate ardelene, ci cu o scriere care, am puteà zice, formează transiţiunea între scrierea uncială şi cea cursivă. Unele forme de litere le aflăm ca în scrierea uncială, altele ca în cea cursivă, iar altele în

www.dacoromanica.ro

fine, ca d. e. θ, ξ, χ, φ, şi ψ, lipsesc cu totul, fragmentul ne-având în total decât şease şire şi jumătate. Despre spirit şi accente, precum şi despre separarea cuvintelor, se înţelege că nu poate fi vorbă. Nu vom reproduce isolate, literile acestui important frangment. Facsimilele alăturate (Stampa No. I, care reproduce tabela cerată No. 11), ne pun în vedere mai întâiu, sus, scrierea cum ne apare pe lemn, păstrând urmele unei sau mai multor scrieri vechi, iar, jos, scrierea care aparţine însuş documentul nostru.

Dacă pe timpul descoperirii de la Roşia Abrudului scrierea cursivă grecească erà cunoscută, cea latină de abia erà bănuită. [1])

Dacă dar până la descoperirea tablelor noastre nu se cunoaşteà de loc scrierea cursivă latină, astăzi existenţa ei ne este dovedită prin materialul foarte bogat al tabelelor cerate, prin tabele de plumb şi prin ziduri întregi scrise în Pompei, prin ţigle, talere lucrate de aur, argint, plumb etc. şi toate acestea scrise cu litere cursive. Am dat în Stampa No. II fascismile unui triptic de tablă cerată de la Abrud, (No. 2).

Deşi tablele cerate din Dacia ne fac pentru prima oară cunoscută scrierea cursivă, un studiu amănunţit asupra acestui gen de scriere zilnică a Romanilor nu se poate face, fără a se cercetà mai întâiu monumentele de la Pompei scrise cu acelaş fel de litere. In măsura în care se fac săpăturile cetăţii îngropate sub cenuşa şi nisipul ferbinte al Vesuvului, la anul 79 după Chr., se scoate la lumină un număr din ce în ce mai considerabil de inscripţiuni cari nu erau destinate să se păstreze în decursul veacurilor şi cari, tocmai din aceasta causă, trebuie să atragă mai mult atenţiunea istoricului-archeolog. Studiul monumentelor pompeiane, din punctul de vedere

1) Spangenberg, *Urkundenbeweis* I; 79 Hochstwahrscheinlich war auch die Cursivschrift bei den Wachstafeln anwendbar». Mannert *De tabula Peutingeriana*, p. 13. «Ex omnis quidem tempora Romani usi sunt litteris minusculis et cursivis sed nullis exemplis».

www.dacoromanica.ro

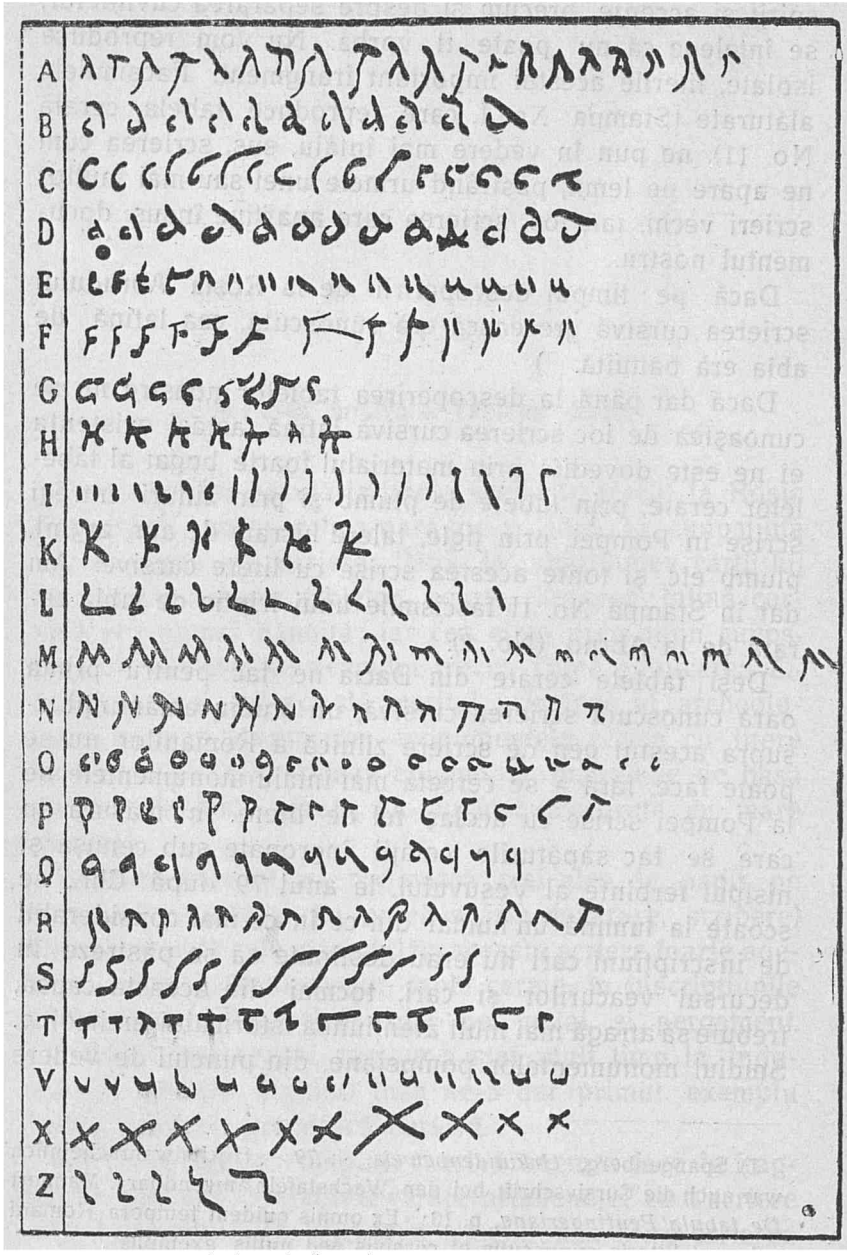

Alfabetul Tablelor cerate aflate la Abrud.

www.dacoromanica.ro

al scrierei cursive, ni se impune de sine. Pe când scrierea din Ardeal datează din secolul II al erei noastre, cea de la Pompei datează din secolele întâiu înainte şi după Chr.; prin urmare avem în tablele noastre cerate o fasa istorică, posterioara celei ce ni se desfăinuieşte în scrierile cursive de la Pompei.

Acest fapt este important, pentru ca ne permite a vedeà în câtva desvoltarea ulterioară a scrierii cursive.

www.dacoromanica.ro

CAP. VI.

Obiectele tratate în Tablele Cerate

Contracte, cauţiuni (Vânzări-Cumpărări, Închirieri, Depozit, Credit, Societate)

I.

Studiul paleografic al tablelor cerate ne a dovedit, credem, în de ajuns întrebuinţarea acestor monumente în lumea antică. Am insistat, aducând probe din scriitorii vechi, mai ales asupra usului lor juridic. Dar chiar de nu am fi avut aceste probe, ar fi absurd să admitem că magistrii dreptului public şi privat nu s'ar fi folosit, în relaţiile lor zilnice, de un material de scris atât de potrivit şi tot-de-odată atât de ieftin. Zicem atât de ieftin, fiind-că Romanul, strâns la pungă şi lacom prin excelenţă la câştig, de câte ori aveà să-şi însemneze pe raboş în fie-cari zi *acceptum şi expensum*, venitul şi cheltuiala, şi seara să-şi facă bilanţul, nu puteà găsì alt material mai la îndemână decât tablele cerate. De aceea nu trebuie să ne mire faptul că toate tablele cerate păstrate, atât cele din Transilvania cât şi cele de la Pompei, cuprind acte juridice. Dar, pe când în documentele lui Cecilius Jucundus nu aflăm decât chitanţe, în monumentele de la Abrud, afară de edictul de disolvare a unui colegiu funerar — prin urmare tot act juridic — şi afară de lista de bucate a unui ospăţ, în toate celelalte nu găsim decât contracte încheiate între băieşii minelor acestei localităţi. Lăsând pentru mai târziu studiul asupra minelor de aur din Transilvania şi asupra colegiilor aurarii şi funeraticii, să căutăm acum să ne dăm seama de felul contractelor din tablele cerate.

Ce gasim în ele? Afară de edictul de disolvare a unui

www.dacoromanica.ro

colegiu şi afară de lista de bucate a unui ospăţ, avem două-zeci de cauţiuni [1]).

Iată cum le am grupat, după conţinut:

I. 4 Cauţiuni de cumpărare, *emptio-venditio*
II. 3 » » închiriere, *locatio*
III. 2 » » societate
IV. 4 » » credit
V. 1 » » deposit
VI. 6 » al căror conţinut nu'l cunoaştem.

Punând acuma această listă în raport cu împărţirea generală a obligaţiunilor, vedem cinci contracte *re* şi nouă *consensu*.

Fiind-că formulele cauţiunilor în secolul al II-lea, când au apărut tablele noastre, erau cunoscute de toată lumea, nu aflăm decât iniţialele *f*(ide) *d*(are) *r*(ogavit) etc.

Să dăm acum câte-va noţiuni explicative

1.

Emptio-venditio (vânzarea) Ea presupune două lucrări: *res* sau *merx*, dat de vânzător, şi un *pretium* dat de cumpărator.

In cauţiunea de cumpărare — şi repetăm încă odată că obiectul cauţiunei e acelaş cu al contractului principal —reprodusă, sub No 2, *merx* e formată dintr'o copilă de şease ani, iar *pretium* din 205 denari, în No. 1 un copil, cu 600 den ; în No. 3 o casă de jumatate, cu 300 den ; în No. 4 o femee din Creta cu 2 uncii 420 denari

2.

Locatio (închirierea). Tei locaţiuni *operarum*, dintre cari două *opere aurario*. *Merces* în No 6 este 70 denari

1) Cuprinsul la câteva table nu se poate cunoaşte din causa relei conservări a monumentelor. Probabil tot cauţiuni au fost

www.dacoromanica.ro

în No. 7, 70 denari şi în No. 8, 105 denari. Vom revenì cu amânunte asupra acestor locaţiuni, când vom vorbi despre minele de aur ale Daciei.

3.

Societas. După cum însuş numele ne arată, societatea nu consistă în alt-ceva decât în reunirea mijloacelor a două sau mai multe persoane, spre a-şi procurà în comun oare-cari avantagii.

Două cauţiuni a unor contracte de societate. In tabela No. 5 contractul unei societăţi *danıstare* [1]) este încheiat între două persoane Cassius Frontinus şi Iulius Alexander, de la 10 kal. Ian.. până în ajunul ıdelor lui Aprilie. a. 167, cu depunere de 500 denari. Ceea ce vor câştigà au să împartă în părţi egale (*æquis portionibus*). A doua tablă cerată ce cuprinde de asemeni cauţiunea unei societăţi cu depunere de 267 denari este din nenorocire aşa de vătămată, încât nu i se poate cunoaşte conţinutul.

Societatea funerară va face obiectul unui capitol a parte.

4

Mutuum sau creditul. In tablele cerate, găsim cauţiuni de credit; şi reamintim din nou că obiectul cauţiunei este acelaş cu al contractului principal.

In tabela No. 9, creditorul împrumută 140 denari; în No. 10, alt creditor 60 denari; în No. 11, singurul contract scris cu litere greceşti, 23 denari; în fine mai avem şi o a 4-a tablă cerată ce cuprinde o cauţiune de credit,

1) *Danıstarae*, crede Zangemeıster, în *C I L.*. p, 951, că e *mutuis pecunıis dandıs et pignoribus accipiendis*

www.dacoromanica.ro

însă aşà de puţin legibilă încât nu i se poate cunoaşte conţinutul.

5.

Depozitul. In depozit — şi el ca şi *mutuum* nu e altceva decât un contract *re, — accipiens* se obligă a păstra obiectul depus fără a se folosì de el şi al reînapoia oricând îl va cere proprietarul

Depozitul, No. 12, din tablele cerate consista în 50 de denari, pe cari depozitarul are să-i înapoieze «sine ulla controversia».

II.

Cu depozitul am terminat studiul asupra contractelor-cauţiuni. Să trecem acum, după ce am făcut, sperăm, pe lectori să înţeleagă cuprinsul juridic al tablelor cerate, la o altă chestiune de drept, mai interesantă şi, până acum de curând, puţin cunoscută, Este aceea a subscrierii actelor, o chestiune rezolvită aproape definitiv în urma descoperirilor dela Abrud.

Trebuie să observăm din capul locului că, în antichitate tablele cerate de cuprins juridic nu se subscriau de toate părţile contractante, ci numai de martori cari, pe lânga numele lor, îşi puneau şi sigilele [1]). Acest lucru îl vedem şi în tablele dela Abrud şi în cele dela Pompei. Iata formalităţile îndeplinite în documentele noastre:

1° Fiecare contract conţine numele martorilor. Ele se adaugă în dreptul sigiliului fiecăruia, fără nicio indica-

1) Vezi stampa No II.

www.dacoromanica.ro

ţiune [1]); şi în tablele cerate din Transilvania şi în cele din Pompei, acele nume par a fi scrise de una şi aceeaş mână, aşà că contractul are mai mult aparenţa unei copii decât a unui original. Din faptul că nu se puneà nicio bază pe recunoaşterea subscrierii, conchidem că adaugerea numelor în aceste acte nu erà absolut necesară, căci în adevăr numele meu poate fi scris în multe contracte fără voia şi scrierea mea; rezultă oare de acì, că eu sunt responsabil de toate? Nicidecum.

2⁰ Pe lânga numele martorilor mai găsim în tablele cerate foarte des şi numele debitorului, al fidejusorului şi căte odată chiar şi al creditorului E însă de observat că acestea întotdeauna sunt scrise sub numele şi sigilele martorilor şi adesea cu adausul *ipsius debitoris*, *venditoris* şi *fidejussoris*. Numai într'o singură tablă cerată vedem că un garant, care nu ştia scrie latineşte se iscaleşte cu litere eline Αλεξάνδρει Αντίπατρι σεκοδο αὐκτωρ σεγναι» (secundus auctor — fidejussor). Nu se poate determinà cu preciziune în cari acte persoanele contractante îşi puneau şi sigilele; probabil că, în contractele de vânzare şi cele de împrumut, numai cumpărătorul şi împrumutatul. Mai adăugăm că din «dua paria tabularum signatae sunt» din contractul de societate, am puteà conchide că numai un soţ se obligă prin acest act, iar celălalt soţ — şi textul ne arată că societatea s'a format numai între două persoane — se obligă prin al doilea contract.

3⁰ Numărul sigilelor numai într'un singur contract nu atinge cifra de şapte. In toate celelalte se pare că această cifră erà cea normală; şi e important a vedeà că nu numărul martorilor decideà, ci al sigilelor. Puteau prin urmare să fie numai patru martori şi ceilalţi trei să fie stipulatorul, promisorul şi garantul. Condiţiunea de validitate a actelor erà să nu lipsească cele şapte sigile.

4⁰ Sub text găsim, atât în tablele ardelene cât şi în cele dela Pompei, locul şi data contractului; de exemplu:

1) Uneori urmate S, sigillum),

www.dacoromanica.ro

Actum Alburno maiori prid.
nonas. Maias Quintillo et Prisco cos

Sau

Actum Pompeji

5⁰ Intr'un contract de închiriere din tablele noastre cerate găsim o subscriere cu totul curioasă,

Actum Immenoso maiori.

Titus Beusantis qui et Bradua

Socratis Socrationis

Memmius Asclepi

Care era scopul subscrierii? Nu era altul decât să se recunoască sigilul din dreptul numelui în cazul unui proces. Martorii prin urmare nu erau răspunzători de altceva decât de sigilul lor, care, dacă nu era atins, dovedeà că textul nu s'a falşificat. Dar ce caută numele debitorului şi al garantului sub ale martorilor depe pagina a cinceà? Nu era mai bine să urmeze îndată după text pe tăbliţa a doua? Puteau fi luaţi şi ei de martori? Nici de cum, căci ei îşi luau asupraşi o obligaţiune şi cel ce se obligă nu poate să-şi fie sieşi martor. Explicaţiunea o vom găsì repede, îndată ce vom considerà următoarele lucruri· In a cui sarcină cade obligaţiunea? In a debitorului. Cine păstrează contractul? Creditorul. Ei bine, pentruca să nu se facă de acesta vreo falşificare, el îşi puneà împreună cu sigilul şi iscălitura.

Cum se face însă ca, în No. 6 să avem dedesuptul textului subscrierea a trei nume? Locul lor ar fi fost nu imediat sub text, ci pe pagina a cincea a tripticului. Punând în raport acest act cu celelalte două contracte de închiriere, vedem că Memmius Asclepi este debitorul, iar ceilalţi doi sunt proprietari de mine, luaţi ca martori [1]).

1) Numele debitorului şi în această tablă, tot după al martorilor urmează.

www.dacoromanica.ro

Dar dacă Memmius Asclepi nu ştia scrie — «quia se scribere negavit» — cine l'a iscălit? Martorii?

De ne uităm în fotografia acestei table cerate, vedem ca nici chiar martorii nu s'au subscris cu mâna lor proprie, ci, acela carele a scris contractul le-a iscălit şi numele.

E greu să ne explicăm subscrierea acestui act. Finály presupune că tăbliţa n'ar fi decât o copie şi conchide că nu aparţineà unui triptic, ci erà o tabelă izolată. Chiriaşul, un simplu muncitor în mine s'a mulţumit numai cu doi martori. Nu numai atât, dar dacă ne uităm la scrisoarea acestui contract, vedem că literile nu sunt rărite ca în triptice In triptice, atât în cele din Transilvania cât şi în cele dela Pompei — şi Stampa noastră No. II ne poate arătà aceasta mai bine silabele şi literile sunt cu intenţiune rărite, pentruca textul să poată fi scris şi pe pagina a treia.

Bruns se pune în hipoteza că tăbliţa noastră ceratá n'ar fi o copie, ci însuş originalul şi vede în această subscriere o formalitate foarte des întrebuinţată mai târziu în secolul V şi VI, aşa numita *notitia testium* [1]). Scopul subscrierii celor trei martori ar fi dar, după Bruns, ca colaţionarea numelor depe pagina a cincea cu cele din text, să fie o garanţie mai mult în contra falşificarii.

Din observările de mai sus putem conchide că subscrierea actelor, cum o facem noi, nu erà cunoscută la cei vechi şi unde prin excepţie se făceà, ca în cazul tablei cerate de mai sus, nu erà o formulă juridică. Subscrierea martorilor cu punerea sigilelor lor erà o garanţie numai în contra falşificării şi nimic mai mult. E curios că acest mijloc de validare al actelor erà neprăcticat de Romani. Intr'adevăr ce însemnează când ne iscălim noi, bunăoară într'un contract? Subscrierea noastră ca parte contractantă nu dovedeşte numai că actul nu e falşificat, dar totdeodată că am admis şi aprobat conţinutul. Un act de drept public sau privat neiscălit, astăzi n'are nicio

1) Cel ce scria contractul adăugà la fine şi numele martorilor.

www.dacoromanica.ro

valoare. Redactarea unei legi, a unei hotărîri, a unui contract sau testament etc. numai atunci e definitivă când e subscrisă. La Romani, pe deoparte subscrierea părţilor contractante nu erà necesară, pe dealta, trebuià ele să-şi pună alături de nume şi sigilul.

Să privim acum cestiunea subscrierii tablelor cerate dintr'un punct de vedere mai înalt.

E interesant a observà că conţinutul tuturor contractelor de la Abrud este formulat în mod obiectiv, adică obligaţiunea nu se face printr'o declaraţiune personală a celor ce contractează; debitorul, cumpărătorul, depositarul etc nu apar vorbind sau scriind, ci întreg actul este formulat în persoana a treia. Astfel în contractele de cumpărări: Dassius Breucus emit mancipioque accepit puerum.. de Bellico A. fide rogato Vibio L.» (No. 1) Apoi: ‹Eum puerum... dari, fide rogavit Dasius Breucus,... fide promisit Bellicus Alexandri ab Dasio Breuco». In fine: ‹Proque eo puero... pretium accepisse et habere se dixit Bellicus Alexandri ab Dasio Breuco». Tot astfel contractul de societate: No. 5, «Inter Cassium Frontinum et Iulium Alexandrum societas... ita convenit ut quidquid in ea societate... In qua societate intulit Iulius Alexander»... Mai departe: «Id dari fieri stipulatus est Cassius Frontinus, spopondit Iulius Alexander».

In contractul de închiriere: No. 6, «Flavius Secundinus scripsi, regatus a Memmio Asclepi, quia se litteras scire negavit, quod dixit se locasse et locavit operas suas... Aurelio Adjutori; mercedem... accepere debebit etc».

In contractul de deposit: No. 12, «Denarios quinquaginta commendatos Lupus Carentis dixit se accepisse et accepit a Iulio Alexandro, quos ei reddere debet».

In cel de credit No. 10, «Denarios LX... dari fide rogavit Iulius Alexander, fide promisit Alexander Cari... Id fide sua esse iussit Titius Primitius...»

Chiar şi în edictul de dizolvare al colegiului funerar, No. 13, «Artemidorus Apoloni magister... et Valerius Niconis et Offas Menofili questores... hoc libello publice testantur... se rationem reddedisse».

www.dacoromanica.ro

Faptul, că toate aceste contracte au un caracter obiectiv, ne duce la concluziunea că scopul lor nu erà altul decât să se fixeze şi în scris obligaţiunea, care de altfel erà facută verbal. Mărturia scrisă erà ca un adaus numai pe lângă cea orală; şi cum că stipulaţiunea se făceà oral ne arătă şi împrejurarea că în toate contractele unde este vorba de răspunsul promissorului: *accepisse*, *locasse*, *habere* etc., vedem mai întâiu vorba *dixit*. Evident că cu acest caracter de obiectivitate al contractelor se potriveşte şi lipsa de subscriere a persoanelor contractante [1]).

Am zis că sigilele decideau dacă un contract erà valabil sau nu. Ele se rupeau de martori numai în caz de proces. Se puteà însă întâmplà ca unul sau mai mulţi martori să moară înainte de expirarea termenului contractului şi prin urmare, în caz de proces, să nu se poată prezentà la judecată. Pentru înconjurarea acestui inconvenient se depuneà în Archivele publice ale Statului câte o copie [2]). Aceasta ne dă mijlocul de a ne puteà explicà formula: «Descriptum et recognitum factum ex libello qui propositus erat Alb (urno) maiori ad statione (m) Resculi, in quo scriptum erat id quod infra scriptum est». (No. 13), din edictul de dizolvare al colegiului funerar, precum şi din toate diplomele militare şi din monumentul din Lanuviu.

Toate contractele de mai sus au fost încheiate, precum am mai spus, între băieşii minelor de aur ale Daciei. Aceasta ne aduce să studiem acum minele de aur din Transilvania.

1) Lui Bruns, *op. cit.*, i se pare că *scripsi roga tus a Memmio quia se litteras scire negavit*», ar dovedì că toate celelalte erau scrise de una din părţile contractante

2) Apuleius, *Apolog*, 5 *de magia oratio*. C. 89 din secolul II

www.dacoromanica.ro

CAP. VII.

Minele de aur din Ardeal.

I.

Nici o ţară din Europa n'a fost şi nu este aşà de bogată în minerale şi cu deosebire în aur ca Transilvania. Renumele ce şi l-a câştigat în lumea întreagă California, îl are în lumea continentului nostru, Ardealul. Carpaţii apuseni ai ţării — mai ales în această parte s'au făcut sistematice exploatări — sunt plini de minerale preţioase, cari în toate timpurile au atras lumea lacomă şi setoasă de aur. Fiind dar Transilvania o ţară eminamente avută în aur, nu e de mirare dacă, de o dată cu primele noţiuni de geografie şi de istorie ce le avem despre patria noastră, vedem pomenindu-se, în mod indirect, şi bogatele ei băi de minerale preţioase.

Inceputul şi prima desvoltare a modului de exploatat a acestor mine, ca şi întreaga istorie, se pierde în noaptea veacurilor. Cea dintâiu pomenire o face Herodot care, vorbind despre Agatirsi, un popor ce locuià în partea vestică a Scitiei, lângă râul Maris, ne spune că erau cu traiu răsfăţat şi foarte de aur purtători: «'Αγάθυρσοι δὲ ἀβρότατοι ἄνδρες εἰσὶ καὶ χρυσόφοροι τὰ μάλιστα» [1]) Această

1) Herodotus, IV, 104. Cf Haşdeu, *Istoria Critică*, p. 189. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p 409. Xenopol, *Istoria Românilor*, I, p. 29 Odobescu, *Scrieri literare*, vol. II, p 278.

www.dacoromanica.ro

marturisire a celui dintâiu istoric şi geograf al patriei noastre ne permite a conchide că Agatirştii se îndeletniciau cu exploatarea aurului fie culegându-l în stare de pulbere din apa râurilor aurifere, fie scoţându-l direct din pământ.

Nu ştim ce desvoltare a luat la Daci montanistica. Marturii directe n'avem. Insa faptul că Dacia treceà de una dintre cele mai bogate ţări ale lumei antice, ne face sa admitem că poporul Dacilor, nu numai ca n'a neglijat exploatarea minelor, începută probabil de Agatirsi, dar încă a dat acestui fel de lucrări o desvoltare aşà de mare încât să ne poată spune Ion Lydus că Traian ar fi luat dela Daci suma, fără îndoială exagerată, de cinci milioane litre de aur şi zece milioane litre de argint.[1] Basoreliefurile de pe columna lui Traian, în cari se reprezinta mai mulţi catâri încărcaţi cu vase de aur şi argin, mărturiile autorilor antici despre comorile de aur de care se vorbeşte că Traian le-a dăruit templelor din Asia, în urma cuceririi Daciei, mulţimea giuvaierilor de aur şi argint aflate în Transilvania şi Ungaria, sunt dovezi cari ne vorbesc despre însemnătatea ce ştiau Dacii să dea acestei ramure de industrie.

De oare-ce însă scriitorii romani nu ne spun nimic lămurit despre minele de aur din Dacia, e greu de a precizà cari anume băi au fost exploatate de Daci şi cari de populaţiunea daco-romană. Se admite în genere, depe, puţinele indicii ce le putem aveà, că la Baia (Offenbanya) în ţinutul Abrudului, sunt urme neîndoioase de săpături dacice. Pe lângă aceasta, ca toate popoarele antice, de sigur şi Dacii extrăgeau aurul din nisipul rîurilor aurifere, atât de numeroase în ţara lor, precum sunt Oltul, Arieşul Ampoiul, Mureşul, Someşul, Argeşul etc., şi chiar din apele ce se formau în urma ploilor, ape cari de asemeni duceau cu ele praf de aur.[2]

1) I. Lydus, *De magistratibus* 28

2) Ackner în *Mitteilungen*, p 132 Numele Oltului, dl. Haşdeu îl reduce la radicalul indo-european care ne dă noţiunea de aur *op cit.*, p 253, seq

www.dacoromanica.ro

Trecând acum la Romani, vedem ca aceste lucruri s'au făcut pe o scară cu mult mai întinsă. Când voeşte cineva să'şi dea seama despre istoria întemeierii provinciei lui Traian şi despre primii locuitori cari au intrat în fuziune pentru a da naştere poporului român, nu trebuie sa piardă din vedere mai ales avantajile materiale cari le puteà oferì noua provincie cucerită: căci, deşì scopul lui Traian la cucerirea Daciei, ca şi al lui Cesar la cucerirea Galiei, a fost mai cu seamă întinderea maiestăţii romane şi formarea imperiului universal pe baze temeinice, totuş nu puţin adiminetoare pentru cassa fiscului erau şi bogaţiile naturale ale acestor frumoase ţări. Iar în ceea ce priveşte mai ales pe coloniştii din Dacia, «aceasta a fost negreşit nada atrăgătoare, care aduceà atât de numeroşi Romani din toate părţile imperiului şi mai cu deosebire din Italia şi Roma.» Preocupaţiunea lui Traian a fost, nu numai să aduca o populaţiune, ‹ad agros et urbes colendas›, cum zice Eutropiu, dar şi să exploateze minele; şi aceasta desigur a fost un motiv puternic pentru ca Adrian sa nu părăsească Dacia.

Inainte de a vorbì despre naţionalitatea minierilor de la Abrud, să vedem cari băi de aur ne arată urme neîndoioase de o exploatare antică.

De ne uităm pe Tabela Peutingeriană, făcută în secolul III după Chr., vedem că de la Apulum (Alba-Iulia) direcţiunea apucă peste Brucla, lângă Aiud (Nagy-Enyed) direct către Salinae şi de acì către Pata (Patavisa) la Napoca (Turda), până la Porolisum (Moigrad, Ocna-Dejului). Nici un indiciu asupra băilor de aur din munţii apuseni. Tot atât de puţin ne spune şi geograful astronom Ptolemeu. Totuş, urme invederate ale unei colonisaţiuni romane miniere vedem începând, pe de o parte, de la Petroşani şi Zlagna, iar pe de alta, de la Şard şi Ighiu (Magyar-Igen) spre nord vest, către isvoarele râului Ampoiul (Ampoly) şi către cursul de mijloc al Arieşului, în inima munţilior metalici. Ast-fel, la Săcărămb, Băiţa, Ruda, Brad, Ţiebia. Baia de Criş, apoi spre răsărit la Roşia

www.dacoromanica.ro

munteană (Verespatak), Baia (Offenbánya [1]) se ştie cu siguranţă că Romanii exploatau aurul.

Că Romanii, în aceste localităţi, exploatau aurul ne dovedeşte, pe lângă nenumăratele obiecte întrebuinţate de băieşi şi descoperite în zilele noastre, şi mulţimea de inscripţiuni răsipite pe ici colea şi, pe lângă tablele cerate de la Roşia, chiar şi metoda săpăturilor cu totul caracteristică şi în deplină concordanţă cu descrierea lui Pliniu şi a altor autori. După mărturia scrutatorilor moderni cari au vizitat şi cercetat aceste mine, vedem că lucrările metalurgice nu erau făcute cu ajutorul dinamitei, ciocanului şi ferului, ci spre a sdrobì mai cu uşurinţă stanele mari de peatră, cari conţineà aur, bolovanii cei mari erau încălziţi şi aduşi în stare de ferbinţeală prin foc; se vărsà apoi peste volumul lor mărit, oţet, şi apă şi ast-fel sfârâmarea lor devenià mai lesnicioasă. Rămăşiţe doveditoare se mai văd încă şi astăzi la Roşia. Acì erà centrul operaţiunilor exploatatorilor de mine. In adevăr, cercetările critice ale Mommsen au dovedit că, nici la Zlagna, nici la Abrud, nu au fost, precum nu sunt nici astăzi, mine de aur; iar faima răspândită despre *Auraria maior şi Auraria minor*, prima identificându-se cu Abrudul şi a doua cu Zlagna, este o născocire şi o deducţiune modernă din numele de astăzi ale acestor două localităţi Dar, dacă acì nu s'a aflat mine, nu e mai puţin adevărat că locuitorii duceau o viaţă de *băieşag*, cum se zice în acele locuri. In Abrud se culegeà aurul din nisipul apelor, iar la Zlagna erà reşedinţa oficiului administrativ al tuturor minelor de aur.

Cu ocasiunea studierii numelor proprii din tablele cerate vom căuta să dovedim identificarea localităţilor miniere de azi cu cele antice; de o cam dată să arătăm cum s'a născut idea de *Auraria maior şi minor* şi întru cât a avut ea o aparenţă de probalitate. Confusiunea s'a

1) In Nord la Rodna-Veche şi in Banat la Sasca montana şi Moldova.

www.dacoromanica.ro

produs din etimolopia greşită a cuvintelor *Abrud şi Zlagna*. In adevăr—*Abrud* din numele românesc *Aur-ud* şi *Zlagna* din slavicul *Zlato* [1]) însemnând *aur*, s'a admis că în limba poporului s'a păstrat numirile *antice* ale localităţilor *Auraria maior* şi *minor*.

Dacă dar la Abrud şi Zlagna nu s'au aflat urme car să dovedescă o directă exploatare de mine în timpul Romanilor, la Roşia (Verespatak) în spre N. O. de la Abrud, lucrările antice pun în uimire şi umplu tot deodată de spaimă pe visitatorul care pentru prima oară cearcă să examineze localităţile unde nenumărate generaţiuni şi-au consumat vieaţa, căutând aurul, pe care «omnes victa pietate colunt.»

Roşia este situată într'una din cele patru linii eruptive ale ţinutului băişagului, în linia aşà numită Roşia-Vulcoiu, care se întinde pe o lungime de 2,5 miluri şi pe o lăţime de 0,5 mil. Trecând peste renumita stânca de basalt ale cărei columne adesea se văd prăvălite la poalele ei din causă trăsnetelor şi tunetelor, — de unde şi numirea de *Detunata*, şi a cărei poziţiune pitorească atrage în fiecare an cete de admiratori ai frumuseţilor naturii, din apusul Europei, privirea ni se opreşte asupra aşa numitelor de popor *Cetatea mare şi Cetatea mică*. Spre a ne face o idee mai lămurită despre aceste două mine exploatate de Daci şi apoi de Romani, vom cità o frumoasă descriere făcută de meritosul colector de antichităţi ale Ardealului, de Ackner: «Când cineva vizitează Roşia, trebuie să întrebe cu tot dreptul mai întâiu de vestita *Cetate*. Urcându-se în sus spre ea, la privirea masselor scobite, scrutătorul se uimeşte şi rămâne îngrozit. Ele sunt pe din afară şi pe dinăuntru lucrate în cerc şi în realitate se pot asemănà cu un amfiteatru derăpănat

1) Ruseşte *Zoloto*, poloneşte *Zloto*, bohemeşte şi sârbeşte *Zloto*, (Pictet *Orgines*, I, 154-5. Cf. Hăşdeu *Istoria critică*, p. 253), de unde germanul *Gross-şi Klein-Schlatten (Zloten) Zlato* eadem vox est quae gothice sonat *gulth*, dialectu Teutonum superiorum antiqua *kold kolt*». Massmann *op cit.* p. 94, nota 2.

www.dacoromanica.ro

sau mai bine încă cu un vulcan stins, al cărui crater înegrit priveşte spre cer. *Cetate mare şi mică* în limba română însemnează întăritură mare şi mică; şi acestor stânci li se cuvine cu atât mai mult numele de întărituri cu cât în *Cetatea mare* nu poate intra cine-va decât prin o singură deschizătură în partea despre Meazănoapte, iar în *Cetatea mica* numai printr'o o strâmptă văgăună. Privirea de sus în jos, dacă cine-va s'a urcat pâna la vârf, şi interiorul, dacă cineva a pătruns în lăuntru, sunt înfiorătoare Toate simţurile celui ce a străbătut în lăuntru, mai ales dacă aceasta o face pentru prima oară, sunt puse în mişcare.... Nu fără un simţimânt de groază vezi ici pe băiaşul îndrazneţ de asupra rupturilor periculoase, cum se urcă de pe un sghiab pe altul, adesea pe scări netemeinice, pe balcoane formate ici colea sau pe urme de picior tăiate cu îngrijire şi pe vârfuri de stâncă ce se ridică drept în sus, şi ca şi cum ar plutì în vânt, face găuri şi cu străduinţă sparge cu dinamită sau lucrează cu lăstarul şi cu ferul.»[1])

In aceeaş linie eruptivă, s'au mai aflat urme de lucrari romane în muntele Cârnicul mare, în baile Sf. Simon, împreuna cu obiectele enumărate în primul nostru capitol; apoi şi în muntele Letea, în mina Sf. Caterina, localităţi în cari s'a găsit table cerate cari mai toate cuprind acte referitoare la aceste mine romane.

Trei soiuri de ţigani trăesc în Transilvania: nomazi numiţi *corturari* (lăieţi), semi-nomazii numiţi în unele părţi *băeşi*, şi *stabili*, aşezaţi în jurul satelor. Cei dintâi nu lucrează nimic, ci trăiesc numai din cerşetorie; aceşti din urmă ne-având proprietăţi, lucrează în sat şi în câmp pe la ţărani Copiii lor, vara şi iarna, bat uşile oamenilor cu stare. Mai interesant este traiul ţiganilor băieşi. Iarna, raspândiţi aproape în întreg Ardealul, cu preferinţă în sate de munte, îşi duc vieaţa vânzând pe la femeile române, mături, corfe, coşuri, fuse etc, iar când vine vara se încarcă, mare şi mic, cu tot avutul lor pe care şi a-

1) Ackner, *Jahrbuch der Wiener Akademie*, p 37.

www.dacoromanica.ro

pucă drumul Abrudului. Unii, mai ales cei de pe la Turda, o iau în spre izvoarele Someşului şi Arieşului; alţii în spre Alba-Iulia Cât e vara de lungă, ei nu se despart de minele munţilor apuseni, unde culeg aurul din nisipul apelor. In mine însă nu lucreaza. Când vine frigul se întorc iarăş, în care şi pe jos, pe la satele cu păduri şi şi reîncep viaţa lăsată cu câteva luni mai nainte. In fie care an dar, ei duc două vieţi, una de băieşi şi alta de industrie casnică. Nu arare ori ţiganii coşari îşi exportă produsul lor vechiului Regat. In antichitate, ca şi azi ţiganii, aceeaş populaţiune, care se ocupà cu exploatarea aurului din mine, se ocupa poate şi cu culegerea lui din apele râurilor aurifere. Nenumărate mâni au trebuit să fie întrebuinţate la spălarea aurului în *steampuri*, un fel de mori ca piuele, în cari se pisează peatra ce conţine aur. [1]).

Nenumăratele movile, gropi, ridicături şi şanţuri, toate făcute de mâna omenească lângă apele râurilor aurifere în a căror apropiere s'au aflat adesea monete şi obiecte de podoabă antice, ne dau dovadă despre activitatea depusă de lumea daco-romană pentru dobândirea preţiosului metal. Mai ales Arieşul (Aranyos, râu aurifer), care ısvoreşte din Bihar, un munte între Transilvania şi Crişana aproape de Găina, sat vestit pentru fictivul *târg de fete*, şi care trecând prin Vıdra, prin Ariesul mare şi mic, Câmpeni, Bistra, Baia, se varsă în Mureş, ne arată urme de steampuri antice şi moderne [2]). La acest râu, mai ales, vedem însemnătatea ce ştiau Romanii să dea acestei ramure de industrie, căci în muntele Bihar n'a rămas aproape nici un pârâu şı nici o văgăună

—

1) Frâncu şı Candrea, *Românıı dın munţı apuseni*, p 37 Despre acestea Crişanul la întoarcerea sa acasă voind să spună neveste sale ce a văzut şı neştıind cum să-ı explice, zıse cu uımire: Dracul negru a mai văzut ca în ţara Moţuluı să zică (cânte) apa, să ıoace lemnele.»

2) Râuri aurifere mai sunt Oltul, Ampoıul, Mureşul, Someşul, Sebeşul, Motrul, Lotrul, Argeşul, Dâmboviţa şı altele mai mici ca Pianul, Topologul etc Cf Tocılescu, *op cıt*, p 409

www.dacoromanica.ro

necercetată şi nici o stâncă nerăscolită. La Neagra, într'o neînsemnată vâlcea şi într'un mic pârâiaş, s'a descoperit aurul cel mai fin poate din toată lumea cunoscută, aur de 24 carate. La Ribiţa, Lupsa, Băiţa, Balomireasa şi la Găina, steampurile romane încă n'au putut fi îngropate în decursul veacurilor.

Strabo ne spune că în antichitate, pentru spălarea aurului se întrebuinţă un fel de ciur cu strecurătoare. Un vas de pământ însă, găsit în Transilvania, şi conservat azi în Museul lui Bruckenthal din Sibiu, ne arată că băieşii Daciei, în loc de ciururi, se folosiau de talere în formă eliptică cu o strecurătoare, un fel de scoc, căptuşită pe dinăuntru şi pe din afară cu un strat de quarţ.

Am zis mai sus că în autorii antici nu aflăm nici o pomenire despre exploatarea minelor din Ardeal. Totuş, de oarece urmele până azi visibile ale băilor noastre corespund cu ce ne spun Pliniu, Diodor şi Strabo despre cele din Egipt şi din Spania, vom face, după istoricul sicilian, tabloul amărîtei vieţi a minierilor antichităţii, şi de bună seamă şi a celor din Dacia: «Băieţi încă nedesvoltaţi la vârsta sunt siliţi să ricăie prin băi în săpăturile făcute în stâncă, să culeagă cu sârguinţă micele bucăţi de piatră şi să le ducă afară din baie. Dela aceştia, bărbaţi trecuţi de treizeci de ani iau o anumită cantitate de bucăţele, le sfarmă cu ciocane de fer, până ce piatra e redusă în mărimea boabelor de mazăre. Adusă în starea aceasta, femeile şi bătrânii iau piatra şi o duc în piuă. Păşesc apoi doui sau trei la sul (fus) şi învârtesc până ce au măcinat măsura primită şi au făcut-o subţire ca făina de grâu. In fine, oamenii pricepuţi iau piatra măcinată spre a o supune ultimei operaţiuni. O freacă anume pe o scândură lată şi ceva înclinată, în timp ce vărsà pe ea apă. Pământul se discompune în apă, şi pluteşte peste scândura plecată; aurul însă, din cauza greutăţii, rămâne îndărăt. Făcând aceasta de repetite ori, ei freacă aurul uşor cu mânele, apoi apasă încetinel cu bureţi (spongi) cari iau ceeace mai este moale şi ţărânos,

www.dacoromanica.ro

până ce în fine rămâne numai bucata de aur curată.[1]) Această făină de aur, ca şi aurul spălat este topită în sobe de lut alb, numite de Pliniu *tusconia*. Cum se procedà mai departe, nu ştim.

Prin urmare, populaţiunea daco-romană în antichitate— ca şi Moţii de astăzi — câştipau aurul fie săpând în văgăunele întunecoase şi rău mirositoare ale munţilor, fie culegându-l din nisipul răurilor aurifere enumerate mai sus.

Minele Daciei au fost de la început exploatate de împărat indirect, pe calea arendărei şi în urmă direct prin procuratori. Cu toate acestea, una din tablele cerate (No. 6) ne arată o persoană privată ca proprietar de mine, închiriind «*operas suas*» unui alt particular. Aci *operae suae*, sau este luat în înţeles impropiu, fiind ale unui mare arendator care le dă în întreprindere unui arendaş mai mic, sau că în adevăr, pe lângă minele principale ale împăratului, existau şi mine private.

Mărginindu-ne la minele de aur ale Daciei, să vedem acum personalul administrativ însărcinat cu conducerea lucrărilor. O centralisaţiune a tuturor minelor în Roma, până astăzi nu s'a dovedit decât pentru carierele de marmură, *statio marmorum*. Supravegherea generală o aveà un funcţionar împărătesc, *Procurator aurariarum*, care puteà fi chiar şi arendaşul principal. Inscripţiuniţe găsite la Zlagna ne procură numele a cinci procuratori aurari şi a unui sub-procurator:

1. *M. Ulpius Aug. lib. Hermias, proc. aur* . .	*C. I. L.* III.	1312
2. *Papirius Rufus, proc. aur*	» » » »	1311
3. *C. Sempronius Urbanus, proc. aug.* . .	» » » »	1298
4. *C. Aurelius Salvianus, proc. aug.* . . .	» » » »	1298
5. *P. Macrinus Macer, proc augg* .	» » » »	1310
6. *Avianus, subproc. aug.* . .	» » » »	1088

Numai cel dintâiu dintre aceşti procuratori este libert; ceilalţi sunt din cariera equestră. Putem deduce de acì că la început conducerea minelor o aveà un libert, un

1) Plinii, *Hist, Nat.* XXXIII, 19, Diodorus, III, 12-14, Strabo, III, 91, 8

www.dacoromanica.ro

om de casă al împăratului şi mai târziu numai, un om de condiţiune mai bună. Intr'adevăr, într'o inscripţiune din anul 161, găsită la Zlagna,[1]) reşedinţa oficiului administrativ al tuturor minelor de aur din Ardeal, aflăm numele lui *I. Aurelius Diocles*, beneficiar al unui procurator aurar, prin urmare un adjutant militar care nu puteà fi decât pe lângă un procurator equestru.[2]) De acì resultă mai departe să posiţiunea procuratorilor aurariari cu timpul s'a îmbunătăţit şi vaza lor a crescut aşà de mult încât nu arareori ei erau chemaţi la Roma în posturile cele mai înalte, ba vedem pe *P. Macrinus*, ajungând mai întâiu prefect al pretoriului şi mai târziu chiar suit pe tronul Cesarilor. Une ori chiar şi cenuşa celor morţi erà dusă, din graţia împăratului, din Dacia spre a fi înmormântată în Roma.[3]) Mai vedem totdeodată, din documentele sapate pe peatră, că de regulă procuratorii nu erau instituiţi pentru o singură mină, ci pentru totalitatea minelor de aceeaş categorie ale unei provincii, rar a două provincii unite, ca de exemplu, Panonia şi Dalmaţia. Conducerea deosebită a diferitelor categorii de mine provenià din faptul că, pentru exploatarea băilor de aur sau de argint, aramă, sare etc., se cereau cu totul alte cunoştinţe decât de la procuratorul carierelor de marmură, de peatră etc. Procuratori aurari de rang sonatorial nu aflăm nici în Dacia nici în provinciile Senatului.

Sub aceşti procuratori urmà un şir de funcţionari, parte liberaţi, parte sclavi Infruntea lor era *Tabularius aurariarum Dacicarum* (purtătorul socotelelor) sau mai simplu *Tabularius*, şi *Adjutor tabulariorum*, ambii liberţi. Mai inferiori erau *Dispensator*, (comptabil-casier, Zahlmeister), *Subsequens librariorum ab instrumentis tabulariorum*, sclavi. Ca *Librarii consulari* (ţinători de registre), erau doi oameni din legiunea XIII Gemina care

1) Lipsesce *aur(ariarum)*, dar s'a gasit la Zlagna

2) *C. I L.*, III, 1925.

3) *C. I. L* No. III, 1312 D M M VLPIO AVG LIB HERMIAE PROC AVRARIARVM CVIVS RELIQVIAE EX INDVLGENTIA AVG N ROMAM LATAE

www.dacoromanica.ro

staţionà la Apulum[1]). Intregul personal al minelor consistà dar din liberţi în funcţiunile superioare, din sclavi în cele inferioare şi din simpli lucrători ai minelor, *legulı aurarıarum*, dupe cum vedem într'o inscripţiune găsită la Zlagna şi închinată soţiei împăratului, Annia Lucilla, între anii 161—167[2]).

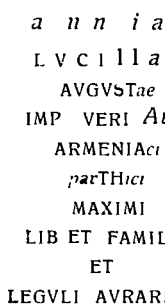

De oare-ce, prin «*liberti et familia et legulı*» nu putem înţelege decât liberţi şi sclavi ai împăratului, conchidem că exploatarea se făceà direct de împărat, nu prin arendare.

Minele, dupe cum am spus mai sus, reclamând o muncă mare, erau lucrate de mâinile sclavilor. Scriitorii antici însă ne mai spun că în mare parte erau exploatate de criminali de Stat, puşi sub paza unui despărţământ de oştire, întocmai ca şi condamnaţii din ocnele noastre de sare, şi de către creştini osândiţi pe vieaţă *ad metalla*. Nu ştim dacă această mărturisire se poate referì şi la provincia Dacia, dupe cum se constată şi pentru Palestina, Cilicia, Egipt, Cipru şi apropiata Panonie.[3]) Isvoarele tac cu desăvârşire, iar o conclusiune *ex silentio* nu se poate trage într'această privinţă. Din contră, pentru sclavi avem mai multe dovezi, tablele cerate ne pun în vedere mai multe afaceri cu aceşti nenorociţi. Astfel, de exemplu, sclavul *(puer)* despre a căruia cumpărare ne vorbeşte tabula N. 1, nu puteà fi destinat pentru altceva decât pentru munca în băile de la Abrud. Cumpărate pe vieaţă sau închiriate numai pentru un timp anumit, aceste nenorocite fiinţe, spre a îmbogăţì pe lacomii lor stăpâni, îşi consumau vieaţa în întunerecul minelor de sub pă-

1) *C. I L* III, 1297 Cf şi 1313; 1286; 1405; 1301; 1314; 1315, 1817; 1318

2) *C. I L* III 1307. Cf. Gooss, *op. cit*, p 155

3) Pauly und Bendorf, *Arch Bemerk zur Passio sanctorum IV coronat*. bei Budinger, *Unters zur rom Kaisergesch.* III, p 340. Cf. Gooss, *op. cit*, p 156

www.dacoromanica.ro

mânt. Diodor ne spune că «muncitorii într'aceste mine câştigau, pe seama stăpânilor lor, bogaţii necrezut de mari; ei înşişi însă trebuie să'şi târâe ziua şi noaptea corpurile prin găurile de sub pământ şi mulţi dintre ei mor de muncă prea mare; căci odihnă şi recreare pentru ei nici nu există, ci necontenit îi isbesc loviturile supraveghetorilor şi-i silesc să reià din nou munca şi astfel îşi sting vieaţa lor în chinuri şi mizerie; şi, cu toate acestea, se găsesc unii dintre ei cari cu trupul şi sufletul sunt aşà de tari încât duc mult timp atare mizerie[1])».

Tot tablele cerate ne mai arată că adesea proprietarii nepricepători în exploatarea de mine, proprietari particulari poate, închiriau unor mici întreprinzători aurifodinele lor pentru un timp mărginit. Trei contracte avem de această natură. Primul, pe care l-a făcut cunoscut mai ntâiu Finaly, e scris de Flavius Secundinus; din textul, reprodus sub No. 6, vedem ca Memmius al lui Asclepiu, care nu ştie carte, închiriază o groapă de aur, despre care zice că e *a sa*, dela 20 mai până la 13 nov. 164 după Cr., pentru 70 denari, lui Aureliu Adjutor. Arendaşul se obligă să plătească această sumă în rate, probabil lunare şi stipulează o despăgubire de 5 sexterţii (70 bani) pe zi, în casul când posesorul ar voì să-şi revoace contractul contra voinţei lui. In aceeaş pedeapsă cade şi arendaşul dacă n'ar plătì punctual rata, fiind proprietarul obligat a-l aşteptà numai trei zile peste termenul fixat. In cas când apa ar isbucnì în groapă, se va scădea arenda proporţional cu paguba suferită.

Al doilea contract (No. 7) scris de Adjutor Macari conţine contractul arendării unei groape a lui L. Ulpius Valerius, iarăş neştiitor de carte, către Socratio Socrationis, martor în contractul precedent. Condiţiunile sunt acelaşi. Prin al treilea contract (No. 8) scris de un [Dor] cus însărcinat de un proprietar, şi el neştiitor de carte şi al cărui nume nu se poate descifrà, se arendează lui Titus Beusantis, martorul din contractul întâiu, o aurifodină

1) Diodorus, V, 38

www.dacoromanica.ro

cu 105 denari, până la idele lui noemvrie, stipulând aceleaşi condiţiuni cari par ar fi fost stereotipe pentru contractele de această natură.

De oare-ce însă preţul arândării acestor mine pe timp de şase luni nu trece peste suma de lei 200 în moneda noastră, prin urmare fiind aceasta un preţ neînsemnat, e de presupus că aceste mine ale privaţilor sau ale unor arendatori mai mari erau nişte gropi foarte mici şi de puţină valoare. [1]). Proprietarii lor nepricepându-se poate sau ne având timp să le exploateze, le închiriau la străini, căci de sigur, după cum vom vedeà mai târziu nici Socratio Socrationis, nici Titus Beusantis şi nici Memmius Asclepius nu erau Romani.

După ce am văzut de cine şi într'al cui profit erau exploatate minele Daciei, ne întrebăm ce venit aduceau ele împăratului? Nu putem vorbì despre venitul ce ele aduceau proprietarilor particulari. Nici un indiciu n'avem într'această privinţă. Din nenorocire, nu putem şti aproape nimic nici despre venitul ce se vărsà în casseta imperială. Credem că nu mult ne vom depărta de adevăr, dacă prin analogie cu veniturile minelor din Galicia, Lusitania şi Austria, — după Pliniu, de 20,000 funţi,—vom evaluà venitul anual al minelor Daciei, la un minimum de 20,000 funţi. In adevăr, dacă vom presupune că erau ocupaţi în aurifodinele Ardealului, 20,000 oameni, ceea ce nu este prea mult de oare-ce Polibiu numai în Cartagena-Nouă ne spune că lucrau 40,000 capete, şi de vom presupune, cu Kölöseri, un *pisetum*, $^1/_{18}$ marcă de fiecare persoană venit săptămânal, acestea ne dau venitul anual de 20,000 funţi de aur.

Nu putem şti cu siguranţă nici timpul de când şi până când au fost exploatate minele Daciei romane. Date precise n'avem decât din tablele cerate, cari se mărginesc între anii 139 şi 167; totuş din aceste monumente, precum şi din faptul că cel dintâiu procurator aurarial Hermias este un libert ce poartă numele patronului său M. Ulpius, con-

1) Cf. Xenopol, *Istoria Românilor*. I, p. 243

www.dacoromanica.ro

chidem ca înca sub Traian au început lucrările în vechile aurifodine ale Daciei şi s'au continuat până la părăsirea provinciei. Mommsen presupune că din timpul războiului marcomanic, minele Daciei au fost părăsite cu totul. Fără îndoiala că năvălirile, din ce în ce mai periculoase ale barbarilor, au avut o înrâurire funestă asupra băilor şi că multe lucrări vor fi dispărut înainte de definitiva părăsire a provinciei, după cum bunăoară au încetat lucrările în minele munţilor Letea şi Cârnic. De acì nu resultă o totală năpustire a tuturor minelor şi o desăvârşită secare a acestui însemnat izvor de câştig. Din contra, desele *damnationes ad metalla*, în Palestina, Cilicia etc., cari ne arată marea năzuinţă a Romanilor de a cultivà minele, ne fac a presupune că lucrările în aurifodinele Daciei n'au încetat decât odată cu trecerea legiunilor peste Dunăre. Cât pentru timpurile următoare, deşì ne lipsesc dovezile istorice, totuş nu putem admite o definitivă părăsire a minelor de aur dın Transilvania. Barbarii cari cuprind provincia lui Traian n'au putut desigur să părăsească cu totul exploatarea metalului după care umblau dânşii atât de mult. Mai cu deosebire Goţii, aşà de iubitori de bogăţii metalice, au lăsat negreşit populaţiunea minieră, ca şi pe cea rurală, să le agonisească în Dacia, pe de-o parte metale pentru satisfacerea gustului lor de lux—şi aceasta o dovedesc cu prisos numeroasele tezaure gotice ce s'au descoperit în ţinuturile Daciei antice—iar pe de altă parte, bucatele necesare exıstenţei zilnice a unei naţiuni barbare, dedată numai cu răsboiul.

Astăzi minele de aur ale Ardealului sunt atât în mâna Statului cât şi a particularilor. Intre aceşti din urmă, locul cel dintâi îl ocupă mai ales Societăţile străine, germane, franceze şi engleze. Funcţionarii administrativi sunt străini, iar lucrătorii mai toţi români din acele locuri, şi n'ar fi lucru de mirare ca această profesiune să fie la dânşii o predispoziţiune ereditară, moştenită de la cei mai vechi ai lor părinţi, de la aceia chiar, poate, cari au scris, acum vreo mie şeapte sute de ani, tablele noastre cerate O atare presumpţiune este cu atât mai mult permisă cu

www.dacoromanica.ro

cât pretutindeni s'a putut observa ca numai printr'o continuitate de mai multe ori seculara, locuitori unei țări se consacra din tată în fiu la o așa obositoare și repulsiva îndeletnicire ca ceea de minier sau *baieș*. Chiar și în Ardeal, am spus mai sus că țiganii, poporime mai noua venita acolo, deși calificată de unii autori ca *metalurgi preistorici* [1]), nu fac alta decât a culege aurul din râuri și nu de loc de a lucrà în băile de sub pamânt.

Venitul din toate minele de aur și argint, precum și din șteampuri, se urca azi anual la însemnate sume de bani.

1) Paul Bataillard *l'Origine des Bohèmiens ou Tsiganes*. 1875 1877

www.dacoromanica.ro

CAP. VIII.

Colegiile Aurarii şi Funeraticii din Dacia

I.

Din studiul de până acì asupra anticelor mine de aur din Transiivania rezultă că ele se exploatau, fie direct de împărat, prin sclavii săi, fie de oameni privaţi, cari, pentru un echivalent în monedă, trebuiau să dea aurul câştigat autorităţilor administrative din Zlagna de azi, probabil vechiul Ampelum. Lucrătorii, atât cei din băi cât cei cari strângeau preţiosul metal din nisipul râurilor aurifere, erau oamenii din clasa cea mai de jos a societăţii romane. Din rândurile citate de la Diodor, am văzut traiul nenorociţilor sclavi. Aceştia, precum şi peregrinii, cari vom vedeà că sunt sau Dalmaţieni aduşi cu sila în Transilvania, sau Daci cari, trăind încă în sânul munţilor metalici ai ţării lor, se vor fi îndeletnicit şi ei, de voe de nevoe, cu felul de ocupaţiune minieră, au trebuit negreşit să se constituiască în societăţi, să formeze reuniuni de tot felul, cu scopul de a se ajutorà reciproc. In viaţa socială a provincialilor, aceste societăţi, numite *Colegii*, alcătuesc cel mai culminant moment, partea cea mai originală a vieţii provinciale. Ele, pe lângă aceea că dau tărie şi soliditate membrilor colegi, mai au şi tendenţa să formeze din nişte oameni străini, de naţionalităţi adesea diferite, uniţi numai prin interese, o gloată omogenă, o naţionalitate cu aceeaş

www.dacoromanica.ro

limbă, aceleaşi năravuri şi aceleaşi obiceiuri. In Dacia, unde atâtea elemente disparate vin să se fuzioneze într'o singură naţiune, importanţa etnică a acestor colegii este mai mare poate decât în ori care altă provincie. Pentru stabilirea legăturilor sociale între un Dac, un Italian, un Grec, un Asiatic etc., colegiile erau cea mai bună ocaziune. Numărul lor ne este necunoscut. Până astăzi, în Dacia, inscripţiunile au dovedit existenţa mai multor societăţi de astfel, dintre cari două la minierii de la Abrud.

Nu vom intrà în studiul evolutiv şi istoric al colegiilor. Ne vom mărginì numai, după ce în genere vom arătà organizaţiunea şi sensul acestor asociaţiuni şi după ce vom aduce dovezile despre *Colegiul aurarial* din Transilvania, la comentarea a două table cerate, dintre care una ne vorbeşte despre un banchet al unui colegiu, iar alta, este un edict pentru disolvarea unui colegiu funerar prea puţin frecuentat de membrii săi.

Romanii, mai mult poate decât oricare alt popor din antichitate, au cunoscut de timpuriu avantagiile ce resultă din asociarea puterilor şi din unirea braţelor.

Cele mai numeroase colegii se dovedesc a fi fost în Italia şi în provinciile în care industria şi comerţul erau mai dezvoltate. In afacerile cele mai de jos, ca şi în întreprinderile cele mai mari, Romanii de orice clasă se constituiau în societăţi cari, pe lângă scopul protecţiunei şi al sprijinirei reciproce, aveau, după cum vom vedeà mai ales dintr'o tabelă cerată, şi un scop mai intim, mai direct cu partea sensibilă a fiecărui membru, adică banchetele, atât de dese în oricare asociaţiune antică.

Este foarte uşor de admis că primele colegii le-au format oamenii cu aceleaşi ocupaţiuni. Minierii din Dacia vor fi avut, desigur, colegiile lor particulare, deosebit de cele de *lecticarii*, *utricularii*, *nautae* etc. Prin urmare, felul de ocupaţiune a determinat în cele mai multe cazuri crearea colegiilor. Cu toate acestea, avem atâtea exemple în cari, spre pildă, un luntraş puteà face parte şi din alt colegiu, nu numai din al *nautarum*. E de presupus că acest lucru s'a întâmplat mai ales în Dacia. Am spus

www.dacoromanica.ro

într'alt loc că coloniştii Daciei au fost aduşi din toate părţile imperiului. Avem dar o ţară locuită în mare parte de străini. Când aceşti străini nu voiau să trăiască izolaţi în cetăţile şi satele în cari ei veniau să se aşeze erau siliţi, sau să se facă membrii în colegiile existente, căutând amiciţia unor oameni până acì străini, sau, dacă erau mai mulţi, să-şi formeze colegiile lor proprii; într'acest caz, colegiul luà locul unei patrii mai restrânse, ori al unei familii mai mari. Străini în ţară străină, ce puteà mai bine să le păstreze amintirea patriei lor, decât tocmai aceste asociaţiuni? Vom vedeà importanţa religioasă a lor. Uneori se constituià colegiu chiar într'aceeaş familie, de clienţii, liberţii şi sclavii cărora stăpânul, ca patron, le procurà distracţiuni din când în când şi, după moarte, un mormânt. [1]) Se ştie în ce situaţiune se aflau lucrătorii în antichitate. Legile nu le da protecţiunea cuvenită, din causă că erau parte sclavi, urgisiţi de toată lumea, parte liberţi lipsiţi de familie şi avere, purtând înca pe frunte pecetea originei lor. Pentru ca să scape în câtva de mizerie, ei formau societăţi, grupându-se în jurul unui protector avut. Autoritatea n'aveà zor să le refuse legea specială prin care se fundà fiecare colegiu; grevele nu erau cunoscute.

Să dăm o scurtă schiţă a organisării generale a colegiilor, pentru ca să putem mai în urmă pricepe fără greutate sensul tabulei cerate reprodusă sub No. 13.

Fie-care colegiu erà un fel de Stat, o republică *(respublica colegii)*, constituit printr'o lege, după modelul municipiilor. Legea colegiului erà foarte aspră. Aceasta o putem deduce din faptul că într'un regulament al unui colegiu citim: ‹Tu care voieşti să intri în această asociaţiune, începe prin a cetì legea cu grijă şi apoi intră. Acesta e mijlocul de a nu se întâmplà ca mai târziu să te căieşti.› [2]) Funcţionarismul colegiului este imitat după al municipiilor. In frunte se aflau doui presidenţi cari se

1) *C I L* II 3229, Orelli, 4023, 4938; *Inscript. Neapol.* 6833
2) Orelli, 6086.

www.dacoromanica.ro

numiau, când *Magistri*, iar ambii *Commagistri*, în tablele cerate, când *Quinquenales*, când *Curatores*. Ei erau magistraţi, deci elegiblli şi anuali. In exerciţiul funcţiunei lor, erau ajutaţi de *Adjutores magistri colegii*, a căror existenţă pentru Dacia ne-o dovedeşte un monument, probabil aurar, de la Abrud, închinat zeiţei Diana, de Celsenus,[1]) Iată acea inscripţiune:

DIANAE
SAC
CELSENVS
ADIVTOR
MAG COLL
D D

Pe lângă aceştia se aflau câte doui *Quaestores*, însărcinaţi cu administrarea cassei colegiului, *arca communis*. [2])

Locul de întrunire al colegiului se numea *schola*. O inscripţiune găsită în Ardeal ne vorbeşte de schola unui colegiu aurar: [3])

IVL HERCVLANVS
DE SCOL. FAB AVR AVG
VIXIT A LXXX

Iul(ius) Herculanus de (curio) schol(æ) fabr(um) aur(arium) Aug(usti), vixit a(nnos) LXXX

Când colegiul de tot sărac nu puteà să-şi ţină cu cheltuiala sa o scholă, întrunirile se făceau în cârciumă. [4])

Afară de cele două monumente aduse mai sus şi afară de inscripţiunea lui Calpurnius pe care o reproducem acì,[5])

I. O M.
PRO S IMPE
RATORIS
COLLEG AVRA
RIARVM L
CALPVRNIUS
. . . .
D D

n'avem nici o altă ştire despre colegiile industriale ale băieşilor romani din Ardeal. De sigur că organizaţiunea lor a fost ca a tuturor celorlalte din imperiu. Este foarte probabil însă că, pe lângă societăţile cu scop industrial, au fost la Alburnus şi colegii curat religioase. Mai ales liberţii şi sclavii

1) *Eph. ep.* I, 420 Provenienţa petrii ne face să presupunem că e vorba de colegiul aurar.

2) Vezi pentru colegiile aurare din Dacia, tesa de licenţă a doamnei C. Evolceanu, *Colegiile la Romani*, 1889.

3) *C. I. L.* III, 1215, din colecţiunea lui Fridvalszki.

4) Dio Cassius, LX, 6.

5) *C. I. L.* III, 943.

www.dacoromanica.ro

aduşi de stăpânii lor din Orientul asiatic, din Africa şi Egipt, din Grecia şi din alte părţi ale imperiului roman, au trebuit să formeze, pentru adorarea specială a divinităţilor lor, astfel de asocieri.

II

Dacă n'avem probe cari să ne dovedească existenţa colegiilor religioase, apoi însă, în munţii metalici ai Transilvaniei antice, posedăm cel mai important document despre colegiile funerari. In genere ori ce colegiu roman, atât industrial şi comercial cât şi pur religios, îşi luà adesea asupra-şi sarcina de a îngriji de înmormântarea membrilor săi. Erau însă şi colegii alcătuite anume cu unicul scop de a îngriji de îngroparea cadavrelor membrilor asociaţi. Să studiem în cele următoare, felul de a fi al acestor însemnate societăţi.

Este greu a ne face astăzi o idee lămurită despre importanţa ce dădeau cei antici cultului morţilor. Ingroparea în lumea veche erà un act cu caracter mult mai religios decât este în zilele noastre. Numai cei cari au fost îngropaţi cu întreg ceremonialul religios, numai aceia se puteau bucura de odihnă în imperiul lui Pluton. Toţi ceilalţi reapar din când în când printre cei vii, îi supără şi îi persecută. Chiar şi după îngropare regulată, dacă la aniversarea încetării din viaţă, nu se făceau ospeţe funebre, ca şi pomenile de astăzi, morţii erau osândiţi să rabde o foame vecinică. De aceea fiecare se îngrijà încă din viaţă sa să nu-l găsească moartea nepregătit. Locul cel mai de dorit pentru înmormântare erà în jurul a lor săi. Cicero ne spune că religiunea mormintelor este aşà de mare încât se priveşte ca o crimă a fi cineva înmormântat afară din mormintele strămoşilor săi [1]). Colegiile,

1) Cicero, *De legib* II, 22

www.dacoromanica.ro

cari înlocuiau familia pentru cei săraci, liberţi şi sclavi, căutară ca să construiască morminte comune pentru oamenii cari au petrecut în vieaţă atâta timp împreună, cari au purtat aceleaşi greutăţi şi necazuri, au gustat aceleaşi bucurii şi plăceri. Nu arareori, binefăcătorii, pentru omagiile ce le aduceau colegiile, ştiau să resplătească pe membri, dându-le un loc pentru construirea mormântului comun. O inscripţiune din colecţiunea lui Orelli ne arată pe un C. Valgius Fuscus dăruind un loc pentru îngroparea asociaţilor, a descendenţilor lor, a femeilor şi concubinelor lor. [1])

Existau două feluri de colegii funerare. Pe unele le cunoştem din studiul mormintelor lor, nişte edificii subterane numite *columbaria*, în cari erau aşezate urnele cinerarii; [2]) pe celelalte, prin descoperirea din anul 1786, dela Abrud din Transilvania, şi prin cea din anul 1861 dela Lanuviu în Italia. Scopul lor erà unul şi acelaş de a procurà membrilor colegi un mormânt, cât se poate mai cuviincios. Deosebirea însă între aceste două feluri de colegii consistă în aceea numai că, pe când *columbarii* aflăm abià în secolul I. după Chr. şi până în epoca Antoninilor, de la celelalte nu aflăm urme înainte de Nerva. Columbariul terminat, fiecare membru luà un anumit număr de găuri din noul edificiu. Dacă unui membru îi venià la împărţire mai multe cavităţi decât aveà necesitate, el dăruià sau vindeà o parte din ele altor oameni fără colegiu funerar. Cumpărătorul adesea menţionează în epitaful de pe mormântul său, contractul în care arată numărul şi locul şi spune că cedarea s'a făcut în prezenţa asociaţilor.

A doua grupă de colegii funerari este caracteristică, prin modul cum sunt de obiceiu intitulate. Ca toate

1) Orelli, 4093, apud Boissier, *op cit.*

2) Columbarii s'au aflat numai în Roma. Cf. Henzen, *Annales de l'Institut archéologiques*, 1856. Se numiau columbarii, fiindcă aveau aparenţa unui coteţ de porumbei. In zidurile acestor edificii erau cavităţi în rând şi în linii orizontale în cari se puneau urnele cu cenuşa morţilor.

www.dacoromanica.ro

colegiile, avea uşi ele un patron sau o matroană cerească. Membrii luau numele de *cultores* ai acestor zei. In Dacia aflăm trei colegii de acest fel: *Cultores Iovis* pentru sănătatea împăraţilor Septimiu Sever şi Antonin Caracalla din anul 201; [1]) *Cultores Herculis* [2]), şi *Cultores Jovsi Cerneni*, în tabula noastră cerată No. 13.

Dăm traducerea textului acestui important document El cuprinde edictul de disolvare al colegiului funerar:

«Copia şi colaţionarea unui act, care a fost publicat la Alburnus cel Mare de lângă staţiunea Resculum, în care erà scris tot ceeace este scris mai jos:

«Artemidorus, fiul lui Apollonius, magistru (preşedinte) al colegiului lui Jupiter Cernenus şi Valerius, fiul lui Nico, şi Offas, fiul lui Menofil, questori ai aceluiaş colegiu; se dovedeşte în public prin acest act depus că, din colegiu mai sus scris, care erà format din 54 oameni, dintre cari n'au rămas mai mulţi la Alburnus decât vr'o 17; că Iulius, fiul lui Iulius, commagistrul său (preşedinte împreună cu el), din ziua alegerii sale nu a venit la Alburnus nici nu s'a prezentat la colegiu, şi că el (Artemidorus) şi-a dat socoteală acelora cari erau prezenţi şi. că le-a înapoiat banii ce a avut la el şi ce a cheltuit pentru înmormântarea colegilor; şi că şi-a reluat cauţiunea ce se ceruse dela el pentru îndeplinirea înmormântărilor şi nu mai este nici un mormânt, căci nimeni nu a voit de mult timp să se intrunească în zilele hotărîte de lege sau să plătească cotizările şi darurile cerute. Aceasta este arătat publicului printr'acest act, pentru ca, dacă cineva (dintre membrii) ar fi murit, să nu crează că colegiul există încă şi că are dreptul să ceară pentru înmormântare.

«Făcut la Alburnus cel Mare, în ziua de 5 a Idelor lui Februarie; împăratul L. Aurelius Verus III şi Quadratus fiind consuli.» (anul 167 d. Chr. febr. 9. [3])

1) *C I L* III, 1602.
2) *C. I L.* III, 1339
3) Vezi textul latin de sub No. 13.

www.dacoromanica.ro

Din acest preţios document vedem numai disparițiunea colegiilor funerari. Intâmplarea însă a făcut ca să ni se păstreze, în ruinele de la Lanuviu, o tabelă de marmură din anul 136 d. Chr., din care putem vedeà modul cum *cultores* ai Dianei şi ai lui Antinous şi-au întemeiat colegiul lor.[1]) Un magistrat al oraşului, Caesennius Rufus, numit protector al societăţii, ca să dea mai multă autoritate regulamentului, îl afipse sub porticul templului lui Antinous. Colegiul, ca şi cel din Ardeal, pare a fi fost compus din oameni săraci, liberaţi şi sclavi. Grija cea mai mare a acestor colegii erà să dobândească mijloace băneşti, pentru a puteà întimpinà cheltuelile necesare îngropăciunei. Afară de darurile ce le făceau câte-odată patronii lor, aceste sărăcăcioase societăţi erau reduse numai la suma ce ieşià din taxa de înscriere şi din cotisaţiunea lunară, *stips menstrua*. Nu ştim cifra la care ajungeà taxa şi cotizaţiunea membrilor colegiului din Ardeal. Asociaţii din Lanuviu plătiau odată pentru totdeauna 100 sexterţi (20 lei) şi o butelie de vin bun, ca taxă de membru, şi cotizaţiune lunară de 5 assi (25 bani). Este evident că din aceste mici sume, colegiul nu puteà să-şi construiască columbariu, ci la moartea fiecărui membru se plătià moştenitorilor o sumă determinată oare-care, numită *funeratitium*. Din acest funeratiţiu care, pentru adoratorii Dianei şi ai lui Antinous, nu se urcă mai sus decât 300 sexterţi (60 lei), se cumpărà un mormânt şi se purtau toate cheltuelile înmormântării [2]). Când mortul n'a lăsat moştenitori, colegiul însărcinà pe trei membri să poarte spesele, să facă onorurile înmormântării şi în urmă să-şi dea socoteala în regulă dinaintea colegiului. Se puteà întâmplà însă ca uneori cadavrul sclavului să fie oprit de stăpânul său şi îngropat de acesta. Atunci colegiul din care făcuse parte, îi făceà numai un *funus imginarium*, ridicându-i un cenotaf.

1) Orelli, 6086; Mommsen. *De col. et sod rom* la fine ca anex; Bruns, *Font jur. rom. ant*, p. 246

2) *C. I L* II. *funeratitium* numai de 200 sext. (40 lei.)

www.dacoromanica.ro

In primele luni ale înființarii colegiului, membrii plătiau cotizațiunea regulat. Cu începetul însă zelul scăde și asociațiunea sfârșià prin retragerea membrilor. Colegiul Dianei prevede aceasta și la începutul regulamentului își exprimă temerea: «Fie ca această întreprindere a noastră să devină favorabilă și propice împăratului și familiei sale, nouă și a lor noștri, precum și acestui colegiu ce noi întemeiem! Puteare-am pune o salutară activitate întru adunarea sumelor necesare! Spre a ajunge acì trebuie să ascultăm și să plătim în regulă, pentru ca asociațiunea noastră să poată trăi mult timp » Ca și astăzi, așà și atunci, dacă un membru nu se îngrijà a plătì cotizațiunea câteva luni de a rândul, colegiul nu-i mai datorà nimic. Ce naiv se exprimă magistrul colegiului în tabla noastră cerată! «Dacă cineva dintre membri ar fi murit, să nu crează că colegiul există încă și că are dreptul să ceară ceva de înmonmântare!» Probabil că soarta tuturor acestor colegii a fost aceeaș. Din 57 de membri câți erau la număr la început, copia de pe declarațiunea publică dată de magistru și de cei doui questori în ultima ședință a colegiului de la Alburnus, ne arată că rămăsese numai șaptesprezece și nici aceștia nu veniau la întrunirile colegiului și nici nu plătiau cotizațiunea lunară fixată prin statute. Ba chiar nici magistrul al doilea, *commagister*, dela primirea postului său, n'a fost de loc prin Alburnus nici în colegiu. Caseta societății erà cu totul sleită. Ce a mai rămas din contribuțiuni, s'a împărțit pe la membri, iar magistrații și-au retras cauțiunea dată acestora.

Să vedem acum care a fost cauza principală și mai îndepărtată, cauza efectivă a disolvării acestui colegiu, și pentru ce zelul membrilor a slăbit atât de mult. Massmann [1]) admite, nu fără cuvânt, pestilența care bântuià întreg imperiul roman, pe acel timp. De la hotarele Persiei pâna la Rin și în Galia, dupe cum ne spune Ammian Marcelin,[2])

1) Massmann, *op. cit.*, p. 137-142.

2) Ammianni Marcelini, *Res. gest.* XXIII, 6; vezi și Dio Cassius, *Hist. Rom.* LXXI, 2.

www.dacoromanica.ro

ciuma culcà la pământ nenumărate cadavre. Pestilența, care chiar și în Roma bântuià cu furie, făcù ca sate și orașe întregi să fie lipsite de locuitori; aceștia umplura pădurile și higiurile ascunse.[1]) Antoninii deteră atunci cele mai strașnice legi, prin cari interziceau facerea de morminte în orice loc și porunciră autorităților să îngroape cu cheltueala publică cadavrele particularilor. In aceeaș vreme apărù și edictul de disolvare al colegiului nostru. Massmann crede însă că acest colegiu este identic cu colegiul aurar, despre a cărui existență am adus probe mai sus; de aceea el îșî și întitulează certea «*Libellus aurarius.*» Numirea însă de *Collegium aurarium* și *Collegium Jovis Cerneni* arată că erau două colegii cu totul deosebite și prin urmare titlul cărții este greșit.

Adoratorii lui Jupiter Cernenus de la Abrud nu pomenesc despre senatul-consult prin care au fost autorizați să îșî fundeze colegiul lor funerar. Avem însă o atare lege în monumentul Lanuvin. «Acest drept — zice numita tabulă, — e acordat acelora cari voiesc să formeze colegii funerare, sub condițiunea ca ei să nu se adune decât odată pe lună pentru a plătì contribuțiunea necesară îngropării morților»[2]).

Că această permisiune este acordată numai colegiilor funerari, este ușor de explicat. Am spus mai sus că mai ales sărăcimea, liberții și sclavii, se întruniau pentru formarea acestui fel de societăți. Pentru mulțimea aproape lipsită de hrana zilnică, guvernământul în vechime, ca și azi, sta nepăsător. Deci puțin îi păsà și bietului baieș din munții Ardealului de cine erà cârmuit Statul. Dacă însă mulțimea săracă nu puteà fi periculoasă Cesarilor Romei, dacă întrunirile ei nu-i supărà câtuș de puțin, teama de clasele avute făceà ca legea să le oprească

1) Paulus Orosius, *Hist*, VIII, 15.

2) Cf Mommsen, *op cit.*, p 87. Qui stipem menstruam conferre volent in funera, in it (id) collegium coeant, neque sub specie ejus collegi nisi semel in mense coeant conferendi causa unde defuncti sepeliantur

www.dacoromanica.ro

întrunirile. Lupta pentru întâietate, ca şi lupta pentru traiu, este cu atât mai înverşunată, cu cât ea se întâmplă între indivizi sau clase de indivizi mai apropiaţi prin interese.

De sigur că membrii acestor colegii, după ce vor fi discutat afacerile privitoare la colegiu, vor fi tratat şi alte lucruri, se vor fi lăsat în convorbiri mai intime. De aceea întrunirile acestea au căpătat pentru vieaţa societarilor, nu o mică importanţă. Intrunirile lunare deveniau mai ales pentru săraci un fel de distracţiune, de sărbătoare şi, cu cât vedeau că pot discută mai liber, cu atât mai des doriau să se vază. Marcianus, însemnatul jurisconsult roman, ne spune că ‹nu e oprit de a se întruni pentru motiv religios, cu condiţiune de a respectà senatul-consult care interzice asociaţiunile ilegale» [1]). Trebuià dar numai un pretext religios şi pretextele întotdeauna sunt uşor de găsit; aniversarea fundaţiunei colegiului, sărbătoarea împăratului şi a familiei lui, a magistraţilor, a binefăcătorilor societăţii şi altele erau atâtea ocaziuni în cari membrii se puteau întruni la olaltă. La toate aceste sărbători colegii se ospătau împreună.

III

De mare însemnătate pare a fi fost, fără îndoială, pentru vechile societăţi, şi *banchetele*. Lui Mommsen însă îi place să ne spună că aproape unicul scop al lor a fost băutura. Nu putem şti întru cât marele elucidator al istoriei romane are dreptate întru aceasta. Poate aşà a fost în timpurile primitive, când într'adevăr găsim legi cari previn luxul prea mare cu ocaziunea ospeţelor de societăţi [2]). Adoratorii lui Jupiter Cernenus nu îşi vor fi putut

1) *Digest* XLVII, 22, 1.
2) Aulus Gellius, II, 24; Varro *De re rust* III, 2, 16

www.dacoromanica.ro

permite un lux prea mare şi de sigur vor fi fost foarte frugali. Din monumentul Lanuvin constatăm aceasta pentru adoratorii Dianei şi a lui Antinous. Colegiul din Lanuviu nefiind încă format, membrii nu puteau să dispună nici de atâtea sume cât să benchetuiască măcar odată pe lună. De aceea, se decretează prin statute să se adune numai de şease ori pe an la ospeţe. Pentru ca însă plăcerea să fie cât se poate de mare, regulamentul dispuneà ca «cel care va aveà vre-o plângere sau vre-o propunere, să le rezerve pentru adunarea colegiului (şedinţe), iar pe noi să ne lase în pace, în zilele noastre de sărbătoare de a mâncà liber şi cu mulţumire;» apoi mai jos: «dacă cineva pentru a face tumult se ridică de la locul său şi ocupă un alt loc, acela va plătì o amendă de 4 sexterţi (80 bani); dacă cineva spune prostii către un coleg sau face larmă, va plătì 12 sext. (2 lei 40 bani); dacă e chiar preşedintele societăţii, cel care a fost insultat, amenda va fi de 20 sext. (4 lei)».

Independent de magistraţii anuali, colegiul alegeà pentru conducerea în regulă a ospeţelor, un president al banchetului, *Magister coenae* sau *epularum*. Pentru fiecare zi de ospăţ, — este de observat că aceste zile nu erau tot acelea în care se ţineau şedinţele. — se alegeà un alt membru ca *magister*. Nimeni nu se puteà sustrage dela această sarcină, fără a nu plătì o amendă care, pentru colegiul din Lanuviu, se urcà la 30 sext. (6 lei). Presidentul banchetului pregătià mesele. Dinaintea fiecărui comesean puneà o butelie de vin bun, o pâine de doui aşi şi patru sardele. Toate acestea erau cumpărate din averea colegiului. Restul — căci nu putem presupune că adoratorii Dianei şi ai lui Antinous se mulţumiau numai cu această masă — le venià de aiurea şi anume sau că contribuià fiecare membru cu o anumită sumă, sau că patronii purtau costul meselor.

Tabela cerată No. 14, descoperită la 1855, ne face cunoscută lista de bucate alcătuită de *Magister coenae*, cel de la Abrud. Nu-putem şti dacă această listă se rapoarta la colegiul funerar sau la cel aurar, sau în fine la un

www.dacoromanica.ro

alt colegiu. Din tripticul complet n'avem decât tăbliţa internă, prin urmare cea scrisă pe ambele părţi, adecă pe feţele 3 şi 4 şi chiar aceste feţe presentă destul de numeroase lacune, după cum ne poate încredinţa textul latin pe carele acì îl vom reproduce într'o încercare de traducere română,

Pagina a 3-a a tripticului conţine încă următoarele notiţe:

Ziua a 4-a din nonele lui Aprilie	(2 Aprilie)	. . . . .	?
Ajunul nonelor lui Aprilie	(4 »)	. . primit	. . . ?
Ziua a 7-a a idelor lui Aprilie	(7 »)	. .	. . . ?
» idelor lui Aprilie	(13 »)	. .	. . . ?
a 17-a inainte de Calendele lui Mai	(15 »)	. . »	denari 20
» 15-a » »	(17 »)	. . »	» 22
Ziua a 13-a înainte de Calendele lui Mai	(19 Aprilie)	cheltuială,	denari 25
8-a » »	(24 »)	. . primiţi	» 25
7-a »	(25 »)	. . »	20
» 4-a »	(28 »)	. .	25
» ? Calendelor lui Mai	(1 Mai ?)	. . »	20
» ? Nonele lui Mai	(7 » ?)	. . »	?
Ajunul nonelor lui August	(4 August)	. .	» 23

Pagina a 4-a din triptic se referă la cheltuelele facute cu ospătul:

In ajunul calendelor lui Mai (30 Aprilie) .	din denari	176
5 miei	»	18
1 purcel	»	5
pâine albă	»	2
tămâe de prima calitate, 1 *sextarius* (0g,547) .	»	3
vin bun, 3 *hemine* (0l,822)		2
vin de rând, 3 *congii* (52l,5819)	»	97
verdeţuri (legume)	»	1 şi o semiuncie
bacşiş	»	$\frac{1}{24}$
oţet, o hemină (0l,524)	»	$\frac{1}{2}$
sare şi ceapă		$\frac{1}{24}$
?	»	$2\frac{1}{2}$
?		2
Poate, ca totaluri ?		150 şi apoi 160

Ospăţul s'a petrecut în spre seara de întâi mai. *Magister epularum*, pe pagina primă a tăbliţei, însemnează sumele primite dela membrii în cursul lunei lui aprilie;

www.dacoromanica.ro

o singură încasare s'a făcut în August, prin urmare în urma ospăţului. Deşi nu cunoşteam toate cifrele din causa relei conservări a tăbliţei, totuş din sumele particulare putem să conchidem cam câtă erà întreaga sumă a încasărilor. S'au strâns aproape 293 dinari. Din aceştia s'au cheltuit, după cum ne arată pag 2 a tăbliţei, în ajunul calendelor din Maiu, 174 dinari. *Magister epularum* se justifică prin acest act dinaintea colegiului.

Pe pagina întâia vedem încasările; pe a doua, ca titlu, cheltuiala totală de 174 denari şi, în şirele următoare, specificarea sumelor cheltuite. Dacă socotim denarul 60 bani, atunci cinci miei costau 16 lei, adică, 2 lei 40 bani, mielul; un purcel, 3 lei 30 bani; două păini albe, 1 leu 40 bani; o jumătate funt tămâe, 2 lei; pentru trei sexterţi vin bun s'a cheltuit 1 leu 40 bani, iar pentru două *quadrantale* şi două *hemine* de vin de masă, 56 lei 80 bani; pentru legumă, $^{23}/_{24}$ denari, 70 bani; pentru serviciu, *impensam* (bacşiş), $^{13}/_{24}$ denari, 40 bani; pentru oţet $^{1}/_{2}$ denar, 38 bani; pentru sare şi pentru inevitabila ceapă, $^{15}/_{24}$ den., 42 bani.

In această listă de bucate ne surprinde cantitatea cea mare de vin, pe care l'au consumat mesenii. In adevăr, din 270 dinari, (107 lei 60 bani), vinul a costat 62 lei iar mâncările şi restul cheltuielelor numai 46 lei 20 bani. Mommsen însă, bazându-se pe mărturia lui Pliniu, [1]) care ne spune că cu 16 lei se căpătà la Roma un vin foarte bun, susţine că prea scump erà vinul consumat de membrii colegiului de la Abrud; probabil că acest vin nu se produceà în ţară, ci erà importat. Scumpetea cea mare a vinului ne-am puteà explicà-o în casul acesta, prin cheltuelile de transport şi prin acsis.[2]) Din lista de mai sus vedem tot deodată şi felurile de bucate ale coloniştilor din Dacia. De sigur că multe legume vor fi fost aduse de Romani în părţile noastre.

1) Plinii, *Hist. Nat.* XIV, 56.
2) Gooss, *op. cit.*, p. 122.
1) Jung. *op. cit.*, p. 100.

www.dacoromanica.ro

In fine, spre a încheia acest capitol, ne pare că până astăzi nu s'a insistat în de ajuns asupra însemnătăţii acestor asociaţiuni, chiar şi în ţară la noi. Ele sunt un pas gigantic spre creştinism şi, graţie acestor colegii, noua religiune cu ideile sale de egalitate, a putut prinde rădăcini în lumea romană. Numai ţinând seamă de aceste societăţi, în cari membrii se priveau cu fraţi, ne putem explică bucuroasa primire a creştinismului în clasele de jos ale populaţiunei romane. Nu se prea simte, într'adevăr, ca pe timpul când apar tablele noastre cerate, să fi fost vorba de creştinism în Dacia; dar în ori-ce caz tărâmul mult îl vor fi pregătit pentru noua religiune asociaţiunile, pe care le am descris după documentele noastre cerate.

Terminând acì partea special consacrată obiectelor ce se tratează în tablele cerate din Ardeal, aflăm ocasiune de a arătà că, printre cele unsprezece tabele cerate cu totul spurie sau tare fragmentate, pe cari noi nu am socotit de cuviinţă a le reproduce în textele de la începutul acestui studiu, una numai şi anume aceea pe care *Corp. Inscr. Latin.* o dă sub No. XIV şi care e prima pagină, de 0m,175 lungime şi 0m,085 lărgime, dintr'un triptic, tabelă aflătoare acum în Museul din Pesta, pare a fi relativă la o *Societate*, în care vedem figurând numele proprii: *Bradua*, *Beusantis*, *Bato Liani* şi *Aelius Fortunatus*. Toate celelalte tabele sunt, cu mare probabilitate, tot *Cauţiuni:* No. II din *C. I. L.*, scrisă în Alburnus la a. 159, sept. 17 (?), şi păstrată în Pesta, este o cauţiune de credit, în care se menţionează numele proprii: *Epicadus*, *Cerd*[*o*], [*Andu*]*eia Batonis*, *Maxsimus Veranis*, *Iulius Macedo*, *Apu. Cerialis*. La No. XVII avem un act dat în Alburnus cel mare, la 6 feb. anul 131, care s'a descoperit la 1854 în baia Sft. Simion şi se păstrează la Cluj; într'nsul se citesc numele proprii: *Valerius Firmus*, *Verzo Beusantis*, *Dasius Verzonis*. In No. XIX, prima tabelă de triptic, în Pesta, (0m,161 lung. şi 0m,066 lat.) citim numele: *Cerealis* şi *Flavius Valens*. La No. XX, din Blaj, sunt de notat numele proprii: *Aepica*[*dius*], *Teren-*

www.dacoromanica.ro

tius Liga, Dasantis, Lona, Saturninus, Scenobarbus, Sex tus Im....ali, Bato Annaeius.

Nimic nu e însă de însemnat la No. XVI, prima pagină de triptic, de 0m,142 lung. şi 0m,062 lat., în Pesta; nici la No. XVIII, pagina a 3-a de triptic, sfărâmată în două şi păstrată tot la Pesta (0m,154 lung. 0m,106 lat.); apoi tot atât de puţin la N-le XXI, XXII, XXIII şi XXIV.

www.dacoromanica.ro

CAP. IX

Numele proprii de localităţi şi de persoane

I

Incă o cestiune ce se ţine de tablele noastre cerate este aceea a numelor proprii cuprinse în ele. Aceste nume sunt: de localităţi, de triburi şi de persoane. Iată lista numelor de localităţi:

1. *Alburnus Maior.* No. I-13, II, IV-11 («εἰς [Ἀ]βούρνον μεγάλην») IX-7, XII-12, XVII, XXI;
2. *Deusara.* No. III-9, XIII-5;
3. *Immenosum maius.* No. X-6; prin urmare a trebuit să existe şi *minus;*
4. *Kartum.* No. XI-8;
5. *Kavieretium.* No. VI-2. «Pirusta ex Kavieretio»;
6. *Cernenum.* No. I-13. «Collegium Iovis Cerneni»;
7. *Marcianiensi.* No. VI-2. «Liccai Epicadi Marciniensis»;
8. *Sclaetis.* No. VI-2. «Plani Verzonis Sclaetis»;
9. *Tovetis.* No. VI-2. «Batonis Pr.... Tovetis»;
10. *Resculum.* No. I-13. «Statio Resculi».

Alburnus. Am spus în capitolul despre minele Ardealului că la Abrud în adevăr nu se exploată aurul din băi, ci numai culegându-se din apa râurilor ce trec prin acest orăşel. Numele latin oficial dat de Unguri, adică *Auraria maior*, este un nume fictiv, modern sau medieval, neexi-

www.dacoromanica.ro

stând la coloniştii romani. Insă, din cauză că tablele cerate cari ne procură mai multe nume romane ca Alburnus şi cele citate mai sus, s'au găsit în linia eruptiva Roşia-Vulcoiu, în minele aproape de satul românesc Roşia, Mommsen conchide că Alburnus s'ar fi aflat în locul unde azi e Roşia şi prin urmare că acest sat românesc s'ar puteà identificà cu Alburnus, satul cel mai adesea numit şi mai însemnat dintre cele ce aflăm amintite în tablele cerate. O soluţiune sigură în această privinţă este greu a da. Mommsen n'are nici o bază temeinică pentru a identificà aceste două localităţi.

Noi suntem de părere că *Alburnus maior* este acelaş orăşel ca şi Abrudul nostru, şi ne întemeiem mai cu seamă pe asemănarea numelui.

Massmann, în al său *Libel Aurar*, observase că între Abrud şi Alburnus este o prea mare asemănare pentruca ele să nu se poată identificà; el admite însă o formă intermediară de *Albrud*. Totdeodată archeologul bavarez ne atrage atenţiunea asupra unui oraş thracic din Moesia, *Abrutum*, unde Goţii au fost bătuţi de împăratul roman Decius [1]). Prin urmare *Abrud* ar puteà fi numele dacic — Dacii fiind de aceeaş seminţie cu Thracii — al unei localităţi pe care coloniştii romani prin asonanţă au numit-o *Alburnus*. D-l Haşdeu mai adăogă la aceasta încă un alt nume de oraş din Thracia: Ἀβρολέβα, din *Abrudeva* sau *Abrudava*,[2]) prin obicinuita confuziune paleografică între Λ şi Δ; ar urmă de acì că numele roman oficial *Alburnus* s'a uitat, iar numele dacic poporan *Abrud-ava* s'a conservat până astăzi. [3]) Alt argument pentru identificarea celor două localităţi credem că-l putem scoate dintr'o observaţiune a lui Huschke.[4]) Liquida

1) Vezi şi ale noastre *Cetăţi şi Oraşe greco-romane în noul Teritoriu al Dobrogei*, pag 72.

2) Dumont. *Inscript. de la Thrace*, p. 76.

3) Haşdeu, *Magnum Etym*, p. 93.

4) Huschke, *Ueber die in Siebenbürgen gefundenen lateinischen Wachstafeln*. p. 182.

www.dacoromanica.ro

l înainte de *b* şi de vocale, în limbile romanice în genere dispare. Ca exemplu am puteà spune că, din *Albiniacum*, avem azi *Aubigny*, în Franţa. Din toate acestea rezultă că Abrudul de azi s'a născut din Abrudul roman, fie dintr'o formă poporană, cum susţine Haşdeu, fie chiar din Alburnus.

O exploatare sistematică a băilor de aur din Transilvania am văzut că s'a făcut numai în timpul Romanilor. Traian, îndată după cucerirea Daciei, s'a gândit cum să scoată aurul din munţii nouei provincii, pe o cale mai raţională. Ii trebuià neapărat oameni cu experienţă, oameni pricepuţi. Pe aceştia însă nu-i puteà aflà decât acolo unde locuitorii se îndeletniciau cu astfel de ocupaţiuni. Dalmaţia îi putù oferì minieri; într'adevăr o mare parte dintre numele de persoane din tablele cerate sunt dalmatine. Pe lângă Daci, popor de viţă thracă, după cum rezultă din studiile istoricilor noştri mai noui, locuià în munţii auriferi ai Ardealului, un alt popor thrac, adică colonia Dalmaţienilor. Vom aduce probe spre a dovedì existenţa acestei colonii din apusul Thraciei. Inainte însă să vedem celelalte nume de localităţi din jurul Alburnului.

Din nenorocire în tablele cerate, cari nu fură scrise cu scopul de a eternizà memoria unor bărbaţi vestiţi, a unor evenimente însemnate sau a unor stări sociale, nu aflăm decât numai indicaţiunea locului, unde pentru prima dată ele au apărut la iveală. Şi, fiindcă nici o altă mărturie nu vine să ne dea lumină asupra acestor localităţi, n'avem decât să presupunem că *Deusara*, *Immenosum maius şi minus*, *Cartum*, *Resculum* etc. erau nişte sate sau mai bine zis nişte cătune ai căror locuitori trăiau în mare parte din munca lor din minele dela Alburnus şi în jur. O identificare a acestor *vici* cu cele româneşti de astăzi, cât timp alte monumente nu ne vor venì în ajutor, ar fi prea pripită şi fără nici un temeiu. In orice caz

www.dacoromanica.ro

cestiunea ca numele acestor localităţi ar puteà fi dintr'o epocă anterioară colonizaţiunei romane, rămâne deschisă[1]).

Deusara. Cu acest sat este de comparat *Germisara*, o altă numire de localitate din timpul Dacilor şi numele de persoane *Sattara* [2]), *Gesara* [3]), *Tatario* [4]), Πασσάρα [5]), *Padisara* [6]), *Sapri-sara* [7]), localităţi în Moesia, prin urmare de origină thracă.

Resculum, Mult timp s'a dat crezământ opiniunei lui Mommsen, cum că Resculum nu ar fi numele unei localităţi, ci al unei persoane. Astăzi, graţie unei inscripţiuni găsită în Almaşul mare, la Huedin (nu departe de Zutor), *statio Resculi* nu mai însemnează staţiunea lui Resculus, ci staţiunea din Resculum. In şirul al şaptelea al acelei inscripţiuni citim «a R[esc]ul(o) vico Af(icae).» Resculus e de identificat cu Zutor de azi, iar ‹vicus Aficae» cu Sebesváralja. Ca şi Alburnus, în forma primitivă şi poporană Abrutum sau Albrutum, din Abrudeva, Resculum este o numire thracă. Tomaschek [8]) ne aduce între numirile thracice din sudul Dunării, pe Rascu-Polis sau Ρασκυπορις, cum aflăm în Dion Cassiu [9]) şi Rascus, fratele său: «Ῥασκούπολις, καὶ Ῥάσκος ἔστιν ἀδελφὼ Θρᾳκίω βασιλίσκω, μιᾶς ἄρχοντε χώρας›. Numele Ῥαισκούπορις şi Ῥηρκούπορις le întâmpinăm şi în inscripţiunile şi monetele dela Bosfor. E curios că acelaş radical *Rescu* îl aflăm şi în numele unei femei, de pe o placă de marmoră găsită la Apulum. Iată inscripţiunea:

1) Pentru *Kavieretium* nu incape îndoiala că e dalmatin, căci găsim acelaş nume şi în Dalmaţia.
2) Tocilescu, *op cit*, p. 229.
3) *Eph. epigr* II, 885
4) *C. I. L* III, 870
5) Procopius. *Goth* III, 39.
6) Procopius *De aedif.* IV, p 308
7) Gruter. D XXII.
8) Tomaschek, *Ueber Brumalia und Rosalia*, p. 385
9) Dio Cassius, XLVII, 25, 48 LIV, 34
1) C *I. L*, 1195.

www.dacoromanica.ro

D M	D(is) M anibus
MVCASENV	Mucasenu-
S CFSORINI	s Cesorini
AEQVES EX SIN	aeques ex sin-
GVL COS VI	gul(aribus(co(n s(ularibus) vi-
XIT ANNIS XX	xit annis XX ,
RESCV TVRME	Rescu turme
SOIE COIVX	Soie coiux
PIENTISSIMA	pientissima
POSVIT	posuit

Tot astfel:

Ῥησκουπόρεος υἱὸν (ὁ) Δῆμος καὶ οἱ Σύνεδροι τὸν ἑαυτῶν σωτῆρα καὶ εὐεργέτην.

De asemenea bănuim că şi numele Ῥησ., din inscripţiunea Eregli (Perint), trebuie regăsit în dacicul *Resculum.*[1]) Rezultă din cele de până aci că Resculus erà o localitate şi anume de origină thracică.

Cernenum. Edictul de dizolvare al colegiului funeraticiu ne arată că membrii asociaţiunei erau adoratori ai lui Jupiter Cernenus. Trebuià dar să existe în Dacia romană o localitaie numită Cernenus sau Cernenum. Este însă acest nume de origină slavă, cum cred mulţi învăţaţi între cari Massmann şi Huschke? sau este o numire dacă, prin urmare thracă, cum admite Haşdeu, Tocilescu etc.? sau este în fine o numire galică? Deocamdată nu putem şti. Massmann [2]) presupune că acest Jupiter ar fi identic cu cel adorat în colonia dacică Cerna sau Zerna, cunoscută din *Pandecte.* In această zeitate ar trebui să recunoaştem, după el, pe Zernebog, Tschernibog, (Deus ater) al Slavilor romanizat. Deşi după formă, *Cernenum* pare a fi un cuvânt curat slavic, totuş împreună cu Haşdeu, credem că acest sat din ţinutul aurifer al Transilvaniei este de origină dacă şi că, în scrierea cursivă a tabulelor cerate, s'a transcris în copie *Cerneni* în loc de *Tierneni.* Este evident că acelaş radical îl aflăm în *Cernenum* ca şi în *Dierna, Tierna* sau şi *Zerna.* Să vedem ce spune Haşdeu, referitor la originea acestor cuvinte. Vom urmări argumentarea filologului nostru, făcând din când în când adausuri şi observări. *Czern, szarn* şi *czorn,* în dialectele slavice, însemnează *negru.*

1) Tocilescu. *op. cit.*, p. 229
2) Massmann, *op cit.*, p. 116.

www.dacoromanica.ro

Insuş rîuleţul *Cerna*, româneşte se traduce prin «Neră», adică *neagră*, bunăoară în balada poporană a lui Erculean:

Pe mal se opreşte
Cu Cerna grăeşte:
Neră limpezie,
Stai de'mi spune mie etc. [1]

«Limba dacică, zice Haşdeu, fiind din aceeaş tulpină indo-europeană ca şi graiurile german, grec, latin, persan, slavic etc., oare nu se poate întâmplà foarte lesne ca o zicere oarecare să fie comună sub aceeaş formă la două sau mai multe din aceste vere-primare, după cum *nasum* latin nu se deosebeşte de *Nase* german, de *nas* sancrit şi de *nos* slavon?» Forma dacică şi forma slavică, deşì ar puteà să fie una şi aceeaş, sunt ele perfect identice, după cum pretind slaviştii? Nu. La Slavi predomneşte sunetul palatal *cz* adică *ce*, pe care Sârbii l'au redus la sıbilantul *tz*.

Acest element fonetic nu ne apare de loc în numele dacic al *Cernei*, ale cărui forme în monumente sunt:

1. In Ptolemeu, Δίερνα;
2. Pe *Tabla Peutingeriană*, *Tıerna*;
3 Intr'o inscripţiune de la Mehadia, *Tsıerna*;
4. La Ulpian, *Zerna.*

Apoi localităţi învecinate cu acelaş nume, fie pe malul dunărean sudic, după unii, fie, după alţii, chiar în Oltenia actuală.

5. In *Notitia Dignitatum*, faţă cu vărsarea Cernei în Dunăre, *Trans-diernis;*
6. Tot acolo o altă staţiune în apropiere, *Zernes;*
7. In Procopiu, Ζερνης [2]).

Cerna, de unde *Cernenus* din tablele cerate, se apropie de *Tsierna* din inscripţiunea dela Mehadia sau de *Tierna* de pe *Tabla Peutingeriană*, confundându-se *c* cu *t*, întoc-

1) Alexandri, *Poezıı populare*, ed II, p. 14.
2) Procopii, *De aedıf.* IV, 6

www.dacoromanica.ro

mai precum în cursul evului-mediu scribii puneau *nacio* sau *oracio*, în loc de *natio* şi *oratio*.

Din formele de mai sus rezultă următoarea clasificare: două din ele sunt cu dentala *d*, *Dierna*, una cu dentala *t*, *Tierna*. Forma cu *z*, *Zerna* sau *Zernes*, repeţită de trei ori, prin urmare cea mai răspândită, este un evident romanism din *Dierna*, un provincialism daco-roman, ca şi în *zi* din *dies*, *zece* din *decem*, *zeu* din *deus* (franc. *dieu*) etc. Forma *ts*, *Tserna*, întrebuinţată numai într'un rând, este iarăş o proprietate a dialectului latin din Dacia în loc de *Tierna*, ca şi în *ţara* din *terra*, *ţin* din *teneo*, *ţârm* din *terminus*, *ţes* din *texo*, *ţeavă* din *tibia* etc. D-l Hăşdeu arată apoi imposibilitatea originei slave a formei *Zerna* şi, lăsând la o parte *Cerna* din tablele cerate, se mărgineşte la celelalte şease forme, reducându-le la primitivul *Dierna* sau *Tierna* cu dentală şi la derivatul *Zerna* sau *Tserna*, cu sibilantă. Dacii ziceau ei *Dierna* sau *Tierna*? Bazându-ne pe mărturia lui Quintilian [1]), este probabil că *Tierna* erà forma romană, iar *Dierna* cea dacică.

«Există însă, zice filologul nostru, un mijloc de a demonstrà aceasta într'un mod irecusabil».

In preţioasa glossă antică asupra botanicei lui Dioscorid, noi găsim că *veratrum nigrum*, o varietate de elebor, remarcabilă prin negreaţa rădăcinii şi chiar a foilor, se numià în limba dacică, *prodiorna*, προδίορνα latà glossa: Ἑλλέβορος μέλας Ῥωματοι βεράτριουμι νίγρουμ, οί δὲ σαράκα Δάκοι προδίορνα» [2]). Dacicul *diorna* sau *dierna* corespunde literal cu latinul *nigrum* «Cât pentru prima silabă *pro*, ea derivă evidamente din aceeaş radicală, de unde au provenit mai multe numiri indo-europene de vegetale, bunăoară celticul *peur*, earbă, armeanul *perk*, fruct, persianul *pârî* etc [3]), o radicală

1) Quintiliani, *Inst. orator.* I, 4.

2) Vezi Iacob Grimm. *Gesch. der deutschen Sprache*, p. 148. *Lexiconul Budan*, 770.

3) Pictet, *op. cit* I, passim

www.dacoromanica.ro

foarte respândită, de oarece o au şi limbile semitice, ebraicul *prî*, rod, siriacul *piro* şi altele; o radicală pe care o găsim nu mai puţin la vechii Egipteni sub forme de *pir*, cu accepţiunea generală de vegetaţiune. Dacicul *prodiorna* exprimă ideea de plantă neagră.

O altă plantă, *solanum nigrum*, care în toate limbile romanice poartă epitetul de *neagră*, în româneşte, în întreaga Dacie, ce chiamă *zîrnă*. In Oltenia acest cuvânt se aude în forma lungită *zîrnotă*; în Transilvania, *zîrnă* şi *zîrm*. In unele locuri însă se pronunţă *dirnă*,[1]) întocmai ca şi dacicul δίορνα.

Verbul românesc a se *zîrnì* — zis despre o plantă — corespunde francezului *se rabougrir, s'étioler*, germanului *sich verkrüppeln, dünn aufschissen, sich entfärben*. Etiolarea unei plante, ne spune Littré (*Dict. de médecine)*, este o consecinţă a creşterii sale într'un loc obscur sau puţin luminat.

Prin urmare *zîrnirea* corespunde cu întunecarea plantei. *Zîrnă* şi *zîrnire*, zice D-l Haşdeu, provin dar în limba română egalmente din dacicul δίορνα, cu accepţiunea de *negru*. Oiţele negre, Mocanii le numesc *zîrne*[2]).

Dela dacicul *diorna* sau *dierna*, românizat *zîrnă*, avem nume topice: Satul *Zîrneştii* de lângă Braşov, cel din Argeş, din Covurlui, din Cahul, două sate *Zirneşti* din Buzău, două pâraie *Zîrna-mare* şi *Zîrna-mică* din Putna etc ‹Forma patronimică *Zîrneşti* presupune neapărat, ca porecle a fondatorului, pe câte un *Zîrnă*, adică ceeace Românii mai adesea ziceau *Negrilă* şi ceeace Slavii numesc *Czernat*. Intr'un document din sec. XVI[3]) dăm peste un popă *Zîrnă*.

Cuvântul dacic *diorna* s'a păstrat nu numai la Români în *zîrna*, dar şi Albanezi în vorba *'diorne*, sărac, neno-

1) Baronzi *Limba română şi traducţiunile ei*. Brăila, 1872, p. 132 dîrnă, *solanum nigrum*».

2) Intr'un cântec poporan cam obscen, vorba *zîrnă* serveşte ca refren la adresa părului negru. Haşdeu *op. cit*, p. 273.

3) *Arhiva Istorică* I, p 35

www.dacoromanica.ro

rocit, prin urmare în înțeles de *negru*. Urmează de acì că *diorna* a fost comun nu numai Dacilor, ci comun tuturor popoarelor de viță thracică depe ambele țărmuri ale Dunărei. Ambele cuvinte sunt de aceeaș origine cu sanscritul *dhyanra*, care însemnează orice lucru sumbru.

Prin urmare origina thracă a satului ardelenesc *Cerna* sau *Cernenum* nu mai poate fi pusă la îndoială.

Despre *Kartum*, *Immenosum maius* și *minus*, *Kaviеretium*, *Marciniensis*, *Tovetis*, *Sclaietis* nu putem ști nimic altceva deocamdată decât numele lor.

II

Să studiem acum *numele de triburi* și *de persoane* din tablele cerate. Am zis că Traian nicăiri în alt loc nu puteà găsì oameni mai iscusiți în exploatarea de mine ca în Dalmația. Despre locuitorii neastâmpărați ai acestei țări ne spune Florus [1]) că August îi dete pe mâinile lui Vibius, ca să-i înfrâneze cu totul. Dânsul silì pe această națiune sălbatică a săpà pământul și a topì aurul din vinele sale, ceeace făceà și fără aceasta dela sine, fiind foarte sgârcită. De acì dar venì mai târziu o întreagă colonie care se așează în Alburnus Maior și în satele vecine. Mai toți acești minieri dalmațieni erau din tribul Pirustilor. In autorii antici avem dovezi că ei erau o populațiune ilyrică. Liviu în *Istoria* sa *romană* ne spune: «Senatum Illyrios esse liberos iussit, sed etiam immunes fore Issenses et Taulantios, Dassaretiorum Pirustas, Rhizonitas» [2]); iar Cesar: «Ipse, conventibus Galliae citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem provinciae incursionibus vastari audie-

1) Florus. I, 12: «Augustus perdomandos Vibio mandat, qui efferum genus fodere terras coëgit aurumque venis repurgare; quod alioquin gens omnium cupidissima studiosa diligentia anquirit».

2) T. Livius, XLV, 26.

www.dacoromanica.ro

bat». Tot acolo: «Quare nunciata, Pirustae legatos ad eum mittunt etc.» [1]) Prin urmare Pirustii locuiau la confiniele Dalmaţiei, Epirului, Macedoniei, aproape de Dasareţii, cu care Liviu îi confundă.

In tabla cerată No. 3 avem un contract de cumpărare a unei case ce se află la «Alburnus maior, vicus Pirstarum».

Acelaş lucru îl vedem şi în tabula No. 2. O sclavă, Passima, este cumpărată de «Dasius Verzonis, Pirusta ex Cavieretio». Ar trebuì să conchidem că, pe lângă Perustii dalmatini, există în munţii apuseni ai Transilvaniei un alt trib de Pirusti dacici. Erau însă aceiaşi Pirusti, aduşi de cuceritorul Daciei în această ţară. Mai avem şi alţi Dalmatini colonizaţi în provincia lui Traian.

In adevăr, de vom cerceta inscripţiunile, singurile izvoare la cari putem recurge pentru a reconstruì istoria Daciei din acele vremuri, vom vedeà că ele nu întârziază de a ne vorbì despre o însemnată colonizaţiune din Dalmaţia mediterană. Căci, de sigur, nu întâmplarea face ca, între puţinele monumente dela Abrud, să avem trei inscripţiuni cari să pomenească origina dalmatină a celor ce le ridicară.

Prin urmare mărturia tablelor cerate despre o colonisaţiune din Dalmatia mediterană este confirmată şi de celelalte monumente din Dacia. Nu credem însă că importanţa acestei populaţiuni thraco-ilyrice din Dacia să fi fost aşà de mare ca printr'însa numai să ne putem explicà azi elementele limbistice asemănătoare între limba română şi limba albaneză, precum admite bunăoară Tomaschek [2]). Substratul lăsat de Daci în limba română desigur a fost cu mult mai puternic decât cel lăsat de colonia dalmatină [3]).

1) Caesar. *Bel. Gal.* V. 1. Cf. Ptolemeus. II, 17, 8; Strabo. I, 1; Veleius Paterculus. II, 115.

2) Tomaschek, *Ueber Brumalia und Rosalia*, p. 385.

3) Dăm aci numai câteva cuvinte asemanătoare între limba română şi cea albaneză: *abur*, dela albanezul *avul*, *brad* dela *breth*, *broască*, dela *bresca*, *buză*, dela *buze*, *cioară*, dela *sorra*, *codru*, dela *codre*, *ghimpe* dela *ghiemp*, *grumaz* dela *gurmaz*, *năpârcă*, dela *năpirke*, *văpaie*, dela *vape*, *vatră*, dela *vatre* şi altele.

www.dacoromanica.ro

Din toate câte spuserăm resultă că numele de persoane neromane ce le aflăm în tablele create nu putem şti cu siguranţă cărui anume popor barbar le putem atribui, de oarece mai toate se regăsesc atât în Dalmaţia şi Dacia, cât şi în locuri circumvecine, ca Panonia, Moesia etc.

In decursul acestui studiu, am avut ocaziunea să spunem că importaţa documentelor private este adeseori, pentru reconstruirea societăţilor dispărute, cu mult mai mare chiar decât a actelor publice. Aceasta provine din faptul că, în cele mai multe cazuri, monumentele private cari nu sunt scrise pe seama posterităţii, ne destăinuesc tocmai ele acele lucruri pe cari scriitorii vechi, precum şi actele oficiale, le-au trecut cu vederea sau le-au dat la o parte, ca neprezentând nici un interes. Noi astăzi, căutăm neîncetat să punem în raport societatea noastră contimporană cu societatea de odinioară pe care o studiem şi să tragem concluziuni din premise, oricât de depărtate. In chestiunea de faţă nu poate fi fără de importanţă faptul că cele vre-o sută de nume de persoane ce le găsim în tabelele cerate din localităţile miniere ale Ardealului, provin toate dintr'un canton foarte restrâns al anticei provincii romane Dacia, şi anume din cele zece târguleţe sau sate menţionate mai sus. Conduşi de principiul că fiecare nume de om poate servì, mai totdeauna, ca o caracteristică etnică şi distinctivă a persoanei care-l poartă,—căci şi astăzi, bună-oară, numele româneşti din aceeaş ţară a Ardealului au fost fără greş ceva deosebit de cele săseşti, ungureşti, armeneşti, etc.,—am căutat să ne dăm seama oare-cum de rezultatele ce ar decurge dintr'un studiu comparativ al numelor proprii aflate în monumentele noastre de la Abrud. Acest studiu ne pare cu atât mai interesant cu cât, în tablele cerate, n'avem a face cu clasa de sus a societăţii romane, care dominà în Dacia, ci cu nişte bieţi băieşi ce 'şi agonisiau hrana din munca lor zilnică; şi de oarece temelia pe care se înalţă în genere orice societate este poporul de jos, putem să ajungem la nişte conclusiunì mai decisive, întru ceeace priveşte caracterul populaţiunii daco-romane, decât daca

www.dacoromanica.ro

am căutà să ne dăm seama numai despre funcţionarismul administrativ al Daciei. Pentru zemislirea nouei societăţi din provincia cucerită de Romani, credem că poporul de jos a fost un factor cu mult mai însemnat decât populaţiunea întâmplătoare care a venit în Dacia numai ca să administreze poporul şi să tragă foloase din dregătorii oficiale. Luând apoi aminte că clasa cea avută din Dacia va fi căutat să-şi asigure vieaţa, în timpul năvălirilor barbare, retrăgându-se peste Dunăre, ni se pare că studiul etnografic al societăţii de jos este mai presus de toate necesar, când voim să ne dăm seama de adevărata populaţiune antică a ţării noastre. Aşa dar, ori cât de restrâns este cercul în care putem destinde cercetările noastre de această natură, — de oarece nu putem vorbì acì decât pe baza câtor-va scurte documente private, provenite numai din zece mici localităţi ale vechei Dacii romane, — ele, credem, vor fi de ajuns spre a ne da o idee destul de exactă despre primele elemente ce au intrat în fuziune pentru a da naştere naţionalităţii de mai târziu a patriei. Fără de a ne exagerà însemnătatea rezultatelor ce vom obţine, ne mâgulim acì totuş cu idea că statistica numelor proprii din ţinutul aurifer al Transilvaniei va servì, deocamdată, ca un prim element determinativ pentru elucidarea unei aşà de importante chestiuni.

Din lista de aproape una sută de nume proprii de persoane, câte aflăm la Alburnus şi în preajmă-i, vom căutà să alegem câte dintr'ânsele ne prezintă oameni de naţionalitate pur romană, câţi sunt Greci şi câţi sunt Barbari, mai mult sau mai puţin romanizaţi, adică în cale de a-şi lepădà barbaria spre a-şi însuşì nume şi uzuri romane.

Numele curat romane sunt următoare, în număr de cel puţin patruzeci şi cinci:

Adjutor Aurelius	Sulpicius Felix	C Secundinus Legitimus
Aelius Fortunatus	Ulpius Felix	Vibius Longus
Alexander Bellicus	L. Firmius	M Lucanus Melior
Alexander Iulius	Valerius Firmus	Luci . . . ?

www.dacoromanica.ro

Antonius Celer	Flavius. . . .	Secundus Ser. . .?
Appius Proclus	T. Flaviux Felix	Severinus Ulpius
Apuleius Cerealis	Flavius Secundinus	Sextus Im . . . ali
Aurelius Priscus	Flavius Valens	Terentius
Aurelius S .?	Im . . alus Sextus	Valens Valerius
Aurelius Sil . . ?	Iulius Iuli	L. Ulpius Valerius
Cassius Frontinus	Iulius Maximus	Cn. Valerius
Cerealis	T Iulius Saturninus	Verus
Claudius Iulianus	Iulius Viator	
Flavius Felix	Iulius Victorinus	

Din toate aceste nume negreşit că o mare parte indică persoane cari nu vor fi ocupat în administraţiunea băilor de aur, funcţiuni de acelea care se dedeau unor persoane anume trimise din Roma, ci cată ca cei mai mulţi să fi fost colonişti latini stabiliţi în Dacia.

Iată acum o a doua listă, în care înscriem vre'o cinsprezece nume de caracter mai mult grecesc, dar din care unele dovedesc o tendinţă spre a lor latinizare:

Adjutori Macri	Asclepius Memmius	Scenobarbus
Aelius Dionysus	Iulius Macedo	Socrates Socratio
Alexander Antipatri	Callistus Ingenus	Socratio Socrationis
Apalaustus	Claudius Philetus	Theodote
Apollonius Artemidorus	Offas Menofilus	

Unii dintre aceştia au fost, după cum ne spun însăşi monumentele (No. 1 şi 4), sclavi de naţionalitate greacă; alţii cată să fi fost sau impiegaţi subalterni, sau meseriaşi în minele de aur ale Transilvaniei, fie că dânşii să fi fost aduşi de către Daci mai înainte chiar de cucerirea lui Traian, fie ca să fi fost colonizaţi de fiul adoptiv a lui Nerva şi de urmaşii lui. Zicem că au putut fi aduşi în minele Ardealului, de către regii Dacilor, căci bine se ştie că, în ceeace priveşte meseriile, poporul elen carele întotdeauna a stat, în antichitate în fruntea tuturor a avut dese relaţiuni cu vecinii lor de peste Dunăre, cu Dacii. Acì nu putem trece cu vederea un fapt destul de important; este vorba de tenacitatea cu care întotdeauna poporul grecesc a ţinut la naţionalitatea sa. Grecia cuceritä a fost pururea cuceritoare. Vedem că într'una

www.dacoromanica.ro

din tablele noastre cerate (No. 4), Alexander Antipatri subscrie cu litere greceşti un act făcut dinaintea funcţionarului judecătoresc.

Intr'o a treia şi ultimă listă vom înscrie fără discuţiune de naţionalitate deocamdată, vr'o patruzeci de nume barbare, cari le aflăm în tabelele cerate. Câteva din aceste nume au luat o fizionomie romană; altele sunt rămase încă în întregul lor aspect eterogen:

Alexander Carı	Cerdo	Plator Aelius
Alexander Caricci	Aepicadus	Plator September
Andueia Batonis	Anduecnocnes	Cissus Servilius
Annduena Batonis	Annesis	Maximus Veneti
Annaeus Bato	Beusas	Maximus Veranis
Bato Pr.... vus	Plarentis *qui et*	Paulinus
Bato Liani	Mico	Restitutus Senior
Bato Maximus	Geldo	Rusticus Stertinius
Bradua	Lossa	Terentius Liga
Dasius Breucus	Massurius Messi	Valerius Niconis
Cares Lupus	Passia	Varrus Vindius
Planius Verzo	Palumbus	L Vasidius Victor
Carpus	Plator Acceptianus	Liccai

Asupra unora din aceste nume barbare s'au făcut cercetări [1]) cari dovedesc că ele sunt de provenienţă dalmatică şi confirmă hipoteza mai sus expusă despre colonizarea ţinutului aurar al Daciei prin lucrători speciali aduşi de pe malurile orientale ale Dalmaţiei.

Reculegând—sub forma unui rezumat statistic în care ne bazăm numai pe natura numelor proprii ale locuitorilor cunoscuţi nouă după tablele cerate—toate noţiunile ce rezultă din cercetările şi comparaţiunile de mai sus, ajungem la următoarea apreţuire a populaţiunei de care ne ocupăm. In ţinutul mineral al Daciei antice avem, printre una sută de locuitori de rând, cunoscuţi nouă: 1° mai întâiu ca la 45 nume curat romane; 2° apoi vre-o 15 greceşti, din cari câtevà sunt latinizate; şi 3°, în fine, vre-o 45 nume barbare, cu formă, sau încă pe deplin

1) Gooss, *op. cit.*, p. 126 Cf. Tocilescu, *op. cit.* p. 228 p. 222 et sq.

www.dacoromanica.ro

străină, sau transformată în sensul cuceritorilor. Dintre acestea din urmă, o parte, adică o treime dacă nu o jumătate, sunt nume ce se regăsesc în Dalmaţia ca şi în ţările Dunărei mezii şi de jos; restul e compus din nume locale şi probabil originare Daciei, dar împărtăşite şi de alte populaţiuni thracice, ca Moesii şi Panoni.

Astfel stând lucrurile în micul canton al Abrudului, unde lucrarea minieră cată să fi atras mai mult decât în orice altă parte, o colonizaţiune specială de minieri dalmaţi, noi credem că în acelaş mod s'ar puteà lămurì cu multă probabilitate, natura popoarelor cari s'au fuzionat în provincia dacică a Romanilor, spre a formà, cu trecerea timpului, naţiunea română. Ţinând seama de elementul barbar, fie indigen, fie introdus care, în zisa porţiune a ţărei a trebuit să fie mai abundant — căci nu e probabil ca Romanii puri să fi alergat în număr mare în Dacia, cu scop de a lucrà la munca anevoioasă şi umilitoare a minelor — naţionalitatea care ar fi trebuit să se nască din contopirea unor elemente eterogene, reprezentate în proporţiunile mai sus enunţate, ar fi fost cam pe jumătate barbară, dacă nu s'ar fi supus, de îndată după cucerire, la o organizare puternică şi sistematică din partea administraţiunei romane — ceeace dealtmintrelea este probat chiar prin tendinţa ce constatăm atât la Greci cât şi la Barbari de a-şi romanizà numele lor proprii — şi mai ales dacă nu s'ar fi impus acestora, ca mediu comun de înţelegere, vorbirea şi scrierea limbei învingătorilor, limba latină. Vom cercà acum să studiem şi formele luate de această limbă, în actele private ce ni s'au păstrat pe tablele cerate din Ardeal.

www.dacoromanica.ro

CAP. X

Limba vulgară din Tablele cerate

Inceputul şi origina unei limbi este anevoie de fixat în mod cronologic; într'adevăr, dacă voim de pildă să ne dăm seama despre prima apariţiune a limbei noastre, ne va fi greu, ba poate chiar imposibil, să aflăm un moment precis, dela care să putem zice că începe graiul nostru românesc. Căci, după cum poporul roman, cu obiceiurile şi instituţiunile sale, cu geniul şi cu modul său particular de a fi, trăieşte în urmaşii săi, în popoarele gintei latine, tot astfel şi limba sa, cu modificările dobândite în urma unei evoluţiuni de mai multe secole, în urma unei tranziţiuni dela sinteză la analiză, trăieşte în limbile romanice. Dacă totuş a perit limba *latină*, a perit o limbă care nu erà proprie mulţimii ce alcătuià gloata enormă a poporului roman; şi-a continuat însă vieaţa, graiul vorbit, graiul nescris şi incult al vulgului. Capitolul de faţă are să dovedească — în parte, după tablele cerate dela Abrud — existenţa acestei a doua limbi a Romanilor, existenţa graiului vulgar latin, embrionul din care aveà să se desvolte limba românească.

Cea mai scumpă moştenire ce ne-au lăsat strămoşii noştri Romanii este limba. De pământuri, drepturi şi credinţă, în cursul celor optsprezece veacuri, au putut fi jefuiţi coloniştii lui Traian; de limbă însă nu. Acì mai cu seamă s'au arătat mai învederate stăruinţa şi caracterul

www.dacoromanica.ro

conservator al poporului nostru. Cu toate acestea, urme neîndoioase de graiu românesc nu aflăm înainte de finele secolului al XV. Dela această epocă începând, documentele de limbă se îndesesc din ce în ce, iar pe la jumătatea secolului al XVI, avurăm şi cărţi tipărite. Neapărat că nu noi, cari admitem continuitatea elementului roman în Dacia, vom fi aceia cari să tăgăduim graiul nostru înainte de întemeierea Statelor româneşti. El a existat în gura poporului, retras în coastele munţilor Carpaţi, până la întemeierea Principatelor, şi există de atunci în întreg întinsul Daciei. Cercetările filologilor şi istoricilor noştri, întrucât a fost posibil, au dovedit aceasta.

Dar, de când a început a se vorbì româneşte? Dacă originea naţionalităţii noastre o putem duce până la cucerirea Daciei, atunci desigur că şi cel dintâiu graiu românesc trebuie să-l repurtăm la acele vremuri. Deodată cu zămislirea unei naţionalităţi începe şi zămislirea limbei sale, după cum pe altă parte, ne observă Fuchs [1]), nimicirea unei limbi este tot una cu nimicirea unei naţionalităţi. Cu toate acestea, urme de graiu românesc nu aflăm înainte de apariţiunea limbilor celorlalte romanice. Ne-am aşteptà şi am dorì ca, dintre monumentele scrise şi păstrate dela Romanii aduşi în Dacia, *ex toto orbe romano*, să întâlnim cât se poate mai multe în limba vulgară. Din nenorocire, în Dacia ca şi aiurea, nu aflăm decât urme sporadice de această *rea* şi *coruptă* latinească. Cauza este că mai toate monumentele ce le avem sunt oficiale, prin urmare scrise în limba clasică cultă. Suntem fericiţi însă că tablele cerate, scrise de provinciali, de oameni de jos, deşì concepute după toate formele oficiale şi riguroase ale limbii culte, ne servesc de minune spre a vedeà graiul vorbit al coloniştilor dela Dunăre. De acì rezultă că importanţa limbistică a acestor table este aşà de mare, încât un curs de istorie a limbei noastre române, ar fi necomplet, ba poate chiar imposibil, dacă nu s'ar

1) Fuchs, citat de Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, I, 1.

www.dacoromanica.ro

examinà mai întâiu formele şi construcţiunile latine din aceste preţioase monumente. Limba română, pusă în raport cu graiul vulgar al Romanilor, prezintă un interes cu mult mai mare decât, când e pusă în raport cu cea clasică.

Mult timp s'a tras la îndoială existenţa unei limbi romane paralelă cu aceea în care ne sunt transmise scrierile clasicilor. Descoperirile moderne însă, mai ales inscripţiunile, actele private, *grafitii* şi *dipinti* pompeiani, precum şi epigrafele din catacombele Urbei eterne, au pus în netăgăduită evidenţă graiul rostit de clasele de jos ale societăţei romane şi au aruncat asupra acestui obiect de cercetare o vie lumină. Intr'adevăr, dacă în istoria limbilor tuturor popoarelor cari au atins un grad de desvoltare spirituală mai înalt, vedem repeţindu-se acelaşi fenomen, că adică, pe lângă graiul cult fixat în mod conştient după legi riguroase, grai care tocmai din această cauză devine mai potrivit pentru limba scrisă, există o a doua limbă a vorbirei zilnice, acest fenomen devine mai vădit pentru limba latină. Aruncând o repede ochire asupra tuturor literaturilor, vedem că poate nici una din lume n'a fost şi nu este aşà de puţin populară şi aşà de puţin accesibilă naţiunei ca ceea a Romanilor.

Putem chiar admite, împreună cu S. Reinach[1]), că Roma nici n'a avut literatură naţională. Literatura romană nu este altceva decât o ramură din marele arbore al literaturei elenice. Scrieri literare propriu zise şi cari de altfel nu sunt decât nişte imitaţiuni mai mult sau mai puţin servile ale modelelor greceşti, în parte nouă necunoscute, nu încep decât cu primii elenisatori, cu grecii Liviu Andronic şi Enniu. Direcţiunea creată de ei a fost urmată cu stăruinţă de generaţiuni întregi. Insă scrierile lor nu erau făcute pe seama mulţimii, pe seama poporului roman care, se înţelege, nu puteà fi restrâns în cuprinsul celor şeapte colnice, ci ca să satisfacă trebuinţele de lux şi gustul de artă ale unei clase restrânse, ale unei aristo-

1) S. Reinach, *Grammaire latine*, la finele cărţii.

www.dacoromanica.ro

crații predomnitoare, depe malurile Tibrului. Clasa privilegiată a literaților din naștere și a celor cari prin studiu și talent puteau să li se asimileze, își caută modele și obiecte ale inspirațiunei sale, nu în Italia, ci departe, în lumea rafinată a Greciei. Apoi în limba romană, aspră și greoaie, scriitorii elinisatori nu puteau să-și îmbrace ideile nici să le dea culoare apropriată.

Le trebuià dar o limbă mai potrivită, o limbă literară, pe care neavând-o, erau siliți s'o creeze. De aceea nu e de mirare dacă primii poeți sunt totdeodată și gramatici. Fixând după legi riguroase și ticluind după modelul limbii elene, limba veche latină, *prisca latinitas*, ei au produs o latinească înaltă, o limbă a scrierii, limba clasică. La Roma dar n'au existat poeți înainte de a există gramatici cari să formuleze legile graiului Această limbă, desvoltată în mod anorganic, erà natural să nu fie pricepută de lumea incultă. Nu numai atât; dar disprețul pentru graiul poporan merse așà de departe încât se alungă din limba scrisă o mulțime de cuvinte și expresiuni cari erau conforme cu geniul limbei latine și cari, păstrate numai în popor, vedem că apar din când în când în scrierile literare, ca *vulgarisme* sau mai bine zis ca *archaisme*. Mai ales în proză vedem acest lucru. Deosebit de proza cultă, de proza ciceroniană, pentru sensibilizarea ideilor și mai ales din considerațiuni metrice, poezia în toate timpurile a fost silită să împrumute o mulțime de vorbe și întorsături de frază din graiul și conversațiunea zilnică. Divorțul între *urbanitas* și *rusticitas* pe acest tărâm nu erà așà de accentuat. Erà natural dar disprețul poeților învățați ai secolului lui August, elevi fideli și continuatori zeloși ai școalei elenisante a lui Enniu, față de barbarismele și libertățile metrice ale lui Plautu, Terențiu și Luciliu, cari reflectau în scrierile lor graiul și expresiunea poporană.

Privind astfel desvoltarea literaturei clasice latine, ne putem explicà pentru ce durata ei a fost așà de scurtă și pentruce, în perlodul post-clasic, întâlnim un gust atât de pronunțat pentru archaisme. Desvoltarea limbii clasice

www.dacoromanica.ro

ca substrat al literaturei, a fost anorganică şi deci evoluţiunea naturală a fost opăcită şi întârziată cu câteva secole.

Mai toate observările ce avem a face asupra limbii tablelor cerate sunt de domeniul foneticei. puţine de al sintaxei. Iată cele mai principale:

Fenomene fonetice.

1 abere, aberet, abuerat, abiturum
2 it, at, quit, quot, aput
3 partenve, eunve, ablatunve, quandiu.
4 segnat
5 secodo.
6 remasisse,
7 reddedisse, reddedisset, possedereque, roqavet
8 Primitius, fugitium.
9 prestari, questores, Deusare, Grecum.
10 uncis, collegi, funeraticis, Apolloni Iuli.
11 Menofili
12 Kanabis, kaducum, Kavieretium
13 licea.
14 domu, fructo, sorte, ad statione.

Fenomene sintatice.

15 emo de.
16 Actum Alburno majori
17 recepisset, suficerent, haberet, testantur
18 reddedisse et reddedisset, possidereque *pentru* possideretque
19 non accessisse ad Alburnum neque in collegio.
20 et siquid eorum habuerat rededisset aut funeribus
21 ex eis non plus remassisse.
22 seque idcirco per hunc libellum publice testantur
23 ex eo *pentru* ex ea.

Să studiem mai întâiu fenomenele fonetice. In lista de mai sus vedem dispariţiune de consonante, iniţiale, mediane şi finale; dispariţiune de vocale; tranzitiune dela o consonantă la alta; tranziţiune dela o vocală la alta; reducere de diftongi la simple vocale, şi contopire de două vocale asemeni.

I. *Consonantele.* — H este în limba cultă aşà de mobil,

www.dacoromanica.ro

aşà de şovăitor şi aşà de slab rostit, încât de multe ori nici nu se însemnà în grafie.

V. *Segnai, primitius, fugitium, petierit.*

Un exemplu curios de dispariţiunea lui *v* aflăm în tablele cerate. Un martur din contractul de vânzare al unei femei (No. 4), neştiind bine limba latină, se subscrie «ΑΛΕΧΑΝΔΡΕΙ ΑΝΤΙΠΑΤΡΙ ΣΕΚΟΛΟ ΑΥΚΤΩΡ ΣΕΓΝΑΙ». In *sengnai*, în loc de *signavi*, regăsim perfectul simplu românesc *semnai*.

Toate limbile trec printr'un proces analog cu cel chimic, adică dela sinteză la analiză. Studiul comparativ al limbilor a dovedit că graiurile vechi — şi cu cât sunt mai vechi cu atât mai mult — sunt sintetice, pe când cele moderne sunt analitice. Tendinţa limbilor de a devenì din ce în ce mai analitice, se poate urmărì de aproape. Pe când în cărţile noastre bisericeşti, de pildă, găsim întrebuinţat aproape numai perfectul simplu, în cărţile şi graiul de azi, usul a făcut ca să ne folosim mai mult de timpuri perifrastice, de timpuri compuse cu verbul auxiliar. Nu numai atât, dar chiar şi formele casuale ale declinărilor noastre, încep a dispare. Forma genetivului românesc, bunăoară, începe a fi înlocuită cu prepoziţiunea *de*, întocmai ca şi în limba franceză. Prin faptul că dela sintesă am ajuns la analiză, vedem, pe lângă modificările gramaticale, ivindu-se şi modificări de înţeles. In adevăr, pe când perfectul *signavi* în limba latină înseamnà pur şi simplu o lucrare trecută, în limba română *semnai* spre deosebire de perfectul compus, *am semnat*, arată o lucrare trecută într'un moment determinat D. *it, at, quot, quit, aput.*

Diferenţa între pronunţarea sunetelor *t* şi *d*, erà aşà de neînsemnată, încât adesea se înlocuiau. In modul acesta ne putem explicà cum în tabelele cerate, pe lângă cuvinte cari se termină cu consonanta *d*, aflăm totdeodată şi de acele în care *d* este înlocuit prin dentala tenue.

T. *liceatum* pentru *liceat-tum*, *possideretque* pentru *possidereque.*

www.dacoromanica.ro

Dentala *t* inițial și median în limba clasică are un sunet puternic; în cea poporală însă inscripțiunile ne arată slăbirea lui în mai multe cazuri.

T final erà așà de slab, încât în gura mulțimei nici nu se auzià. Dovadă e faptul că, la sfârșitul unor vorbe, *t* dispare, iar acolo unde gramatical n'ar trebuì, îl aflăm. Iată cele două forme importante din tablele cerate. In *licea tum*, *t* final s'a elidat — probabil subt influența lui *t* din cuvântul următor, — în *possideret que* în loc de *possidereque*, dentala tenue s'a adaus, fără ca etimilogiceşte să se poată justificà.

M. *partenve*, *eunve*, *ablatunve*, *quandiu*, *ad statione*, *sorte*.

Sunetul *m* are trei grade, dupe cum este inițial, median sau final. *M* inițial este tare și-și păstrează nealterat sunetul său. *M* median dinaintea consoanelor labiale e slab și adesea dispare.

M final se prezintă și mai slab decât median. Nici chiar elisiunea silabei finale nu o puteà împedecà; de exemplu: *orand(u[m]) est*. Aceasta făcù pe Verius Flacus ca, în loc de *m*, să scrie peste tot locul *n*: *etian nunc*.

In graiul poporan din timpul înflorirei limbii și literaturei latine, dupe cum ne arată mai cu seamă *grafitti* și *dipinti* din Pompei, *m* final devenise așà de palid în pronunțare, încât nici nu se mai scrià.

Căderea acestei consoane este desigur cauza principală a căderii declinațiunilor în limbile romanice; iar limba poporană latină ne poate prin urmare arătà primul grad de evoluțiune al limbilor noastre.

N. *secodo*, *remasisse*.

Intocmai ca în *secodo*, găsim în Dacia foarte des dispariținea lui *n* median, mai ales în acele cuvinte în cari *n* ar trebuì să fie dublu.

De tot lățită este căderea lui *n* dinaintea sibilantei *s*. In tabelele cerate ne intâmpină interesanta formă *remasisse*.

Din prepoziținile *con* și *in* în compuneri, adesea se elide *n* din cauza slăbirei sunetului său; apoi, întocmai

www.dacoromanica.ro

ca în cuvintele româneşti *masa* dela *mensa*, *rămas* dela *rema(n)sum*, *măsoară* dela *mensura* etc., *n* a dispărut înainte de sibilanta *s* şi la sfârşitul vorbelor; înaintea dentalei *d*, *n* în limba poporană dispare. Răposatul Cipariu, studiind formele vulgare din tablele cerate, consideră «*secodo auctor segnai*» ca cea mai veche urmă de limbă română.

F. *Menofilus*. Scrierea acestui cuvânt în monumentele dela Abrud arată o romanizare a numelor greceşti din provinciile romane.

Această transcriere însă se socoteşte ca o particularitate a limbii vulgare.

C. K. *kanabis*, *kavieretio*, *kaducum*.

C final după o vocală nu cade niciodată. Sunetul lui *c* se rostia gutural ca un *k* în toate epocele limbei latine. Aceasta o vedem din cuvintele latine transcrise în urma contactului cu Grecii, prin caracterele acestora: Κικέρων, φηκιτ, κηνσορ, κεντύρια φηκι, κεντενι etc. Vice-versa numele graceşti primite de Romani se transcrie cu *c*: *Cecrops*, *cerasus*, *cetus*, *Cimon*, *cypresus*.

Tablele cerate nu fac alta decât a confirmà modul de pronunţare al guturalei tenue *c*. Numai prin secolul al VI-lea a început *c* să-şi piardă sunetul său de mai 'nainte.

Mărginim aci observaţiunile noastre asupra fonetismului consoanelor. Despre celelalte consonante ale alfabetului latin nu vorbim nimic, de oarece tablele cerate nu ne dau exemple de pronunţarea lor.

Să trecem acum însă la vocale şi diftongi.

II. *Vocalele*. — *I reddedisse*, *segnai*, *possedereque rogavet*, *maiori*, (pentru *maiore*).

In graiul vulgar *i* avea un sunet ce se apropià de al vocalei *e*. Quintilian ne spune: «Quid? non *e* quoque *i* loco fuit ut *Menerva* et *Leber* et *magester*?»[1]) Tendinţa lui *i* de a trece în sunet dulce se vede în inscripţiunile din întreg imperiul roman.

Dacă în limba latină vulgară n'ar fi existat această

1) Quintiliani, *Instit. Orat.* I, 4, 17

www.dacoromanica.ro

ţransiţiune dela *i* la *e*, nu ne-am puteà explicà forme romanice ca cele următoare: *magister*, româneşte *maiestru* italieneşte *maestro*, franţuzeşte *maistre*, de unde germanicul *meister* şi ungurul *mester*. Dela *niger*, în româna *negru*, *aplico*, rom. *aplec*, *colligo* rom. *culeg*, *judico*, rom. *judec* etc.

U. *domu*, *fructo*, pentru *domo*, *fructu* şi *secodo*.

In gura poporului *u* se confundă cu *o*. La această concluziune ne duce studiul comparativ al limbilor romanice. Pentru ca în limba românească să avem *scoatere*, clasicul *excutere* trebuià să sune în limba vulgară, *excotere*.

III. *Diftongii*, — AE, OE, *grecum*, *prestari*, *questores* *Deusare*.

Reducerea diftongilor *ae* şi *oe* la vocala simplă *e* trebuie să presupunem că s'a întâmplat foarte de timpuriu, din cauza afinităţii sunetelor lor.

Incepând în limba poporană, fenomenul a trecut şi în limba cultă şi în graiurile romanice. Faptul că aceste sunete se întrebuinţau confuz şi împrejurarea că Varro[1]) ne spune că *haedus* erà rostit de ţărani *edus*, ne duce la concluziunea de mai sus.

II. — *I. colegi*, *funeraticis*, *Apolloni*, *Iuli*.

In aceste exemple din monumentele noastre avem contopirea a două vocale asemeni, fenomen foarte însemnat, care se observă mai ales în terminaţiunile casuale. Documentele de limbă poporană sunt pline de exemple de această natură; şi e important a observà că, pe când alte fenomene fonetice ne întâmpină numai în anumite timpuri, contopirea lui *ii* în *i* o găsim în toate vârstele limbii Romanilor.

Pe tărâmul sintacticei, în urma celor spuse cu ocaziunea arătării raportului între cele două dialecte latine, avem puţin de adăugat. Erà natural ca, în nişte documente scrise de oameni de clasa de jos a societăţii romane, de nişte bieţi colonişti minieri din băile Daciei, să găsim abateri de la gramattca latină. Şi în adevăr nu trebuie

1) Varro, *De Ling. lat*

www.dacoromanica.ro

cineva să se mire dacă aflăm confuziuni de număr ca *recepisset*, apoi reducându-se la aceiaş persoană, *sufficerent*; tot astfel *haberet* alături cu *testantur* (No, 13); *emo de* în loc de *emo a* sau *ab ; actum Alburno maiori* în loc de *Alburni maioris*; *ex eis non plus remasisse* în loc de *plures*, căci se referă la persoane; *seque idcirco per hunc libellum publice testantur* în loc de *publice testari* (acuzativ cu infinitiv); *non accessisse ad Alburnum neque in collegio*, în loc de *neque ad collegium ; et siquid eorum habuerat, reddedisset aut funeribus* în loc de *funeribus impendisset* [1]).

Sfârşind acì, cu aceste cercetări asupra limbei latine ce ni se prezintă în tablele cerate dela Abrud, credem a fi adus îndestule dovezi despre alterarea încercată de limba Romanilor, în această provincie rămasă aşà de lung timp în barbarie. Că aceste alteraţiuni s'au efectuat sub influenţa seminţiilor străine cu cari Romanii s'au văzut alipiţi în regiunea Carpaţilor, aceasta socotim că rezultă în mod natural din cele ce am stabilit în capitolul precedent. Totuş, am putut asemeni constată că instituţiuni sociale de ale Romanilor, ca bunăoară colegiile funerare şi industriale, s'au fost introdus încă din vechime până şi în regiunea aurifodinilor dacice, pe cari Romanii n'au lipsit a le exploată. Vieaţa şi relaţiunile juridice ale umiliţilor locuitori din acest ţinut ni-le-a arătat cu interesante amănunte, chiar acele table cerate, asupra cărora am căutat a da tot felul de lămuriri, explicând şi soiul de scrisoare ce s'a întrebuinţat pe dânsele, şi forma lor, şi modul de a se servì cu ele. Astfel sperăm a fi intrunit o sumă suficientă de cunoştinţe asupra unor monumente de mare interes naţional pentru noi, monumente cari toate, de un secol şi mai bine, s'au descoperit treptat în anticele băi de aur din munţii Abrudului ardelean.

1) Vezi şi Cipariu, *op. cit.*, p. 77.

www.dacoromanica.ro

TABLA DE MATERII

Pag

Prefaţă 7

PARTEA I

Urme de sărbători păgâneşti

Brumalia Brumariu şi Brumărel 9
Rosalia—Moşii şi Rusaliile 21
Flora şi Floriile 39

PARTEA II

Poezia poporană la Romani 55
Negaţiunea în limba latină şi română 101
O Odă a lui Horatiu tradusă de Alexandru Odobescu . . 109

PARTEA III

Insula Şerpilor 115
Tablele cerate descoperite în Transilvania.
CAP. I. — Textul Monumentelor 155
CAP II — Istoricul Monumentelor 169
CAP III. — Descrierea Monumentelor 181
CAP. IV. — Paleografia tablelor cerate 190
CAP. V. — Scrierea cursivă a Tablelor cerate 194
CAP. VI. — Obiectele tratate în Tablele Cerate. Contracte, cauţiuni (Vânzări-Cumpărări, Inchirieri, Depozit, Credit, Societate) 198
CAP. VII — Minele de aur din Ardeal 207
CAP. VIII. — Colegiile Aurarii şi Funeraticii din Dacia 222
CAP. IX. — Numele proprii de localităţi şi de persoane . . . 238
CAP. X. — Limba vulgară din Tablele cerate 253

www.dacoromanica.ro

DIN PUBLICAȚIUNILE CASEI ȘCOALELOR

BIBLIOTECA SECUNDARA

1 G. Popa-Lisseanu. — Mitologia greco romană.
2 G. Popa-Lisseanu. — Cetăți și orașe greco-romane în Noul Teritoriu al Dobrogei.
3. St. O. Iosif. — Tablouri culturale.
4. G Coșbuc. — Balade
5. G. Tutoveanu — Poezii alese
6. Take Papahagi — Antologia aromânească
7 Take Papahagi Din folklorul romanic
8. C Loghin. Antologie bucovineană
9. H Tiktin. Dicționar româno-german, fasc. 24 25; 26 27.
10. N. Iorga. — Trei Drame
11. N. Iorga. — Cărți reprezentative din istoria omenirii
12 N Iorga. — Scrisori de boeri și scrisori domnești
13 N. Iorga. — Istoria Bisericii Române Vol. I
14 N. Iorga. — Istoria Bisericii Române Vol. II
15 N. Iorga. — Histoire des Etats balcaniques
16 N. Iorga. — Istoria războiului balcanic.
17. N. Iorga. — Politica externă a Regelui Carol.
18 N. Iorga. — Din faptele strămoșilor
19 N Iorga. — Nevoia reînoirii cunoștințelor istorice
20. N. Iorga. — Istoria poporului român Vol I trad. de. *D-na Otilia Ionescu.*
21. N. Iorga Istoria poporului român Vol. II trad de *D-na Otilia Ionescu,*
22 N. Balcescu. — Istoria Românilor sub Mihai-Viteazul
23 Const. Kiriţescu. — Războiul pentru întregirea României Vol I
24 Const. Kiriţescu — Războiul pentru întregirea României, Vol II
25. Codru Drăgușanu. — Călătoriile unui Român ardelean
26 Anita Dr. Belemugăteanu. — Istoria literaturii italiene
27. Tadeu Zielinski. — Lumea antică și noi. trad. de *Anghel Marinescu*
28. G. Adamescu. — Contribuțiuni la bibliografia românească fascicula I
29 G. Adamescu — Contribuțiuni la bibliografia românească fascicula I și II.
30. Per. Papahagi. — Gramatica macedo-română
31 I. Nistor. Istoria Bisericii române din Bucovina.
32. Silviu Dragomir. — Avram Iancu
33. Ch. Dronhet. — Anatole France, conferință.
34. Ch. Dronhet. — Ronsard, conferință
35. Căpit. I. Gheorghiu. — Pe drumuri basarabene.
36. Căpit. I. Gheorghiu. — La hotarele Moldovei.
37. M. Stăncescu. — Caligrafia, studiu
38. Stefan C, Ioan. — Din revoluția rusească.
39. Corneille. — Polieuct, trad. de *Cornelu Moldovan* și *D. Nanu.*
40. Tadeu Glixeli. — Scurtă istorie a literaturii polone. trad. de *N. I. Herăscu.*
41. Louis Curtois. — Elveția, trad de *Elena Drăgoșescu*
42. I. Cuțui — Mitologia și Cultul.
43. Gh. Ghibănescu, — Din traista cu vorbe (Desaga I)
44. Gh. Ghibănescu. — Din traista cu vorbe (Desaga II).

www.dacoromanica.ro

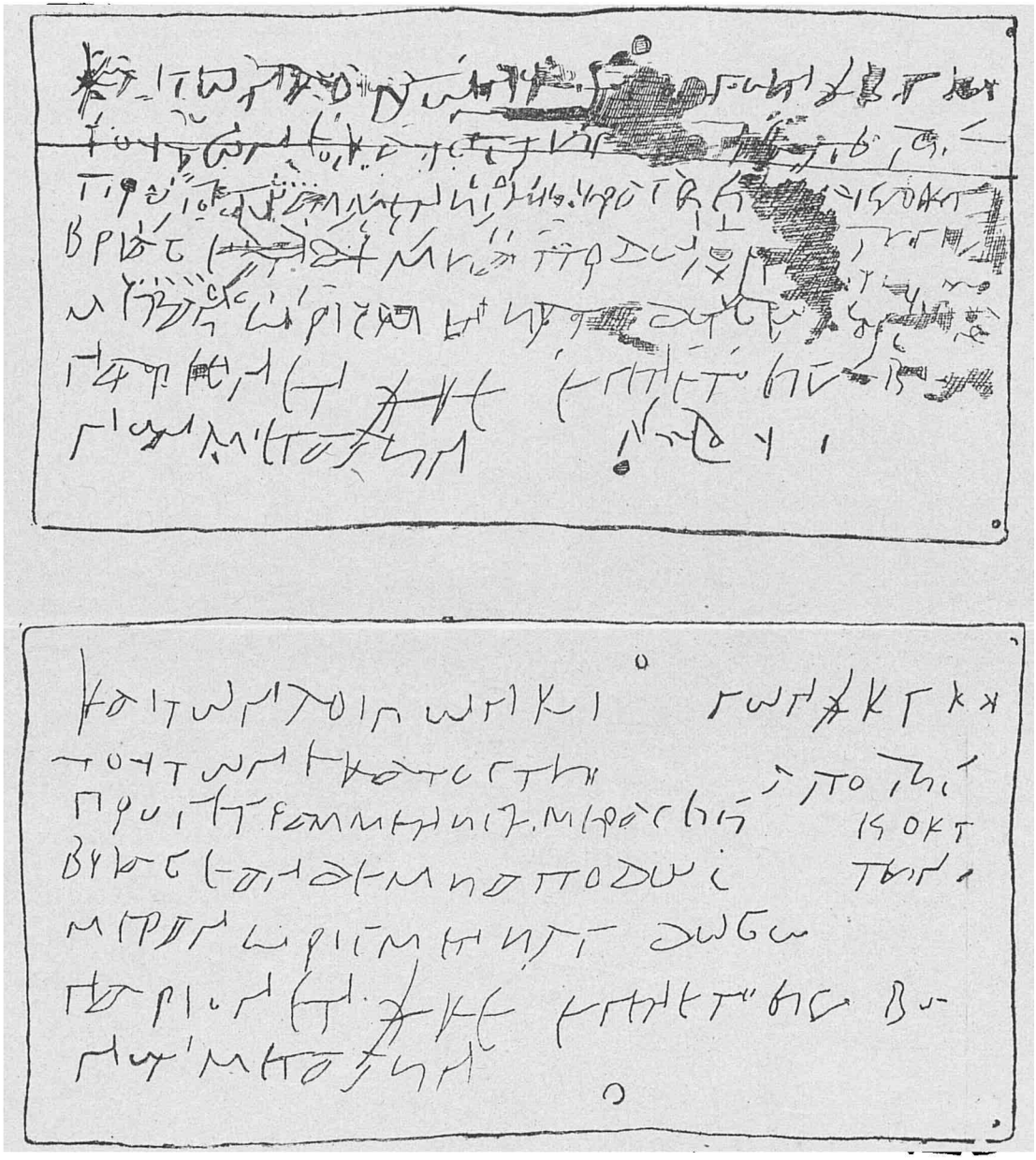

STAMPA I

Facsimile dupe o Tablă cerată, scrisă cu text grecesc, din cele aflate la Abrud.

www.dacoromanica.ro

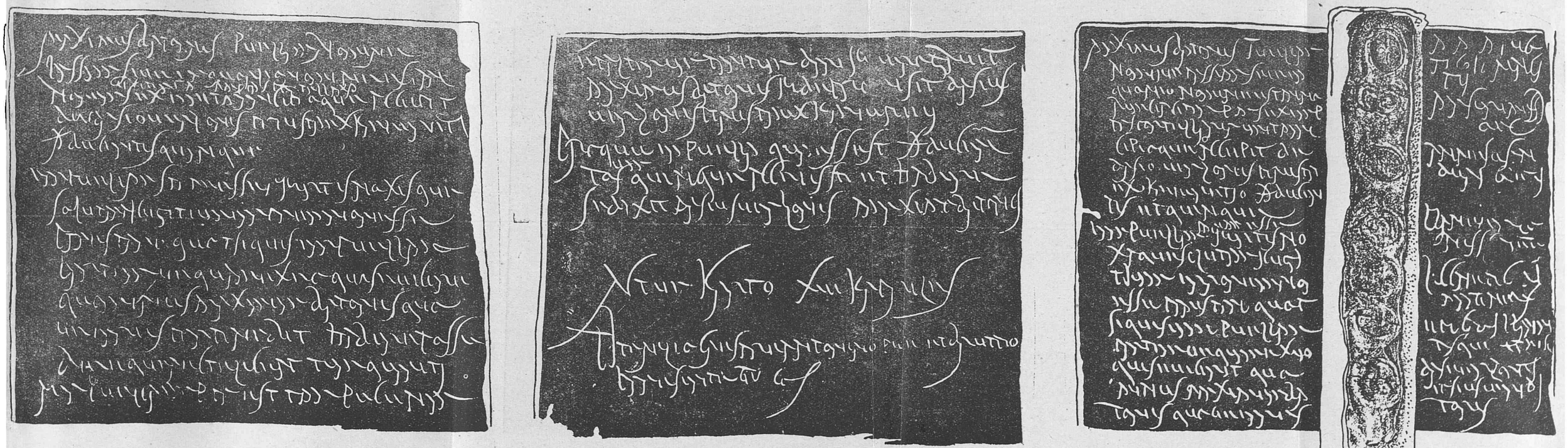

STAMPA II

Facsimile după Tripticul unei Table cerate, descoperite la Abrud.

www.dacoromanica.ro

STAMPA III

Tabelă de Abreviaţiunile şi Ligaturile ce se presentă în Tablele cerate, aflate la Abrud.

www.dacoromanica.ro

N

B

C

D

a

b

c

d

e

x

g

g

g

m

Scara de sagene
1 sag = 2.134 m

INSULA ȘERPILOR
(LEUCE, PHIDONISI)

(după Mémoires de l'Académie Imp. des Sc de St. Pétersb Tom X Tab. XXIV.)

www.dacoromanica.ro